

სიგონი ჯანაშია

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ტფ. სახ. უნივ. სამ. ისტორიის კათედრა

საქართველო არქონდელი
ფეოდალიზაციის გზაზე

K15-816
3

14/127

პყა.
3-108ა

სივრცე ჯანაშია

ბჭ. სახ. უნივ. საქ. ისტორიის კათედრა

საქართველო პრინციპული ფორმადიზაციის გზაზე

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1937

თ ა ვ ი I.

ამოსავალი ვითარება.

§ 1. უძველესი გან- წინამდებარე ნარკვევი მიზნად ისახავს გაითვავითარების მონახაზი. ლისწინოს იმ პროცესების განვითარება, რომელთაც საქართველო აღებულ პერიოდის დამლევისათვის (V—VI საუკუნეების მიჯნა) ადრინდელ ფეოდალურ ქვეყნად აქციეს. პერიოდის დამლევისათვის ქვეყანას სულ სხვა სახე ჰქონდა. აქ ჩვენ ვხედავთ მდგომარეობას, რომელიც წინა ხანგრძლივი განვითარების შედეგია და, რაც ამჟამად ჩვენთვის უფრო საინტერესოა, ამოსავალი წერტილია შემდგომი განვითარებისათვის. ამ მნიშვნელობის გამო ჩვენ გვსურს აქ, წინასწარ და სქემატურად მაინც, გადმოვსცეთ ჩვენი შეხედულება საქართველოს ვითარების შესახებ პირველ საუკუნეში ძვ. წ. და, კიდევ უფრო სქემატურად, წინამორბედი გზებიც მოვხაზოთ¹.

ქართველ ტომთა წინაპარ ეთნიკურ კოლექტივების მიწაზე დაჯდომა, ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლა, მიწისმოქმედებაზე გადასვლასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. მიწისმოქმედება აქ, როგორც ჩანს, პრიმიტიულ მებოსტნეობის სახით არის წარმოდგენილი. სოციალურად ამ ცვლილებას შეეფარდებოდა „სახლ“-ის, როგორც ძირითად სოციალურ ერთეულის; ჩამოყალიბება. „სახლი“ (ქანურ-მეგრული „ოხორი“, სვანური „ლახორ“ ანუ „ლალხორ“) არის გარკვეული საზოგადოებრივი ერთობა, რომელიც დასახლებულ სამეურნეო ფაქტისა (მებოსტნეობა) და წინა პერიოდიდან მიღებულ ტრადიციების ნიადაგზე მატრიარქალურ წესის მიხედვით ეწყობა. „სახლ“-ის სათავეში დგას ქალი, დედათმთავარი, „დიასახლისი“. სახლის წევრები ანუ „სახლისშვილები“ ჟრთიერთნათესაობას დედის ხაზით ანგარიშობენ. ამიტომ არის, რომ დასავლეთ საქარ-

¹ იხ. ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, კურსი დაუსწრებელ პედაგოგიურ ინსტიტუტის მსმენელებისათვის, ნაკვეთები I და II, ტფ. 1932 წ. ეს ნაკვეთები ამჟამად თავიანთ გადამუშავებულ გამოცემას ელოდებიან.

თველოში დღესაც „სახლისშვილი“, ისევე როგორც ქანუაი „ობრასკირი“ (სკირი ნიშნავს შვილს) და „ობრასურე“, მეგრული (ამჟამად, მხოლოდ ნაწილობრივ) „ობორასკილი“ ისეთი ტერმინებია, რომელთაც ალნიშნავენ ნათესაობას დედის, ქალის, ხაზით. ხოლო „სახლის“ ჩამოყალიბების კავშირი ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლასთან მიზეზია იმისა, რომ ეს სიტყვა, ასევე ტრადიციულად, მერმინდელ ხანებშიც „მიწაზე ჯდომის“, „მკვიდრობის“, „მოსახლობის“ მნიშვნელობის მომენტს შეიცავდა. შემდეგ, ეს „სახლი“ არის, ეთნოგრაფების ენით რომ ვთქვათ, „დიდი ოჯახი“—ისეთი ერთობა ადამიანებისა, რომელიც ერთს ჭერ ქვეშ, ერთ ბინაში ცხოვრობს. ამიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ „სახლი“ ადამიანთა საცხოვრებელ შენობასაც დაერქვა, და დღეს ხომ ეს ტერმინი უპირატესად სწორედ ამ მნიშვნელობით იხმარება. სახლისშვილების სოციალური ერთობა დამყარებულია მათს ეკონომიკურ ერთობაზე. ერთ ჭერ ქვეშ ერთად ცხოვრება სწორედ ამ ეკონომიკურ ერთობის ერთერთი მომენტია. გარდა ამისა, სახლი, გარკვეულ დროში მაინც, კოოპერირებულ სამეურნეო საქმიანობას ეწევა მიწის გარკვეულ ნაჭრის საერთო მფლობელობის ნიადაგზე. აქედან—„სახლი“ შემდეგში, უკვე კლასობრივ საზოგადოებაში, შესაძლებელია ხმარებული ყოფილიყო, ერთი მხრით, მიწის გარკვეულ ნაკვეთის, რომელიც გლეხურ მეურნეობის საფუძველს შეადგენდა (—მერმინდელ „ფუძეს“), აღსანიშნავად, ხოლო, მეორე მხრით, თვით ფეოდალურ საზოგადოების ძირითად ერთეულის, სენიორიის, მენორის,—რომელიც აგრეთვე თავისებურ ხასიათის ეკონომიკურ ერთობას წარმოადგენდა,—აღსანიშნავადაც. თავისთავად ცხადია, რომ ყოველივე ამასთან ერთად, პირველყოფილი „სახლი“ პრიმიტიულ კომუნისმის პრინციპსაც ემყარებოდა.

ამრიგად, თავდაპირველად ქართული „სახლი“ წარმოადგენდა მიწაზე მჯდომს მატრიარქალურ კომუნას, რომელიც, თავის ზრდის გარკვეულ საფეხურამდე, ერთს ჭერ ქვეშაც ცხოვრობდა.

ზემოთაღწერილი ხანის სამეურნეო პროცესების ენობრივი ნაკვალევია, როგორც ჩანს, ტერმინი „მარგლა“, რაც დღეს „თოხნას“ ნიშნავს, დას. საქართველოში—პირველ თოხს. ეს ზმნა ნაწარმოებია სიტყვისგან „მარგილი“, რაც თავის მხრივ, „წვერ-წათლილ ხეს ნიშნავს“ (სულხან-საბა, ლექსიკონი). წვერწათლილი ხე, როგორც სამუშაო იარაღი, უპრიმიტიულესი საშუალებაა უძველესი ხანისა, და მისი გამოყენება სწორედ ბოსტნის კულტურაში იყო შესაძლებელი. იმავე საბას განმარტებით (იქვე), მარგლა „ბალახთ ამოგლეჯას“ ნიშნავს, „ნამარგლი“ კიდევ „მარგლით მოფხურილი შამბია“—ო.

ჩუბინაშვილის განმარტებითაც (იხ. მისი დიდი ქართული ლექსიკონი) მარგლა, მარგლვა „ბოსტანთა და ჯეჯილთა შუა ამოგლეჯაა ცულ ბალახისა“. შემდეგში, როცა სიმინდის კულტურა ასე ფართოდ გავრცელდა ჩვენში, ტერმინმა თოხნის მნიშვნელობა მიიღო „მასხა“¹ და თან ერთად, პირველი გათოხნისა სწორედ იმიტომ, რომ პირველი თოხი, ასე ვთქვათ, „შავი“ თოხია, რომელმაც ზედმეტი სიმინდი და ბალახ-ბულახი უნდა ამოიღოს. თვით „მარგილი“ შეიძლება „რგვასთან“ იყოს დაკავშირებული, მაგრამ ეს კავშირი ისე ნათელი არ არის. „მარგილ“ — „მარგლვას“ დიდ სიძველეს მოწმობს აგრეთვე შეგროული პარალელი „ბერგი“ — „ბარგუა“ (— თოხი და თოხნა), რაც, რა თქმა უნდა, იმავე ძირისაა. საინტერესოა „თოხის“ ეტიმოლოგია, რომელიც „თხრა“ ზმნასთან კავშირში იხსნება.

ეს პერიოდი მრავალი ათასეული წლითაა დაშორებული ჩვენი ხანისაგან. საწარმოო ძალთა შემდგომი განვითარება იწვევს იმას, რომ მატრიარქალური „სახლი“ ადგილს უთმობს პატრიარქალურს, სადაც უპირატესობა მიმაკაცს ეკუთვნის და რომლის სათავეშიც „მამასახლისი“ დგას. „სახლისკაცობას“ (გვარიშვილობას) ახლა უკვე შამის ხაზით ანგარიშობენ. მეურნეობრივად ქართველ ტომთათვის ეს ცვლილება, როგორც ჩანს, დაკავშირებული იყო მიწისმოქმედების შემდგომ განვითარებასა (მებოსტნეობის ინტენსიფიკაცია და მებაღეობის გაჩენა) და შინაურ საქონლის მომწინებლობასთან მეტნაკლები სიძლიერით (რასაც ქართველურ ენების შედარებითი მასალა გვაფიქრებინებს). სათანადოდ ვითარდება და რთულდება ტომური ცხოვრებაც. „სახლთა“ კავშირი შეადგენს „ნათესავს“ (ტომს). „ნათესავის“ ყველა სახლისშვილები შეადგენენ კრებულს, რომელსაც ეწოდება „ერი“. „ერი“ უაღრესად შესანიშნავი ძველი ქართული ტერმინია, რომელიც ერთსადაიმავე დროს აღნიშნავს როგორც „ხალხს“, ისე „ჯარსაც“. ეს იმიტომ რომ გვაროვნული საზოგადოება ამ საფეხებზე წარმოადგენს „სამხედრო (მილიტარულ) დემოკრატიას“: ხალხი და ჯარი აქ ერთმანეთისაგან განუყრელნი არიან. ყოველი „ერის კაცი“, ყოველი „სახლის შვილი“, იმავე დროს მეომარია, „ერისკაცი“ „ჯარისკაცსაც“ ნიშნავს. ყველა „ერისკაცი“ (ანუ „ერისგანი“), ყველა „სახლისშვილი“, თანასწორუფლებიანი წევრია საზოგადოებისა. ეს უფლებები, სხვათაშორის, გვაროვნულ დემოკრატიის უზენაეს ორგანოების წევრობაში გამოიხატება. ასეთ ორგანოებს წარმოადგენს სახლი-გვარისა და ნათესავ-ტომის სახლისშვილთა ყრილობა, რომელსაც გარკვეულ ხანაში „ერისკრება“ ეწოდება, როგორც მერმინდელ მასალებიდან არის საგულისხმებელი. ამ „ერის-

კრების“ საშუალებით ახორციელებს თავის ნებას გვაროვნული საზოგადოება ანუ „ყოველი ერი“. „ყოველი ერი“ ანუ, ჩვენებურად რომ ვთქვათ, „მთელი ხალხი“ არის უზენაესი ბატონ-პატრონი. ვინც ამ „ნათესავს“, ამ „თესლს“ (ე. ი., ამ მოდგმას) არ ეკუთვნის, ხმ „უცხო თესლი“—ა და, მაშასადამე, აქ, არა თავის გვაროვნულ საზოგადოების წიაღში, სათანადო უფლებებს მოკლებულია.

რაკი ამ მომენტში მაინც, „ერი“ აღნიშნავდა, საფიქრებელია, გვაროვნულ საზოგადოების მამრობით ნაწილს უპირატესად, აქედან, *pars pro toto*, „ერი“ შეიძლება გვარის ცალკეულ ვაჟ-წევრის მნიშვნელობამდის დაეწროებულებოდა; ამ ნიადაგზე ჩნდება სომხური „ყოველი“.

ასეთი მნიშვნელობით ტერმინი ქართულშიც გვხვდება. ლ. მროველის მტკიცებით, აზონმა „ამცნო სპათა მისთა: „ყოველმან ქართველმან ერმან, რომელმან პოვოს საჭურველი, მოჰკალით იგი“. და ჰყოფდეს ესრეთ რომნი ქართველთა ზედა: ვინცა ვინ გამოჩნდის ქართველთაგანი ქმნულ [დედანში ქმნა]—კეთილი და ჰასაკოვანი [←სა-კი], მოკლიან“-ო (მარ., 16). ტერმინის სემანტიკურ ფუნქციის მრავალფეროვანება კარგად ჩანს ნინოს ცხოვრების თხრობაში მირიან მეფის შემთხვეულ „სასწაულისა“ და მის შედეგების შესახებ: „[მზის დაბნელებისას] განიბნიენეს ურვისა მისგან და ჭირისა ურთიერთარს ყოველნი ერნი მისნი [ეს ხდება ნადირობის დროს!] და დარჩა მეფე მარტო... ვითარცა იხილეს ნათელი ერმან მისმან, მყოფარ ეამ შეიერთნეს და მეფე... ეტყოდა ყოველსა მას ერსა მისსა ვითარმედ— „მიეციოთ დიდება... ღმერთსა ნინოსსა ყოველმან ერმან“... [ბრუნდებიან მცხეთაში!] „ნანა დედოფალი და ყოველი ქალაქი განვიდეს მიგებებად მეფისა... [მეფე ეძებს ნინოს და როცა გაიგებს მისს ადგილმყოფობას] მოდრკა მეფე და ყოველი ლაშქარი და გარდამოიჭრა ჰონისაგან თვისსა... იყო გრგვნვაჲ და ტირილი ყოვლისა მის ერისაჲ... მას ეამსა შინა წარემართა მეფე და ყოველი ერი ქართლისა“ (Omn. II 772-5). აქ „ერი“ ხან მეფის მზღებელ მეომარს, მხედარს, გულისხმობს, ხან ამ მხედართა კრებულს (და უკანასკნელ შემთხვევაში მისი სინონიმიჲა სპარს. „ლაშქარი“), ხან „ყოველ ქალაქს“, ე. ი. ქალაქის მკვიდრ მოსახლეობას (მკვიდრი—უფლებამოსილი, ძირეული, ავტოხტონი გვარიშვილი!), დასასრულ კიდევ—მთელი ქვეყნის მოსახლეობასაც!

ეს პატრიარქალური პერიოდიც დიდი მანძილითაა დაშორებული ჩვენი ხანისაგან. საზოგადოებრივი დიფერენციაცია იწყება ქართველ ტომებში ძალიან ადრე და ძალიან ადრევე ისინი აღწევენ კულტურ-

რული განვითარების მაღალ საფეხურს. ეს ხანა, რომელიც ქართველ ტომებს წინააზის სამხრეთ რაიონებში—შუამდინარეთში, მკვერთა აზიაში, ვან-არარატის მხარეში მობინადრეებად გულისხმობს, ჩვენს მიერ სპეციალურ ნარკვევში იქნება განხილული.

§ 2. საქართველოს ვითარება სტრაბონის ცნობების მიხედვით

შემონათქვამს, ენობრივ ანალიზის გარდა, ადასტურებენ ისტორიული და ეთნოგრაფიული ფაქტებიც. „გვაროვნული წყობილების ნაშთებმა ქართველ ტომებში XX საუკუნემდისაც მოაღწიეს... მთელი ეს ეთნოგრაფიული მასალა იმდენად მდიდარია, მრავალფეროვანი და, ამასთან, ერთიანიც, მთლიანი, რომ მარტო მის ნიადაგზე მდგომთაც ჩვენ უფლება გვქონებოდა დაგვესვენა, რომ ქართველ ტომებს, ყველას, უკლებლივ, განუვლიათ გვაროვნული წყობილება და უმაღლეს ფორმამდე განუვითარებიათ იგი. მაგრამ ეთნოგრაფიასთან ერთად, ჩვენ ისტორიაც გვაძლევს სათანადო ჩვენებებს, და ეს გარემოება ჩვენთვის კიდევ უფრო საყურადღებოა: ისტორიულ, ლიტერატურულ, მოწმობათა შემწეობით შესაძლებელი ხდება ქართული გვარის განვითარების ზოგიერთი საფეხურის გათვალისწინება მაინც“¹. „ამავე საზოგადოებრივ ფორმაციისაკენ (ე. ი. პირველყოფილ კომუნიზმისაკენ) მივყევართ უცხოურ ცნობებსაც, რომელთაგანაც ყველაზე ძველი (თუ ვაბმულს წერილობით ცნობებს ვიგულისხმებთ) ბერძენთა ცნობილ მწერლის, სტრაბონის, „გეოგრაფიაშია“ დაცული“. სტრაბონის ცნობა სვანების შესახებ „ნიშნადობლივია და უძველად მომქმედ გვაროვნულ საზოგადოებას ახასიათებს“. რა ფაქტებზეა დაყრდნობილი ეს დასკვნა? მეურნეობის, შმართველობის ორგანიზაციის („ტომს მოეპოება ის ორგანო, რომლითაც ხალხი თავის სუვერენულ უფლებებს ახორციელებს—სატომო საბჭო“), შეიარაღების (ხალხი—ჯარი!) სპეციფიკურ ხასიათზე. სტრაბონის „ცნობა (სვანთა) „მედის“ შესახებ ამ დასკვნას ვერ დაარღვევს... შეუძლებელი არ არის, რომ იმდროინდელს გარეშე დამკვირვებელს ძლიერ ტომის მეთაურის ხელისუფლების განსაზღვრისას სიზუსტე ვერ დაეცვა“ (იქვე, გვ. 27—28). მაშასადამე, ჩვენი აზრით, სტრაბონის ცნობების თანახმად სვანები გვაროვნულ წყობილებაში იმყოფებიან. ასეთივე წყობილება ჰქონდათ სხვა ქართველ მთიელ ტომებსაც, რომელნიც იმავე ზონაში ცხოვრობდნენ.

¹ ს. ჯანაშია, გვაროვნული წყობილება ქართველ ტომებში, ტფ. 1932, გვ. 23—24.

„ბარის ქართველ ტომებს-კი სტრაბონისეული იმავე ხანას ცნობები სულ სხვანაირად გვისურათებენ... უკვე იმ დროს შიშის განვითარება რამდენადმე ჩამორჩებოდა ბარისას...“ (იქვე გვ. 27)
 ბარის ვითარების განხილვა, სტრაბონის ცნობების საფუძველზე, მოცემულია იმავე „ისტორიის“ მეორე ნაკვეთში (ტფ. 1932 წ.).

აქ ჩვენ აღვნიშნავთ შემდეგ ფაქტებს: არსებობა განვითარებული შრომის საზოგადოებრივი განაწილებისა, ამ ნიადაგზე აღმოცენება ადგილობრივი ქალაქებისა (სტრაბონის ცნობა: იბერია არის „მდიდარი ქვეყანა, რომელსაც შეუძლია ფრიად ხშირი მოსახლეობა დაიტიოს, და, მართლაც, იბერია მშვენივრად არის დასახლებული, უმეტეს წილად, ქალაქებად და დაბეზად, ისე, რომ აქ კაცს ხვდება კრამიტის სახურავები და ხუროთმოძღვრების წესების თანახმად აგებული სახლები, ბაზრები და სხვა საზოგადოებრივი შენობები“, იქვე გვ. 27); მოსახლეობის სიმჭიდროვე განვითარებულ ტრანსპორტის (ნაოსნობა მტკვარზე, ალაზანზე, ყვირილაზე შორაპნის ქვემოთ, რიონზე, ას-ოცი ხიდი მდ. ფაზისის იმ ნაწილზე, სადაც ნაოსნობა შეუძლებელი იყო, ადგილობრივ და საერთაშორისო გზების ფართო ქსელი) პირობებში, რაც ხელს უწყობს შრომის საზოგადოებრივი განაწილების გაღრმავებას, საკმაოდ ფართო (იმ დროისათვის) ფულადი ურთიერთობა ბევრად ადრე სტრაბონის ხანამდე, ადგილობრივი ფული—მონეტა; კერძო საკუთრების არსებობა, კერძოდ, სპეციფიკურ ფორმის კერძო საკუთრების არსებობა მიწაზე. სოციალურ სფეროში—საზოგადოების განაწილება ოთხ „გენედ“, რომელთაგანაც პირველი—სამეფო დინასტიაა, დანარჩენი სამი წოდება, წინაფეოდალური ხასიათისა. ხელისუფლების სფეროში—ტომური ორგანიზაციების არ არსებობა, სამაგიეროდ არსებობა მემკვიდრეობითი სამეფო ხელისუფლებისა, რომელიც ქვეყნის ბატონ-პატრონია და რომელიც საკუთარს, ხალხისაგან გამოყოფილს, რაზემც ეყრდნობა.

რას წარმოადგენენ სტრაბონის დასახელებული გენეები? ამ საკითხისათვის ჩვენ სპეციალური ნარკვევი გვაქვს მიძღვნილი¹. აქ მოკლედ უნდა განვმარტოთ ჩვენი შეხედულება, ადრევე გამოთქმული, და ზოგიერთი ახალი მოსაზრებაც წარმოვადგინოთ.

პირველი „გენე“, როგორც უკვე ვთქვით, სამეფო დინასტიაა, ე. ი., სამეფო საგვარეულო. მაშასადამე, ამ საგვარეულოს შეთაფრი,

¹ იხ. დასახელებული „საქართველოს ისტორიის“ მეორე ნაკვეთი, რომლის განვრცობილი და გადამუშავებული გამოცემა ახლო მომავალში უნდა გამოქვეყნდეს.

ჩვენი აზრით, მეფეა, ქართლის მეფე. სტრაბონი მას „ბაზილევს“ უწოდებს. ამიტომ, უწინარეს ყოვლისა, იბადება საკითხი, რამდენაა შვენელობა აქვს სტრაბონის დროს და თვით სტრაბონის ტერმინს.

ბერძნული ტერმინის „ბაზილევსის“ მნიშვნელობას ეხება ფრიდ. ენ გელსი თავის საყოველთაოდ ცნობილ თხზულებაში: „ოჯახის; კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა“¹, იმ ადგილას, სადაც ენგელსი აგვიწერს უძველესი, ე. წ., გმირული ხანის ბერძნებს, ჰომეროსის პოემებში მოცემულ ბერძენ ტომთა სურათს.

„ამ ტომებისა და ხალხების წესწყობილება შემდეგნაირი იყო“, ამბობს ენგელსი (იქვე გვ. 121) და ჩამოსთვლის სათანადო დაწესებულებებს: პირველი — საბჭო, მეორე — სახალხო კრება, მესამე მხედართმთავარი (basileus). ამ ბაზილევსის შესახებ აქ ენგელსი იძლევა შემდეგ განმარტებას: „მარქსი შენიშნავს:“ ევროპიელი მეცნიერები, რომელნიც უმეტეს ნაწილად მეფეების მსახურებად არიან დაბადებულნი, ბაზილევსისაგან თანამედროვე მონარქს ჰქმნიან. ამ შეცდომის წინააღმდეგ იანკი-რესპუბლიკელი მორგანი ილაშქრებს. იგი ირონიულად, მაგრამ სწორად ლაპარაკობს მირონის მწრთოლვარე გლადსტონსა და მის „Juventus Mundi“-ზე: ბატონი გლადსტონი გმირული ეპოქის ბერძენ სარდლებს მეფეებად და მთავრებად გვისახავს, მხოლოდ ამის გარდა ისინი ჯენტლმენებიც იყვნენ“ (ხაზი ჩვენია, ს. ჯ. იქვე გვ. 122). მაშასადამე, აქ ლაპარაკია იმის შესახებ რომ არ შეიძლება „გმირული ეპოქის“ ბაზილევსის გაგება მეფედ. რომელია ეს „გმირული ეპოქა“? ეს არის მე-13—11 სს. ქ. წინ, ასახული, გარკვეული ვადამუშავეებით, „ილიადასა“ და „ოდისეაში“, რომელნიც თავის მხრივ მე-10—9 სს. ეკუთვნიან. ენგელსიც ადასტურებს რომ აქ მხოლოდ აღნიშნულ ხანაზეა ლაპარაკი... „ბაზილევსის გერმანულ კოენიგად (მეფედ) გადმოთარგმნა ეტიმოლოგიურად სრულიად მართებულია იმიტომ რომ კოენიგი (ანუ Kuning) Kuni-ისა, Künne-საგან წარმოსდგება და გვარის უფროსს, მამასახლისს ნიშნავს. მაგრამ სიტყვა კოენიგის დღევანდელს მნიშვნელობას ძველი ბერძნული ბაზილევსი სრულიადაც არ შეესაბამება. თუკი დიდე ძველ Basileia-ს პირდაპირ patrik-ს უწოდებს, ე. ი. გვარის მიერ წარმოშობილს, და ამბობს, მას

¹ ქართ. გამოცემა 1932 წ., ტფ., გვ. 120 შებდ. ჩვენ ვსარგებლობდით აგრეთვე გერმანულ დედანსა და რუსულ თარგმანს.

მტკიცედ გარკვეული, მაშასადამე, შეზღუდული უფლებები ჰქონდა. ხოლო არისტოტელი ამბობს, გმირული პერიოდის *Basileia* თავისუფალი ადამიანების მეთაურობას წარმოადგენდა, ^{ბაზილევსი} ^{კი} მთავარსარდალს, მსაჯულს და მღვდელმთავარს; მაშასადამე, მას არ ჰქონია ხელისუფლება შემდეგ დამყარებული გაგებით. ზემონათქვამიდან ჩანს რომ გმირული პერიოდის ბერძენების წესწყობილებაში ძველ გვაროვნულ ორგანიზაციას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა სიკოცხლის ძალა, მაგრამ მისი დაქვეითება უკვე დაწყებული იყო“... (გვ. 124—125, ხაზი ყველგან ჩვენია ს. ჯ.). მაშასადამე, აქ ყველგან ლაპარაკია გმირული პერიოდის ბაზილევსის შესახებ, რომელიც სტრაბონის ეპოქას დაშორებულია თორმეტი საუკუნით. შემდეგში „ბაზილევსმა“ იცვალა მნიშვნელობა და ბერძენულ ენაში იგი იქცა ერთადერთ სიტყვად „მეფის“ ცნების გამოსახატავად. როდის მოხდა ეს ამბავი? ძალიან ადრე. უკვე ენგელსის ზემოთ მოყვანილ ციტატიდან ჩანს რომ თუკადიდე და არისტოტელი ანსხვავებდნენ „ძველსა“ და „გმირული პერიოდის“ ბაზილევსსა და ბასილევს თავის დროის ასეთივე დაწესებულებებისაგან. პეროდოტე (მე-5 ს. ქ. წინ) ბაზილევს ეძახის ეგვიპტის ფარაონს (I, 105), ცნობილ დარიოსს, ირანის აქემენიდ მბრძანებელს (IV 97). მეორე ცნობილი ბერძენი მწერალი, ქსენოფონტე (V ს. დამლევით—IV ს. დამდეგით ქ. წინ) ბაზილევსს ეძახის აგრეთვე იმავე აქემენიდ მეფეებს, რომელნიც სტრაპონის საშუალებით ჰმართავენ თავიანთს უზარმაზარ იმპერიას (IV, 4, 4; 5, 10 და სხვა). სტრაბონის თანამედროვე ეგვიპტის ცნობილ დედოფლის კლეოპატრას ფულზე, რომელიც, სხვათაშორის, ქ. გორთან არის ნაპოვნი, წარწერილია „ბასილისა კლეოპ[ატრა]“¹. თვით სტრაბონი სომხეთის შესახებ ამბობს: „არმენია, რომელსაც თავდაპირველად ვრცელი ფარგლები არ ჰქონდა, გადიდებულ იქნა არტაქსიასა და ზარიადრის მიერ, რომელნიც ჯერ ანტიოქოს დიდის სარდლები („სტრატეგები“) იყვნენ, ხოლო მერმე, მისი (ანტიოქოსის, ს. ჯ.) დამარცხების შემდეგ (190 წ. ქრ. წინ), მეფეები („ბაზილევსი“) გახდნენ“, ერთი — სომხეთის ერთ ნაწილში, მეორე — სომხეთის მეორე ნაწილში, მეზობელ ხალხებს დიდი ტერიტორია წაართვეს და თავისი სამფლობელო გაადიდესო (XI, 14, 5). ცხადია, სტრაბონის ბაზილევსი მეფედ უნდა ითარგმნოს.

მაგრამ სწორი თარგმანი ჯერ კიდევ არ სწყვეტს საკითხს საბო-

¹ Пахомов, Монетные клады Азербайджана, стр. 39—40.

ლოოდ. არა ნაკლებ სავალდებულო და უფრო მეტად საჭირო არის ცნობის სწორი ინტერპრეტაცია, განმარტება. ეს უკანასკნელი სავალდებულოა ხომ იმისათვისაც, ვისაც თარგმანი სრულიად უცხო ენაზეა დება და ვინც დედნის ფარგლებში რჩება. ჩვენ თითონ სტრაბონის ცნობაში სვანების შესახებ ბაზილევსი მეფედ გადმოვსთარგმნეთ, მაგრამ ტომის მეთაურად განვმარტეთ, რადგანაც ვივულისხმეთ რომ უცხო დამკვირვებელმა ადგილობრივი დაწესებულების ნამდვილი ბუნება ვერ გაიგო. იქნებ ასეთსავე გაუგებრობასთან გვაქვს საქმე ცნობაში ქართლის (იბერიის) შესახებაც? აი, რას ამბობს სტრაბონი ამის შესახებ: იბერიის მოსახლეობის პირველი გენე არის ის, „რომლისგანაც აყენებენ („კათისტასი“) მეფეებს („ბაზილევსებს“), ნათესაობისა და წლოვანობით უხუცესობის მიხედვით. მეორე (პირი მეფის შემდეგ, რომელიც ტახტის შემკვიდრეა და რომელიც „ბაზილევსი“ გახდება მეფის სიკვდილის შემდეგ, ს. ჯ.) მოსამართლეობს და სარდლობს („სტრატელატი“).“ მაშასადამე სარდლად იბერიაში (ქართლში), სტრაბონის მიხედვით, ტახტის შემკვიდრე ითვლებოდა და არა მეფე-ბაზილევსი! იქნებ ბაზილევსი მამასახლისი იყო? არც ვგ არის სწორი: როცა ირანელებმა ქართლში მეფობა მოსპეს და ქვეყნის მმართველად მარზპანი დანიშნეს, მათ ხელუხლებლად დასტოვეს „ქართლის მამასახლისის“ თანამდებობა. „ქართლის მეფე“ და „ქართლის მამასახლისი“ სრულიად სხვადასხვა მოვლენებია. ამრიგად, სტრაბონისეული იბერიის ბაზილევსი არა მარტო ეტიმოლოგიურად ქართულ „მეფეს“ უდრის.

მოცემული გადაწყვეტა საკითხისა ქართლის მეთაურის ხელისუფლების შესახებ თავისთავად სწყვეტს საკითხს აგრეთვე თვით მმართველობის ორგანიზაციის ბუნების შესახებ. ჩვენი აზრით, იმ ხანის ქართლში, გარკვეული კლასობრივი ურთიერთობის პირობებში, უკვე არსებობს სახელმწიფო (იხ. ნაკვ. II).

სტრაბონის აღწერილობაში მოცემულ იბერიის მმართველობის დაწესებულებათა ბუნების განმარტებისათვის ძალიან დაგვეხმარება მათი შედარება გმირული ხანისავე ბერძენთა სათანადო დაწესებულებებთან. აქაც ჩვენ ენგელსს უნდა მივმართოთ.

სათანადო თავის დასაწყისშივე („ბერძნული გვარი“) ენგელსი ამბობს რომ „იმ დროს, როცა ბერძნები ისტორიაში შედიან, ისინი ცივილიზაციის მიჯნაზე დგანან; მათსა და ამერიკელ ტომებს შორის, რომელთა შესახებ ზემოთ იყო საუბარი, თითქმის ორი დიდი განვითარების პერიოდი ძვეს, რომლითაც გმირული დროის ბერძნები იროკეზებს წინ უსწრებენ“ (ხაზი

ჩვენია, ს. ჯ. გვ. 115 და 88). იროკეზების წყობილება კი, მორგანიზაციით, არის „პირვანდელი გვარის კლასიკური ფორმა“ (ქვემოთ ვხედავთ დედ. 72), ხოლო ენგელსის დახასიათებით, ეს ამერიკულმა გვაროვნულმა „გვაროვნული წყობილების აყვავებას“ წარმოგვიდგენს (ქართ. 113, შეად. გერმ.: „Die Gentilverfassung in ihrer Blüte, wie wir sie in Amerika sahen“)¹.

გმირული ხანის ბერძენთა წესწყობილების შესახებ-კი ენგელსი სწერს: „ზემონათქვამიდან ჩანს, რომ გმირული პერიოდის ბერძენების წესწყობილებაში ძველ გვაროვნულ ორგანიზაციას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა სიცოცხლის ძალა, მაგრამ მისი დაქვეითება უკვე დაწყებული იყო: შემოღებული იყო მამის უფლება და ქონების გადაცემა შვილებზე“ და სხვა. ენგელსის აზრი ცხადია: რომ გმირული პერიოდის ბერძენების წესწყობილებაში გვაროვნულ ორგანიზაციას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა სიცოცხლის ძალა, ეს „ზემონათქვამიდან ჩანს,“ (გერმან. დედანში: „wir sehen also“, რუს. თარგმანში— „Итак, мы видим“), ეს ენგელსს ზევით აქვს განმარტებული, ხოლო რომ მისი დაქვეითება უკვე დაწყებული იყო, ეს ქვემოთ არის განმარტებული. ამ ახე მიუთითებს ორი წერტილი, რომელიც არის გერმანულ დედანშიაც (გვ. 97) და რუსულ თარგმანშიაც (პარტგამომცემლობის გამოც. 1933 წლისა, გვ. 132). დაქვეითების ნიშნების ჩამოთვლის შემდეგ, ფრაზას— „ძველ გვაროვნულ წესწყობილებას ბოროტად იყენებდნენ, რათა სიმდიდრის მოტაცება გაემართლებინათ“, უშუალოდ მოსდევს: „ამ ეპოქას მხოლოდ ერთი რამ აკლდა: ისეთი დაწესებულება, რომელიც არა მარტო უზრუნველყოფდა კერძო პირების მიერ ახლად შეძენილ ქონებას გვაროვნული წესწყობილების კომუნისტური ტრადიციების წინააღმდეგ, რომელიც არა მარტო წინათ ათვალისწინებული კერძო საკუთრების კურთხევას წარმოადგენდა და ამ კურთხევას ყოველი ადამიანური კოლექტივის უზენაეს მიზნად საბავდა, არამედ საკუთრების შეძენის ახალ ფორმებს, მასასადამე, სიმდიდრის გაძლიერებულ დაგროვებას საყოველთაო საზოგადოებრივი ალიარების ბეჭედს აჭლობდა; ეს ისეთი დაწესებულება უნდა ყოფილიყო, რომელიც ამუღმივებდა არა მარტო საზოგადოების ახლად დაწყებულ დაყოფას კლასებად, არამედ შეძლებული კლასების უფლებასაც ებატონა შეუძლებელ კლასებზე და მათი ექსპლოატაცია მოეზდინა. და ეს დაწესებულებაც გაჩნდა, გამოგონებულ იქნა სახელმწიფო“ (იქვე, ქართ. 125-6. გერმ.

¹ ესარგებლობ მოსკოვის გერმანულ გამოცემას 1934 წლისას.

97, რუს. 132; ხაზი ჩვენია, ს. ჯ.). ენგელსის აზრი სრულიად მკაფიო და ნათელია: ზემოთმოყვანილ ციტატაში გმირული ხანის ბერძენთა წესწყობილების შესახებ მის მიერ მოცემული ნიშნები ასახავენ არა გვაროვნულ საზოგადოებასა და წყობილებას, არამედ მათ შიგნით ძალუმი განვითარების გზაზე დამდგარს კლასობრივ დანაწილებასა და სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციას, რომელთა საბოლოო გაბატონებისათვის მხოლოდ ერთი ნაბიჯის გადადგმა-ღია საჭირო.

მაშ რატომ-ღა ამბობს ენგელსი რომ ამ პერიოდის ბერძენების წესწყობილებაში ძველ გვაროვნულ ორგანიზაციას ჯერ კიდევ შენარჩუნებული ჰქონდა სიციცხლის ძალა? ეს მას, მისივე სიტყვით, ზემოთა აქვს განმარტებული, წინამორბედ სამ გვერდზე. ენგელსი ამბობს: „ამ ტომებისა და ხალხების [თუ ვინ არიან ესენი, ამის შესახებ ენგელსი იქვე ზემოთ ამბობს: „პომპროსის პოემებში ბერძენთა ტომები გვევლინებიან, როგორც გაერთიანებულნი პატარა ხალხებად, რომელშიც გვარები, ფრატრიები და ტომები მაინც სრულს დამოუკიდებლობას ინარჩუნებენ“, იქვე, 120-121, ს. ჯ.] წესწყობილება შემდეგი იყო („die Verfassung dieser Stämme und Völkchen war nun wie folgt“; აქ გერმანულ დედანში და რუს. თარგმანში ორი წერტილი ზის და ის აუცილებელიცაა): 1) მუდმივ მოქმედ მთავრობას (die stehende Behörde) საბჭო, *bulé*, წარმოადგენდა, რომელიც თავდაპირველად გვარების უხუცესებისაგან შესდგებოდა, ხოლო შემდეგ, როცა მათი რიცხვი მეტად გაიზარდა, მათში არჩეული წარმომადგენლებისაგან; არჩევანის მოხდენა საბაბს იძლეოდა არისტოკრატიული ელემენტის შესაქმნელად და გასაძლიერებლად. . . . სახელმწიფოს დაარსების შემდეგ ეს საბჭო სენატად იქცა. 2) სახალხო კრება (*agora*)... მას საბჭო იწვევდა მნიშვნელოვანი საქმეების გასარჩევად; ყოველ მამაკაცს შეეძლო სიტყვა მოეთხოვა... იგი სუვერენული იყო საბოლოო ინსტანციაში, მიტომ რომ, შემანისა არ იყოს („Griechische Geschichte“), „როცა საკითხი ისეთ საქმეს ეხებოდა, რომლის გასაკეთებლად ხალხის მონაწილეობა იყო საჭირო, როგორც პომპროსიდან ჩანს, ვერავითარი ღონისძიებებით ხალხს ვერ აიძულებდნენ თავისი სურვილის წინააღმდეგ წასულიყო“. ეს გასაგებია: ამ ეპოქაში, როცა ყოველი მომწიფებული მამაკაცი მეომრად ითვლებოდა, არ არსებობდა ხალხისგან გამოთიშული საჯარო ხელისუფლება, რომელიც შეიძლებოდა მას დაპირისპირებოდა. ბუნებრივად აღმოცენებული დემოკრატია

ჯერ კიდევ აყვავების ხანას განიცდიდა და მხოლოდ
 ამ თვალსაზრისით უნდა აიხსნას, როგორც საბჭოს,
 ისე ბაზილევსის ძალა და მდგომარეობა (ხაზი ჩვენია
 ს.ჯ.) მხედართმთავარი (basileus)... [აქენგელსი იძლევა ზემოთ-
 მოყვანილს მარქსის განმარტებას, რომ ეს ბაზილევსი უნდა გაგებულ
 იქნას, როგორც მხედართმთავარი და არა შერმინდელი მეფე, ს.ჯ.]...
 თუ ბერძნებში მამის უფლების ბატონობის დროს ბაზილევსის თანამ-
 დებობა ჩვეულებრივ ვაჟს ან ერთერთ ვაჟზე გადადიოდა, ეს მხოლოდ
 იმას ამტკიცებს, რომ ვაჟებს მეტი შიანსი ჰქონდათ მემ-
 კვიდრე გავხდებით ხალხის არჩევნების შემწეო-
 ბითო და არა იმას, თითქო კანონიერი მემკვიდრე-
 ბის წესი არსებულებას ხალხის არჩევნების გა-
 რე შე. ეს იროკებებში და ბერძნებში განსაკუთრებულ წარჩინე-
 ბულ ოჯახების პირველი წარმონაქმია [რუს. თარგმანში
 первый зародыш], ხოლო ბერძნებში აგრეთვე მომავალი მემ-
 კვიდრეობითი წინამძღოლობის თუ მონარქიის პირ-
 ველი წარმონაქმია [первый зародыш; ეს წინადადება ჩვენ
 ხელახლა ვთარგმნეთ, რადგანაც ქართ. თარგმანი, რამდენაღმე და-
 შორებულია გერმან. დედანს; შეადრ. ეს უკანასკნელი: „was hier
 vorliegt, ist bei den Jrokesen und Griechen die erste Anlage zu
 besondern Adelsfamilien innerhalb der Gentes, und bei den Grie-
 chen noch dazu die erste Anlage einer künftigen erblichen Füh-
 rerschaft oder Monarchie“. ს.ჯ.]. მაშასადამე, კლუასთან უფრო
 ახლოა, რომ ბერძნებში ბაზილევსი ან ხალხს უნდა აერ-
 ჩია ან კიდევ მის ავტორიტეტთან ორგანოს—საბჭოს
 ან აგორას დაემტკიცებინა, როგორც ეს რომში ხდება „მეფის“
 [წინწყლებში ზის ეს სიტყვა დედანში და რუს. თარგმანში, ს.ჯ.]
 (Rex) დაყენების დროს. ილიადაში მამაკაცთა მბრძანებელი აგამემ-
 ნონი გვევლინება არა ბერძენთა უზენაეს მეფედ, არამედ მოკავში-
 რეთა ჯარის მთავარსარდლად ალყაშემორტყმული ქალაქის წინაშე...
 „ბერძნები ტროის ვალავანთან მხოლოდ ჯარს წარმოადგენდნენ,
 მათი აგორა-კი საკმაოდ დემოკრატიული დაწესებულება იყო. როცა
 აქილესი ძღვენზე, ე. ი. ნადავლის განაწილებაზე ლაპარაკობს, გან-
 მანაწილებლად არც აგამემნონს ასახელებს, არც სხვა რომელიმე ბა-
 ზილევსს, არამედ „აქეელების ვაჟებს“, ე.ი. ხალხს... ერთის სიტყვით,
 basileia, რომელსაც ბერძენი მწერლები პომპროსის ე.წ. მონარქი-
 ისათვის (Königtum) იყენებენ (მიტომ რომ მის მთავარ თვისე-
 ბას მთავარსარდლობა წარმოადგენს) და საბჭოსა და

სახალხო კრების გვერდით სვამენ, მხოლოდ მილიტარულ დემოკრატიას წარმოადგენს“ (მარქსი). სამხედრო ხელისუფლებას გარდა ბაზილევს მღვდელმთავრის და მსაჯულთა მოვალეობაც ჰქონდა დაკისრებული... მოქალაქეობრივი, მმართველობითი, ხელისუფლების შესახებ არსად არაა ლაპარაკი... [აქ მოსდევს ზემომოყვანილი ციტატა რომ გმირული ხანის ძველი ბერძნ. ბაზილევსი თანამედროვე მეფე არ არის, ს.ჯ.]. არისტოტელი ამბობს, გმირული პერიოდის Basileia თავისუფალი ადამიანების მეთაურობას წარმოადგენდა, ბაზილევსი კი მთავარსარდალს, მსაჯულს და მღვდელმთავარსო; მაშასადამე, მას არ ჰქონია ხელისუფლება შემდეგ დამყარებული გაგებით“ (ხაზი ყველგან ჩვენია, ს. ჯ. იხ. ენგელსი, დასახ. შრ., ქართ. 121-124; გერმ. 93-96, რუს. 128-131).

მაშასადამე, სრულიად ცხადია რომ გმირული ხანის ბერძნებში (XIII—XI სს. ქრ. წ.), მიუხედავად იმისა რომ ისინი ცივილიზაციის ზღურბლთან იდგნენ და კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ჩამოყალიბებისათვის უკვე მზად იყვნენ, ენგელსი ჯერ კიდევ გვაროვნულ წყობილებას ხედავს ამ უკანასკნელის შემდეგი ძირითადი ნიშნების არსებობის გამო: 1) საბჭო, ბულე, როგორც მუდმივი მომქმედი მთავრობა, 2) სახალხო კრება, აგორა, როგორც სუვერენული ორგანო ბუნებრივად აღმოცენებული დემოკრატიისა, რომლის არსებობა იმითაა განსაზღვრული, რომ ყოველი მოწიფული მამაკაცი მეომარია და ხალხისაგან გამოთიშული საჯარო ხელისუფლება ჯერ კიდევ არ არსებობს, 3) „ბასილეია“, მთავარსარდალობა, შეერთებული ქუროუმობასა და მსაჯულობასთან. იგი თავისუფალი ადამიანების მეთაურობაა. ბაზილევსის მთავარი თვისება მთავარსარდალობაა. ის გარემოება რომ ბაზილევსის თანამდებობა უკვე ერთგვარს გაურკვეველ მემკვიდრეობის წესზეა დამყარებული, წარმოადგენს მემკვიდრეობითი წინამძღოლობისა თუ მონარქიის ჩანასახს. ეს ბაზილევსი ხალხისაგან უნდა იყოს არჩეული და ან მისი უზენაესი ორგანოების—საბჭოს ან სახალხო კრების— მიერ დამტკიცებული. ბაზილევსის ხელისუფლება ბულესა და აგორას მიერ არის განსაზღვრული და შეზღუდული. ამ საკითხის შესახებ ამავე თავში ენგელსი ამბობს: ძველი ბერძ. გვარის ერთი დამახასიათებელი თვისება იყო „მამასახლისების არჩევისა და გადაყენების უფლება. ჩვენ ვიცით რომ თითოეულ გვარს თავისი არხონი ჰყავდა, მაგრამ რომ ეს თანამდებობა მემკვიდრეობითი იყო განსაზღვრულ ოჯახებში, ეს არსად არ არის ნათქვამი. ბარბაროსობის დასასრულამდე ყოველთვის საგულისხმებელია არარსებობა მკაცრი მემ-

კვიდრობისა, რომელიც სრულიად შეუთავსებელია იმ მდგომარეობასთან, როცა მდიდრებსა და ღარიბებს გვარის შიგნით სავსებით თანასწორი უფლებები ჰქონდათ“ (იქვე, გერმ. გამოც. ვიქტორიუსი).

„მხედართმთავარი, საბჭო, სახალხო კრება წარმოადგენს იმ ნიშნებს გვაროვნული საზოგადოებისა, რომელიც მილიტარული დემოკრატიისაკენ ვითარდება“, იმეორებს ენგელსი თავის წიგნის განზოგადებულ თავშიაც (იქვე, 196).

მთავარი ამ წესწყობილებაში სწორედ ეს ბუნებრივი (საბჭო), აგორა (სახალხო კრება) და სამხედრო დემოკრატიაა. ჩვენ სწორედ ამ თვალსაზრისზე ვიდგებით სტრაბონის ცნობების ანალიზის დროს. სტრაბონის მიერ დახატული სვანების წესწყობილება ჩვენ გვაროვნულ წყობილებად მივიჩნიეთ, უწინარეს ყოვლისა, იმის გამო რომ იქ საბჭო (სტრაბონი მას „სინედრიონს“ ეძახის) და, საერთოდ, სამხედრო დემოკრატია აღმოვაჩინეთ. იბერიისი-კი (ქართლში) არავითარი ხსენება არ არის არც საბჭოსი, არც სახალხო კრებისა. რომ ამ დაწესებულებათა მოუხსენებლობა სტრაბონის ტექსტში შემთხვევითი გამორჩენის შედეგი არ არის, ეს ცხადი ხდება მისი პოზიტიური ცნობების ანალიზით: ამ დაწესებულებებს აქ საქმე და ფუნქცია აღარ რჩებათ. მართლაც და, ეს იბერია რომ სახელმწიფო კი არ იყოს, არამედ „მილიტარული დემოკრატია“, მარქსის და ენგელსის ტერმინოლოგიით, მაშინ „მეზობლებთან სადავო საქმეებს“ უმცირესობა, ქურუმთა გენე, კი არ უნდა განაგებდეს, როგორც ვამცნობს სტრაბონი, არამედ საბჭო და სახალხო კრება, იმიტომ რომ სამხედრო დემოკრატიაში „ომი და ომის ორგანიზაცია რეგულარული ფუნქციები გახდენ“ (ენგელსი, იქვე, ქართ. 196). სარდლობა და მართლმსაჯულება პირველს, ბაზილევსების, გენეს ეკუთვნოდა, იმავე სტრაბონის ცნობით. რაღა დარჩა? სამოქალაქო მმართველობის სფერო. მაგრამ უეჭველია რომ სამოქალაქო მმართველობა იბერიის „ბაზილევსის“ ხელშია.

მართლაც, ჩვენ ვნახეთ რომ იბერიის „ბაზილევსი“ მხედართმთავარი არ არის. სტრაბონის ცნობით, მხედართმთავრობა ეკუთვნის მეორე პირს ბაზილევსის შემდეგ, ბაზილევსებისავე გვარში. ესევე პირია აგრეთვე მსაჯულიც. მაშ რაღა დარჩა ბაზილევსს, თუ იგი არც მხედართმთავარია, არც მთავარსაჯული? გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ეს მეორე პირი „ბაზილევსობის“ მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო, რადგანაც, სტრაბონის ცნობით, ბაზილევსად იყო ბაზილევსების გვარის ის წარმომადგენელი, რომელიც ყველაზე უხუცესი და ახლობელი ნათესავი იყო წინანდელი მეფისა. ბუნებრივია

რომ ასეთ პირს, ვიდრე მეფე ცოცხალია, „მეორე“ პირი ეწოდოს. შეიძლება თუ არა ვიფიქროთ, რომ მემკვიდრე ჰკარგავდა იმ უფლებმსაც კი, რომელიც მას მემკვიდრეობის დროს ჰქონდა, როცა იგი თითქოს წინაურდებოდა. უნდა ვიფიქროთ ამიტომ სამოქალაქო მმართველობა ბაზილევსის, მეფის, ხელშია. დასაჯერებელია განა ისეთი მეფის არსებობა, რომელსაც არაფერი ეკითხება არც სარდლობის, არც მართლმსაჯულების, არც მეზობლებთან სადაო საქმეებისა და არც სამოქალაქო მმართველობის სფეროში?

მაგრამ ჩვენ ხომ სტრაბონის გარდა მრავალი სხვა წყაროების ჩვენებაც მოგვეპოვება იბერიის (ქართლის) მეფეების შესახებ პირველ საუკუნეში ქრ. წინ და ქრ. შემდეგ. ამ ცნობებიდან ჩანს რომ რომაელები იბერიის ბატონბატონად სწორედ იბერიის ბაზილევსებს სთვლიდნენ და მასთან იჭერდნენ, უწინარეს ყოვლისა, საქმეს. ცხადი ხდება რომ სტრაბონი აგვიწერს კონსტიტუციას, თეორიულ ნორმას, რომელთან შედარებითაც სინამდვილე გაცილებით უფრო შორს იყო წასული და ქართლის მეფე თავის ხელს მმართველობის ყველა დანარჩენ სფეროშიაც ურევდა, მეტნაკლები უფლებამოსილებით.

საყოველთაოდ ცნობილს „ანკვირიის ძეგლში“, რომელიც იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის ოფიციალური დოკუმენტია, მისივე ბრძანებით ამოკრილი ქვაზე და დედნის სახით მოღწეული ჩვენს დრომდე, ნათქვამია (ძეგლი, ყოველ შემთხვევაში, 14 წელზე გვიანდელი არ არის ქრ. შ.): „ჩვენს მეგობრობას თხოულობდნენ, ელჩების პირით, ბასტარნები, სკვითები, მდინარე ტანაისის გაღმა-გამოღმა მცხოვრები სარმატების მეფეები და აგრეთვე ალვანელების, იბერების და მიდების მეფეები“ (SC II 41). აქ ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ბასტარნები და სკვითები უმეფოდ არიან მოხსენებულნი, მათ იმპერატორთან ურთიერთობა აქვთ როგორც ტომებს, სარმატებს, ალვანელებს, იბერებს და მიდებს-კი მეფეები (ლათინურ ტექსტში — „რეგეს“, ბერძნ. ტექსტში — „ბასილეის“) ჰყავთ და ეს მეფეები უგზავნიან ელჩებს კეისარს. მეტად საყურადღებოა ის გარემოებაც რომ იბერების (ქართველების) და სხვა კავკასიელ ტომთა მფლობელები რომაულს ოფიციალურ დოკუმენტში იმავე წოდებულობას ატარებენ (რეჟს, ბაზილევს), რომელსაც ატარებს მიდების მფლობელიც. მიდებად აქ პართელები იგულისხმებიან. პართიის პოლიტიკური ორგანიზაციის შესახებ ხომ არავის შეუძლია ეჭვი შეიტანოს რომ ეს სახელმწიფო იყო და მისი მეთაური — მეფე. მსგავსი ფაქტების გამრავლება ადვილად შეიძლება, ნაწილობრივ ისინი უკვე აღნუსხულია ჩვენს დასახელებულ ნაშრომში.

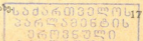
ამ საკითხს აქვს სხვა მხარეც. იმავე ძველ ბერძნების შესახებ ენგელსი ამბობს: „ბერძნები, ისევე, როგორც პელასგები და სხვა მათი მონათესავე ხალხები უკვე პრეისტორიული ხანიდან იმდენივე განული რიგის მიხედვით იყვნენ დაწყობილი, როგორც ამერიკელები: გვარი, ფრატრია, ტომი, ტომების კავშირი“ (იქვე, ქართ. 115). ცალკე ტომებს საკუთარი სარწმუნოებრივი დღესასწაულები ჰქონდათ, რომელსაც ტომის მამასახლისი (ფილობაზილევსი) ხელმძღვანელობდა (116). ტომური სტრუქტურა ძალიან მკაფიოდ ჩანს: ატიკაში, მაგ, ოთხი ტომი არსებობდა, თვითეულში სამ-სამი ფრატრია იყო, თვითეული ფრატრია თავის მხრით, ოცდაათ გვარად იყოფოდა (120). ჰომეროსის ცნობების შესახებ კიდევ ენგელსი ამბობს: „ჰომეროსის პოემებში ბერძენთა ტომები გვევლინებიან, როგორც გაერთიანებულნი პატარა ხალხებად, რომელშიაც გვარები, ფრატრეები და ტომები მაინც სრულს დამოუკიდებლობას ინარჩუნებენ“ (იქვე, გვ. 120—121). ტომური ორგანიზაციის არსებობას ენგელსისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს. ასწერს რა იროკეზების გვარს, იგი ამბობს... „ეს ორგანიზაცია განწირული იყო. იგი ვერ გასცილდა ტომის ფარგლებს; ტომთა კავშირი მისი დამბობის დასაწყისს მოასწავებს, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ და როგორც უკვე დავინახეთ იროკეზების ცდაში სხვა ტომები დაემორჩილებინათ“ (იქვე, გვ. 113, ხაზი ჩემია, ს. ჯ.). როგორია ამ მხრივ მდგომარეობა იბერიაში?

ამ პუნქტში საკითხი იბერიის პოლიტიკური ორგანიზაციის შესახებ საბოლოოდ წყდება. იბერიაში ტომური ორგანიზაციის უკვე ყოველგვარი კვალი წაშლილია, მიუხედავად იმისა რომ მრავალი სხვადასხვა, ზოგჯერ სრულიად სხვადასხვა მოდგმის, ტომი ცხოვრობს. ეთნიკურად და ეთნოგრაფიულად ცალკე ტომები დღესაც განსხვავდებიან აღმ. საქართველოში (ფშაველები, ხევსურები, წოვა-თუშები და ჩალმა-თუშები, მოხევეები, მთიულეები, ქისტები, ოსები და მრავ. სხვ.). რათქმაუნდა, სიჭრელე მაშინ ნაკლები არ იქნებოდა. თვით სტრახონი ამბობს: იბერიის „ბარი დასახლებულია იმ იბერების მიერ, რომელნიც უფრო მიწისმოქმედებას მისდევენ, მშვიდობიან ცხოვრებისადმი არიან განწყობილნი და სომხურად და მიღურად ირთვებიან, ხოლო მთიანი ნაწილი უკავია მეომარ უმრავლესობას, ცხოვრების წესით მსგავსს სკვითებისა და სარმატებისას, რომელთაც ისინი კიდევაც ემეზობლებიან და კიდევაც ენათესავებიან“... (წ. მე-11, თავი მე-3, § 3). მაშასადამე, ბარელები და მთიელები

ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან არა მარტო მეურნეობით, ცხოვრების წესით, ზნით, მორთულობით, არამედ მოდგმითაც—მთხედობის სკვითებისა და სარმატების მონათესავენი იყვნენ. გარდა ამისა, სტრაბონივე ამბობს, რომ მესხების ქვეყანა სამ ნაწილად იყოფა: ერთს ჰელობენ კოლხები, მეორეს—იბერები, მესამეს—არმენიელები (იქვე, თ. 11, § 18). პროკოპი კესარიელიც, ცნობილი ბიზანტიელი მემატრიანე, ექვსასი წლის შემდეგაც-კი, სავსებით ნიშანდობლივ ცნობას იძლევა მესხების შესახებ: ლაზიკის „გვერდით, სახელდობ იბერიის გასწვრივ, ცხოვრობენ ძველითგანვე იბერთა ქვე-შევრდომი („კატეკოლი“) მესხები, რომელთაც მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები“.¹ მაშასადამე, სრულიად ცხადია: თვით სტრაბონმა და მისმა წყაროებმა იციან რომ იბერიაში (რომელიც, სტრაბონისავე ცნობით, მკიდროდ დასახლებული ვრცელი ქვეყანაა შორაპნიდან ილაზნამდე და კავკასიის ქედიდან სოპხეთამდე) სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, რომ ზოგი მათგანი ძალით არის დამორჩილებული იბერების მიერ. მიუხედავად ამისა, ერთი კრინტიც დაძრული არ არის ტომური ორგანიზაციების შესახებ, აშკარაა იმიტომ რომ ცალკე ტომებს საკუთარი ორგანიზაცია სრულებით არ გააჩნდათ. თავისი თხზულების მე-11 წიგნის მესამე თავი სტრაბონს მთლიანად იბერიისათვის აქვს მიძღვნილი. აქ ეს ქვეყანა აღწერილია ტერიტორიის, ტოპოგრაფიის, მოსახლეობის, მეურნეობის, გზებისა და ტრანსპორტის, ეთნოგრაფიისა და კულტურის, სოციალურ-პოლიტიკური წყობისა და სხვა მხრივ, ერთი სიტყვით—ყოველმხრივ. უკანასკნელი ფრაზა ამ თავისა კი არის: „ასეთია იბერები და მათი ქვეყანა“. სტრაბონმა ზომ იკოდა რომ იბერიაში მარტო იბერები არ ცხოვრობენ, რომ აქ ცხოვრობენ სკვითებისა და სარმატების მოდგმის მთიელები, მესხები და სხვანი, მაშრა მნიშვნელობით შეიძლებაოდა მას ეთქვა რომ ეს სხვადასხვა ტომით დასახლებული ქვეყანა იბერების ქვეყანააო? ცხადია, მხოლოდ პოლიტიკური მნიშვნელობით! მეტიც შეიძლება ითქვას: ეს ტერიტორიული წყობა, რომელმაც შესცვალა ტომურ-გეოგრაფიული, უკვე იმდენად შორს არის წასული, რომ უკვე გაჩენილია ამ ტერიტორიალურ-პოლიტიკურ ერთეულის ტერიტორიული სახელწოდება—„იბერია“. ეს უალრესად დამახასიათებელი ფაქტია. ჩვენ სხვა ადგილას უფრო დაწვრილებით ვუჩვენებთ, სწორედ კავკასიურ სინამდვილის კონკრეტულ მასალაზე, თუ როგორ წარმოებს

¹ პროფ. ს. ყაუხჩიშვილი, გეოგრაფია, II, გვ. 97; ხაზი ჩვენია, ს. 2.

ეს პროცესი. ტომური ორგანიზაციის დაცემა და მის ადგილას ადგილობრივ-
ცენტრულ სახელმწიფოებრიობის პირველი, დასაწყისი, პერიოდი უკრ-
კიდევ იგულებს ძველ სახელწოდებას ძველი ფორმით. მკვლევარებს
მური სახელწოდება მრავლობითი რიცხვის ფორმით. მკვლევარებს
მაგრამ სახელმწიფოსა და მისი ტერიტორიული წყობის შემდგომი
განმტკიცება უკვე აჩენს ახალი თორმის სახელწოდებას,
რომელიც ეხლა ტერიტორიას აღნიშნავს და არა
ტომს. საფუძვლად მასაც ტომის სახელი უძვეს, მხოლოდ ეს ფუძე
ეხლა გაფორმებულია ადგილსათავისის ფორმანტით.

მეორე „გენე“ ქურუმების, „წარმართული“ სარწმუნოების ტაძარ-
თა მსახურების, წოდებაა. კლასობრივად ისინი მონათმფლობელები
არიან, წარმოების მონათმფლობელური წესის წარმომადგენელი.
სტრაბონის ცნობა რომ ეს ქურუმები განაგებენ მეზობლებთან სადაო
საქმეებს, ისევე, როგორც ქვემოთაღნიშნული ისტორიული ფაქტები,
ჩვენ საფუძველს გვაძლევენ ეს ქურუმები იბერიის გაბატონებულ სა-
ზოგადოებრივ წრედ წარმოვიდგინოთ.

ზედმეტია სიტყვის განვრცობა იმის შესახებ, რომ ამგვარი სოცი-
ალური სტრუქტურა ფართოდაა გავრცელებული ძველს აღმოსავლეთ-
ში. სტრაბონიც თავის დროის შესახებ ამბობს რომ აზიაში რომა-
ელებს „ემორჩილებიან ზოგიერთი დინასტიები, ერისთავები და ქუ-
რუმები, რომელნიც მამაპაპური კანონების მიხედვით ცხოვრობენ“
(XVII, თ. III, § 24).

მესამე „გენე“, ჩვენი განმარტებით, თავისუფალ წვრილ მწარმო-
ებელთა წოდებაა. მისი ადგილობრივი, ქართული, სახელწოდება,
ჩვენი აზრით, „ერია“ (ხალხი—ჯარი), და არსებითადაც იგი იმ ძვე-
ლი „ერის“ ნაშთია, რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუ-
ბარი. აქ საჭიროდ მიგვაჩნია შევჩერდეთ, კიდევ ერთხელ, სტრაბო-
ნის ცნობის ანალიზზე მესამე „გენეს“ შესახებ. სტრაბონი ამბობს
შემდეგს: იბერიის (ქართლის) მოსახლეობის „მეოთხე (გენე არის)“ ლა-
ოების“ გენე, რომელნიც სამეფო მონები არიან და რომელნიც ასრუ-
ლებენ ყოველგვარ სამსახურს, რაც საჭიროა ცხოვრებისათვის“ (ამ
ფრაზის თარგმნა სიძნელეს წარმოადგენს. რუსულად მას ასე ვაძმო-
სტყვენ: მიშენკო— „Что царские рабы, производящие все необ-
ходимое для жизни“, ხოლო აკადემიკოსი ლატიშვი: „Служит
рабами у царей и доставляет все необходимое для жизни“, ს.
ჯ.). მაშასადამე, იბერიის (ქართლის) უკანასკნელ გენეს საკუთარი
სახელი ყოფილა „ლაოების გენე“. „ლაოს“ ბერძნულად ნიშნავს „მდა-
ბიო ხალხს“ და ასე სთარგმნიან მას რუსულადაც: მიშენკო „прос-

той народ“, აკად. ლატიშევი: „простонародье“. მაგრამ ამ ტერმინს ბერძნულად უფრო სპეციალური მნიშვნელობაც ჰქონდა: იგი ნაგვდა ისეთ მდაბიო ხალხს, რომელიც სხვის მიწაზე იცდა, შავებდა და პირად თავისუფლებასაც მეტნაკლებად მოკლებული იყო. ბერძნ. „ლაოი“ უახლოვდებოდნენ რომაელ კოლონებს. განსაკუთრებით ბლომად იყვნენ ეს „ლაოი“ მცირე აზიაში, ე. ი., სწორედ სტრაბონის სამშობლოში, რაც ჩვენთვის მეტად საყურადღებოა. იქ ისინი, ესეც ძალიან საყურადღებოა, უპირატესად მეფეებს ყავთ და სამეფო მიწაზე სხედან. ცხადია, იბერიის აღწერილობაშიაც სწორედ ასეთი დამოკიდებული მოსახლეობაა. ცნობა რომ ისინი „სამეფო მონები“ არიან, ჩვენი კლასობრივი კლასიფიკაციისათვის სრულებით არაფერს არ ამბობს. „დულოს“ ბერძნულში ნიშნავს არა მარტო „მონას“, არამედ „შსახურსაც“, სტრაბონისავე ტექსტში ტაძრის შსახურნი „ჰიეროდულებად“ იწოდებიან. ფეოდალურ ხანაში „დულოს“ აღნიშნავდა „ვასალს“, ხოლო „დულეია“ — ფეოდალურ „სამსახურს“, ვასალის სათანადო ვალდებულებას. თუნდაც სტრაბონიდან ამოღებულ ამონაწერში „დულოს“ ჩვენ რომ „მონად“ გაგვეგო და ასევე გვეთარგმნა (როგორც მოვიქცეთ ჩვენ, რომ სრული ობიექტურობა დაგვეცვა), მაინც უნდა დაგვესკვნა რომ აქ მხოლოდ მათი იურიდიკული დამოკიდებულებაა გამობატული, არა ზუსტად ტერმინოლოგიურად, და ასეთი უზუსტობა ძველი დროისთვის სრულებით არ არის გასაკვირველი. საქართველოში, მე-19 ს-შიაც ყმა-გლეხებს ზოგჯერ ჰყავდათ ნაყიდი მონები, რომელნიც „გლეხის გლეხად“ იწოდებოდნენ — ამ ტერმინოლოგიაში სრულიად წამლილია განსხვავება ყმასა და მონას შორის, მაშინ როცა რეალურად ეს განსხვავება ძირითადი ხასიათისაა. ესეც არ იყოს, იმისთვის, ვინც იცნობს ანტიკურ სამყაროსა და მის შეხედულებებს, მისთვის ამსოლუტურად გამორიცხულია შესაძლებლობა რომ სტრაბონისა თუ მისი წყაროს მეოთხე გენეში ნამდვილი მონები იგულისხმება.

ასეთივე არაპირდაპირი მნიშვნელობით ჩვენც ხშირად ვუწოდებთ მონას როგორც ყმას, ისე პროლეტარსაც: „მონობა პირველი, ანტიკური მსოფლიოსათვის დამახასიათებელი ფორმაა ექსპლოატაციისა; მას საშუალო საუკუნეებში ბატონყმობა მოსდევს, ახალ ეპოქაში — დაქირავებული შრომა. ეს მონობის სამი დიდი ფორმაა; ისინი ახასიათებენ ცივილიზაციის სამ დიდ ეპოქას; მონობა მუდამ ცივილიზაციის მოჰყვება თან, ახილი თუ ნილაბჩამოფარებული სახით“ (ენგელსი, ოჯახი, 211; იხ. აგრეთვე „კაპიტალი“, I — 70i). ამიტომ უეჭველია რომ სტრაბონიც აქ „მონას“ არაპირდაპირი მნიშვნელობით ხმარობს.

ანტიკურ სამყაროში „მონათმფლობელები მონებს სთვლიდნენ“ თავის საკუთრებად, კანონი ამტკიცებდა ამ შეხედულებას და განუხლებლად ლაიდა მონებს, როგორც ნივთს, რომელიც მთლიანად მფლობელის ნათმფლობელის მფლობელობაში. ყმა-გლეხის მიმართ დარჩა კლასობრივი ჩაგვრა, დამოკიდებულება, მაგრამ მებატონე-მემაბულე არ ითვლებოდა გლეხის, როგორც ნივთის, მფლობელად, არამედ მას ჰქონდა მხოლოდ უფლება მის შრომაზე და განსაზღვრული ვალდებულებების შესრულების იძულებაზე. პრაქტიკაში, როგორც ყველამ იცით, ბატონყმობა, განსაკუთრებით რუსეთში, სადაც მან ყველაზე დიდხანს გასძლო და ტლანქი ფორმები მიიღო, არაფრით არ განსხვავდებოდა მონობისაგან“ (ლენინი, ლექცია სახელმწიფოს შესახებ). ლენინის მიერ აღნიშნული განსხვავება შეხედულებათა მონასა და ყმაზე ძალიან დიდი იყო: „მონათმფლობელური ეპოქის სახელმწიფო იყო მონათმფლობელთა სახელმწიფო, სულ ერთია—იყო ეს მონარქია თუ რესპუბლიკა არისტოკრატიული თუ დემოკრატიული. ძველი დროის ისტორიის ყოველ კურსში, როცა თქვენ მოისმენთ ლექციას ამ საგნის შესახებ, თქვენ გაიგონებთ ბრძოლაზე, რომელიც მონარქიულ და რესპუბლიკურ სახელმწიფოთა შორის იყო, მაგრამ ძირითადი იყო ის რომ მონები არ ითვლებოდნენ ადამიანებად: არამც თუ არ ითვლებოდნენ მოქალაქეებად, არამედ ადამიანებადაც არ ითვლებოდნენ. რომაული კანონი მათ განიხილავდა, როგორც ნივთს. კანონი მკვლელობის შესახებ, ადამიანის პიროვნების დაცვის სხვა კანონთა შესახებ რომ არ ვილაპარაკოთ, არ განეკუთვნებოდა მონებს. იგი იცავდა მხოლოდ მონათმფლობელებს, რომელნიც, მხოლოდ და მხოლოდ, მიჩნეულნი იყვნენ სრულუფლებიან მოქალაქეებად. მაგრამ თუ არსებობდა მონარქია, ეს იყო მონათმფლობელთა მონარქია, თუ რესპუბლიკა, ეს იყო მონათმფლობელთა რესპუბლიკა, მათში ყველა უფლებებით სარგებლობდნენ მონათმფლობელები, ხოლო მონები წარმოადგენდნენ ნივთს, კანონის მიხედვით, და მათ მიმართ არამც თუ შესაძლებელი იყო რანაირიც გინდა ძალმომრეობა, არამედ მონის მოკვლა-კი არ ითვლებოდა ბოროტმოქმედებად“... (იქვე, ხაზი ყველგან ჩვენი). ამრიგად, ძველ სამყაროში მონები არამც თუ მოქალაქეებად არ ითვლებოდნენ, ისინი არ ითვლებოდნენ ადამიანებადაც-კი, ისინი მხოლოდ ნივთად (რომაული სამართლის ენაზე—„რეს“) იყვნენ მიჩნეულნი. არისტოტელე ამბობს რომ მონა მხოლოდ ცოც-

ხალი იარაღია, სულდგმული საკუთრება, სატიერთივი პილუტყვი: რას წარმოადგენენ იბერიის „ლაოი“? ისინი ამ ქვეყნის მოსახლეობის ერთი ოთხ „გენეთაგანია“: პირველი „ნაზი“¹ ლევსების გენეა, მეორე—ქურუმებისა, მესამე—მეომართა და შიშად მოქმედთა, მეოთხე—ლაოებისა. თითქოს „ითვალისწინებდაო“ მომავალ მკვლევართა საჭიროებას, სტრაბონი აქ განსაკუთრებით ზუსტია, იგი ამბობს: „ტეტარტონ დე ტო ტონ ლაონ“, აქ არტიკლი „ტო“, საშუალო სქესის გრამატიკული ნიშანი, სრულიად უეჭველად გულისხმობს სიტყვა „გენოს“-ს, რომელსაც ჩვენ „გენედ“ ვაქართულებთ და რომელიც სტრაბონის ფრაზაში, ბერძნული ენის ჩვეულებრივი წესის თანახმად, გამოტოვებულია, მაგრამ აუცილებლად იგულისხმება. ამას ადასტურებს მომდევნო სიტყვის, გრამატიკული მსაზღვრელის, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა. მაშასადამე, მთელი ფრაზა უნდა გადმოითარგმნოს: „მეოთხე გენე არის გენე ლაოებისა“. მაგრამ რა არის „გენოს“-გენე? ეს სიტყვა ბერძნულად, უწინარეს ყოვლისა, ნიშნავს „გვარს“ (ლათინ. „გენუს“), შემდეგ—შთამომავლობას, ნაშიერს, ტომს, ხალხს (შეადრ. ძვ. ქართ. „ნათესავი“—ტომი), თაობას, რასას, ნათესაობას, სქესს, „პოლიტიკურსა და სამოქალაქო ცხოვრებაში—კლასს, რიცხვს“ (იხ. მაგ. პოსპიშილის ბერძნ.-რუს. ლექსიკონი), შემდეგ აგრეთვე—წარმოშობას. ორი ყველაზე უფრო ცნობილი რუსი მთარგმნელი სტრაბონისა, მიშენკო და აკადემიკოსი ლატიშევი, სტრაბონის ცნობაში იბერიის შესახებ გენოსს სთარგმნიან „კლასად“. ჩვენ ეს არ მიგვაჩნია სწორად, ისევე როგორც სწორად არ მიგვაჩნია აქ მისი გადმოთარგმნა „გვარად“ გვაროვნული ორგანიზაციის მნიშვნელობით (იბერია იყო ვრცელი ქვეყანა, მრავალ ქალაქად და სოფლად მჭიდროდ დასახლებული, რომელსაც შეეძლო 80000 კაცამდე მეომრის გამოყვანა, და მისი ოთხ გვარში მოთავსების ცდა სრული უაზრობაა). აქ, რათქმაუნდა, იგულისხმება ოთხი საზოგადოებრივი წრე, სტრაბონისა და მისი წყაროს თვალსაზრისით—უწინარეს ყოვლისა, განსხვავებული თავისი წარმოშობის მხრივ, ხოლო რეალ-ისტორიულად, განსხვავებული თავის სოციალურ-პოლიტიკურ მდგომარეობის მხრივაც. ჩვენი აზრით, პირველი გენე სამეფო დინასტიაა, დანარჩენი სამი თავისებური, წინაფეოდალური, წოდებები. ყოველ შემთხვევაში, აბსოლუტურად ცხადია რომ აქ ლაპარაკია ერთისა და იმავე საზოგადოების ოთხ სხვადასხვა განაყოფზე, წრეზე, რომელნიც რომელიღაც პუნქტში შეიძლება ერთ სიბრტყეზე იქნან განხილულნი, ოთხივე ერთნაირად გენეა. ეს

რათქმაუნდა, მოქალაქეობრივი თვალსაზრისით, სტრაბონი ამ აღწერილობასხომ ასე იწყებს: „აღამიანთეგეოგრაფიკი“ „გვარი“ (გენე) სახლობს (ბინადრობს) ამ ქვეყანაში. გამოთქმა „სახლობს“ („ოიკეი“) კიდევ უფრო მეტად ამტკიცებს ჩვენს მოსაზრებას—მეოთხე გენეც აქ, პირველი სამივით, ქვეყნის „მოსახლეთა“, „ბინადართა“, მკვიდრთა რიცხვშია ჩათვლილი. აბსოლუტურად შეუძლებელია რომ მონათმფლობელურ საზოგადოების ღვიძლ-შვილებს, როგორც იყვნენ სტრაბონი თუ სხვა ბერძენი მწერლები, მონები მიეჩნიათ ასეთს ორგანულ სოციალურ წრედ. აქ დამახასიათებელია ცნობაც რომ ეს „ლაოი“ ყოველგვარს, ცხოვრებისათვის საჭირო, სამსახურს ასრულებდნენ სამეფო დინასტიის სასარგებლოდ. რომელ ძველ მწერალს მოუვიდოდა თავში აზრი ეთქვა ასეთი რამ მონების შესახებ—სხვა რა დანიშნულება ჰქონდათ მონებს, თუ არ მხოლოდ სამსახური? ეხლა თუ „გენეს“ გავიგებთ, როგორც „გვარს“, გვაროვნული ორგანიზაციის მნიშვნელობით, ან ტომს, რაც თავისთავად აბსურდია, მაშინ ზემოაღნიშნულ უაზრობას კიდევ ახალი ემატება—მონები მიჩნეულ არიან ერთ მთლიან, მეტნაკლებად დიდ მკვიდრო საზოგადოებრივ წრედ, რომლის წევრები ურთიერთშორის სისხლის ნათესაობით, საერთო წარმოშობით, არიან დაკავშირებულნი, მაშასადამე, აქ ქორწინება, ოჯახიანობა, ბუნებრივი გამრავლება თავისთავად საგულისხმებელი მოვლენაა. მოკლედ: გამოვა რომ მონები მონები აო არიან.

ამრიგად, გასაგები ხდება რომ სტრაბონის ცნობაში ამ წრეს შემთხვევით არ ეწოდება „ლაოების“ გენე; ესენი მართლაც „ლაოი“-დამოკიდებული, ექსპლოატირებული, სოფლის „მდაბიო ხალხია“, და არა მონები.

ამ დასკვნას ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ასეთი საზოგადოებრივი წრის არსებობა სრული მიუცილებლობით ჩვენ გვაგულისხმებინებს მონობის და მონების წინაარსებობას და არ გამორიცხავს მონობისა და მონების თანარსებობასაც. ვინც ოდნავ მიინც იცნობს საქართველოს არქეოლოგიას, მისთვის ასეთ მტკიცებაში მოულოდნელი არაფერი იქნება—მონური შრომის გამოყენება აქ ბევრ რამეში უდაოდ ჩანს მრავალი საუკუნით ადრე სტრაბონის ეპოქამდე. მოიპოვება ჯაჭვით დაბმულ მონების ბრინჯაოსგან გაკეთებული ქანდაკებანიც-კი. მაგრამ ამას ეხლა თავი დავეანებოთ. არავის შეუძლია

იმის უარყოფა რომ, სტრაბონის აღწერილობით, იბერიაში ქურუმებს ერთგვარი გაბატონებული მდგომარეობა აქვთ მოპოვებული. აქ დავა შეიძლება იყოს, და არის კიდევაც, მხოლოდ იმის შესახებ, არა დონეს მიაღწია უკვე ამ ბატონობამ. მაგრამ რანაირად ვეს ქურუმებმა ეს, თუნდაც განსაზღვრული, ბატონობა? ჩვენი აზრით: „ექვს გარეშეა რომ ტაძრებს ამ დროს იბერიაში საკუთარი, არამცირედი, სივრცის მამულები აქვთ, რომელთა დამუშავებისათვისაც ისინი არათავისუფალ შრომას იყენებდნენ (საფიქრებელია რომ უფრო მონების შრომას, რადგანაც სტრაბონის ტექსტში კოლონების მფლობელად მხოლოდ მეფის „გენე“-ა აღნიშნული). საფიქრებელია აგრეთვე რომ ეს ტაძრები განძების მფლობელნი არიან“ (ნაკვ. II, გვ. 21). შემდეგ, აღწერთ რა ტიპურ გზას ტაძრებისა და ქურუმების დაწინაურებისას, ვამბობთ: „თანდათან ტაძრები და მათი წარმომადგენლები იქცევიან უდიდეს მემამულეებად, რომელნიც თავიანთ მიწებს მონების ან ყმების შრომით ამუშავებენ. ფულად ურთიერთობათა განვითარებისთან ერთად ტაძრები, რომელთაც დიდი განძები აქვთ დაგროვილი, სავაზო კაპიტალის როლში გამოდიან და კიდევ უფრო ჰპოქვენ მათი გავლენის ქვეშ მყოფ ხალხს... იბერიის ქურუმთა წოდების განვითარების კონკრეტული ისტორია ჩვენთვის უცნობია პირდაპირი ცნობების სრულ უქონლობის გამო, მაგრამ აქაც განვითარების გზა ზემოთაღწერილის მსგავსი იყო“ (იქვე, 24).

შრომის ექსპლოატაციის რომელ სახესთან გვაქვს საქმე ტაძრების მამულებზე? რაკი ლაოი-კოლონები მხოლოდ სამეფო დინასტიას ჰყავდა, აქედან ლოგიკური აუცილებლობით გამომდინარეობს, რომ ტაძრები და ქურუმები მონების შრომით სარგებლობდნენ. და, მართლაც, უეჭველი ხდება, რომ ტაძრები თავიანთ მამულებზე შედარებით ფართო მეურნეობის წარმოებას იწყებენ და ამისათვის საჭირო ხდება მონების შრომის უფრო დიდი მასშტაბით გამოყენება. იმათთვის-კი, ვინც მეოთხე გენეს მონათა გენედ სთვლის და, მაშასადამე, სამეფო დინასტიის გარდა, სხვა საზოგადოებრივი წრისათვის მონური შრომის გამოყენების შესაძლებლობას უარყოფს (მეოთხე გენეს წარმომადგენლები ხომ მხოლოდ სამეფო დინასტიას ემსახურებოდნენ), ასეთივე აუცილებლობით გამომდინარეობს რომ ქურუმთა თუნდაც განსაზღვრული სახით ბატონობასაც არავითარი ეკონომიური საფუძველი არა აქვს, რომ ტაძრების მამულებზე არავითარ შრომის ექსპლოატაციას ადგილი არ ჰქონია, რაც, რა თქმა უნდა, არ არის სწორი.

ტაძრებისა და ქურუმების გარდა, მონები ჰყავდათ, ცხადია, სხვებსაც—სახელდობრ, სამეფო დინასტიას, ერთი მხრით, და მეორე

სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება აქ სამეფო ხელისუფლების მიერ მეოთხე საუკუნის შუაწლებებისათვის (იხ. ქვემოთ, § 16). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ ამბებში, კერძოდ, ვპოულობთ სწავლებლებო საბუთებს იმისათვის, რომ სტრაბონის მეორე წიგნში, როგორც მონათმფლობელები, მართლაც შეადგენდნენ უძველესი ხანის ქართლში გაბატონებულ სოციალურ ფენას. ნაწილობრივ უკვე აღნიშნულიც ვგაქვს რომ ანალოგიურ მოვლენებს ჩვენ ვპოულობთ მეზობელ ქვეყნებშიაც. განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ მხრივ ალბანეთისა და სომხეთის ანალოგიები. ალბანეთის შესახებ, მაგ., სტრაბონი ამბობს (წ. 11, თ. 4, § 7): „ღმერთებად მიჩნეული ჰყავთ მათ (ალბანელებს) შუე, ზევესი და მთვარე, განსაკუთრებით კი — მთვარე. არის ამისი ტაძარიც იბერიის მახლობლად. ჭურუმობს ყველაზე პატივცემული მეფის შემდეგ პირი. იგი მეთაურობს სატაძრო მიწის, რომელიც ვრცელია და კარგად დასახლებული, გამგებობას და აგრეთვე პიეროდულებს (ტაძრის მსახურთ)...“. ეს ცნობა საყურადღებოა სხვა მხრივაც. ჩვენ ვფიქრობთ რომ აქ დასახლებული მთვარის ტაძარი იყო სწორედ იმ ადგილას, სადაც შემდეგში, ქრისტიანულ ხანაში ალავერდის წმ. გიორგის ეკლესია ააშენეს. შემთხვევითი არ არის, რომ იქვეა სოფ. ალვანი და რომ თვით ტაძრის ადგილის სახელწოდებაც ამავე ფუძეზეა აგებული: „ალავერდი“ ალვან-გვერდის განვითარებაა. სასაზღვრო ხაზი ძველ იბერიასა და ალბანეთს შორის სწორედ აქ გადიოდა. მაშასადამე, ამ სახელწოდებაში მეზობელი ქვეყნის სახელის მოგონება და კვალი შეიძლება ვივარაუდოთ. ერთი მსგავსი ტაძარი სტრაბონს აღწერილი აქვს საქართველოშიაც. იგი ამბობს: „დასახლებულ მდინარეებს ზემოთ მოსხიკეში (მესხეთში) არის ლეკკოთეას ტაძარი, აგებული ფრიქსეს მიერ, და აგრეთვე მისი საწინასწარმეტყველო, სადაც მსხვერპლად ვერძს არ სწირავენ. ოდესღაც იგი მდიდარი იყო, მაგრამ ჩვენს დროებაში გაძარცვულ იქნა ფარნაკის მიერ და ცოტა ხნის შემდეგ მითრიდატ პერგამელის მიერ. ხოლო, ევრიპიდესი არ იყოს, როცა ქვეყანა აოხრებულია, „ღმერთებიც შეწუხებული არიან და მათ პატივისცემის მიღება არ ჰსურთ“ (წ. 11, თ. 11. § 17). „დასახლებულ მდინარეებს“ ჭვეშ აქ ნაგულისხმევია კოლხეთის, ამავე პარაგრაფში აღწერილი, მდინარეები ფაზისი და მისი შენაკადები — გლავკი და ჰიპპი, ე. ი., რომნი და მისი შემდინარეები. ამ მდინარეთა, კერძოდ, თვით ფაზისის, — სათავეების შესახებ ძველ გეოგრაფებს არ ჰქონდათ ზუსტი წარმოდგენა — ფაზისის სათავეს მაგ., ჩვეულებრივად, სამხრეთით გულისხმობდნენ. სტრაბონიც აქვე ამბობს, რომ ფაზისს სათავე არ მ ე ნ ი ა შ ი

აქვსო. ამიტომ აქ შესხეთის ის ნაწილია ნაგულისხმევი, რომელიც ხეთის აღმოსავლეთ ნაწილს სამხრეთიდან ეკრა, ლადო-ფერსათის (ახალციხის ქედის) გასწვრივ, რომელ მთაშიაც ფაზისის სათავე ქვეყნის ცდომით დადებული (მაგ. ვთქვათ, ფაზისის თავნაკადად ხანისწყლის მიწნევით). ეს ტერიტორია კიდევ დიდი ხნით ადრე საქართველოს პოლიტიკურ ფარგლებში იყო შემოსული. ასეთი მდიდარი ტაძარი, რომელიც გაძარცული იყო მეზობელ ქვეყნების რამდენიმე მეფის მიერ, უძველესობით მოწმობს ამ მოვლენის სათანადო სოციალურ-ეკონომიურ საფუძველის შესახებ. საესებით ანალოგიურ ფაქტებს ვხედავთ მეზობელ სომხეთშიაც. სტრაბონის ცნობით, სომხები თავიანთ სცემდნენ ირანელების ყველა ღმერთს. მაგრამ განსაკუთრებულ პატივს სცემდნენ ისინი ღმერთ-ქალის ანაპიტის ტაძრებს, რომლებიც აგებული ჰქონდათ აკილისენასა და სხვა ადგილებში. ამ ტაძრებში იყვნენ მსახური ვაჭები და ქალები. აქვე უვარდა საღმრთო პროსტიტუცია: ყველაზე წარჩინებულნი სწირავდნენ ღმერთ-ქალს თავის ასულებს, რომელთათვისაც არსებობდა წესი რომ ღმერთ-ქალის სამსახურად დიდ ხანს ემეძავენათ, შემდეგ-კი გათხოვილიყვნენ. ეს ღმერთის მსახური მეძავე ქალები თავის საყვარლებს განურჩევლად კი არ იყვანდნენ, არამედ უპირატესად თავის საკუთარ საზოგადოებრივ წრეში ეძებდნენ. საყურადღებოა ისიც, რომ საღმრთო მეძავენი თვითონ უფრო დიდ საჩუქრებს უძღვნიდნენ ბოლშე თავიანთ რჩეულებს, ვიდრე იღებდნენ მათგან, და ამ საქმეზე დიდ ქონებას ხარჯავდნენ (წ. 11, თ. 14, 16). მეორე ძველი მწერლის, პლინიუსის, ცნობით, აღნიშნულ ღმერთ-ქალის პატივსაცემად აღმართული ყოფილა ერთიან ოქროსაგან გაკეთებული ქანდაკება. საყურადღებოა ტაციტუსის ცნობაც რომ სომხეთის მეფე თრდატ I (I ს. დამდეგი, ახ. წ.) იმავე დროს პირველი ქურუმიც იყო.

მერმინდელ ქართულ წყაროების მიხედვით ჩვენ სრული უძველესობით დავადგინეთ ქურუმების გარდა სხვა საზოგადოებრივ ერთეულების არსებობაც, რომლებსაც სტრაბონი გენეებს უწოდებს. ოთხთავის უძველესი ქართული ვერსიების, რომელნიც უკვე მეოთხე საუკუნეში ჩნდებიან, ცნობებით გამოვარკვეით რომ ბაზილევს — მონარქის ძველი ქართული შესატყვისობა სწორედ „მეფე“—ა. ირკვევა ამასთანავე, რომ „მეფე“ ჩნდება ძლიერი გარდატეხის შედეგად, რადგანაც მისი პროტოტიპი „მეუფე“ (პროფ. ივ. ჯავახიშვილის სამართლიანი განმარტებით „მეფე“ „მეუფის“ განვითარებაა), გვაროვნული წყობილების ხანაში წარმოშობილი, ახალ შინაარსს ველარ იტევს და წარმოდგენილი სახით იცვლის ფორმას. მეფის ხე-

ლისუფლების წარმოშობის შემდეგ ჩნდება სამეფო დინასტია. ვამბო
 ირკვა რომ ძველი ქართული სამეფო დინასტიის და, მაშასადამე,
 სტრაბონის პირველ გენეს, სახელწოდება არის „სეფე“, ^{სტრაბონი}
 ენობრივად სწორედ „მეფესთან“ დაკავშირებით არის აღმოცენებული.
 „მეფეს“ კი ასეთი მნიშვნელობის შესატყვისი არ მოეპოვება.
 „მეფის“ მსგავსი შესატყვისის როლში გამოდის ნაწილობრივ „სოფე-
 ლი“, რომელსაც „სეფეს“ მნიშვნელობა არასოდეს არ მიუღია. „მე-
 ფე“ - „სეფის“ აქ განსაზღვრული სემანტიკა სრულიად უძველია.
 მერმინდელ ცნობებითვე, ირკვევა რომ „სეფის“ მოცემული მნიშვნე-
 ლობის ნიადაგზე ვითარდება ძველი ქართული ისეთი ტერმინები,
 როგორცაა „სეფე“ - ს ა მ ე ფ ო ს ა ს ა ხ ლ ე (აქედანაა დასავლ.
 საქართველოში გავრცელებული „სეფა“, საქორწილო შენობა,
 ნ ე ფ ე - დ ე დ ო ფ ლ ი ს საჯდომად განკუთვნილი), შემდეგ, სე-
 ფე — ყოველივე ის, რაც სამეფო დინასტიას ეკუთვნის, მაგ., მიწა
 („სეფე ყანა“), თუ სხვა რაიმე ქონება, თვით წევრებიც ამ სა-
 გვარეულოსი. აღნიშნული მნიშვნელობიდან გამოდის ძველი ქართუ-
 ლი „სეფის-კვერი“, ზეციერი მეფის პური, და ახალი ქართული—
 „სეფე-სიტყვა“. სამეფო დინასტიის წევრთა აღსანიშნავად ძირი-
 თადი ტერმინის როლში გვევლინება „სეფე-წული“ ან, მისი
 უფრო იშვიათად გავრცელებული პარალელი, „სეფე-შვილი“.
 „წული“ და „შვილი“ აქ სწორედ წარმოშობის, შთამომავლობის,
 სისხლით ნათესაობის მომენტზე მიუთითებენ. სეფე-წულები თანდა-
 თანობით დაშორდნენ მთავარს სამეფო შტოს და გადაიქცნენ ძველი
 ქართლის არისტოკრატიის უმაღლეს წრედ, ყველაზე ძლიერ მემამუ-
 ლეებად, უძველეს მესაკუთრეებად და უძველეს აზნაურებად. ასეთი
 დასკვნა გამომდინარეობს ძველი სომეხი მემატრიანის მოსე ხორენელის
 ცნობიდან (II 7), მეექვსე საუკუნის ორიგინალური ქართული ლიტერ-
 ატურული ძეგლის, „ეგსტათი მცხეთელის მარტილობის“, ჩვენე-
 ბიდან და მრავალ სხვა წყაროს ცნობებიდანაც. ამ მოვლენასთან დაკავ-
 შირებით, შემდეგ, გაცილებით უფრო გვიანდელ ხანაში, როცა „სეფე-
 წულების“ საკუთარი წრე ოკეე გადაშენდა, „სეფე“ ზოგჯერ იხმარე-
 ბოდა საერთოდ ფეოდალის სასახლის და ქონების აღსანიშნავადაც.
 კიდევ უფრო საყურადღებოა ტერმინები „სეფე-ქალი“ და
 „სეფე-კაცი“. „ქალი“ და „კაცი“, რომელნიც წარმოშობაზე, შთა-
 მომავლობაზე არას ამბობენ, ძირითად ტერმინთან კავშირში უკვე
 სხვა მნიშვნელობას გვაძლევენ. „სეფე-ქალი“ და „სეფე-კაცი“
 ძველ ქართულში მეფის, სამეფო კარის, სამეფო
 ხელისუფლების მსახურებს აღნიშნავენ, პირველი—

სასახლის მოახლეს, მეორე—სამეფო მოხელეს. ოთხთავეს ქართულ თარგმანის უძველეს ვერსიებში „სეფე-კაცი“, მაგ., სწორედ ამ ადგილასაა ნახმარი: აქ ავტორი ურჩევს (ლუკას თავი, 17:15). მისივე განთავისუფლებას მეტოქე მოცილისაგან, თორემ თუ „მთავართან“ მიხედვი, „მთავარი“ გადაგცემს შენ „მსაჯულს“, მსაჯული გადაგცემს „შენ სეფესა კაცსა და სეფემან კაცმან მიგცეს შენ საპყრობილედ“. ამ საპყრობილიდან კიდევ ვერ გამოხვალ, ვიდრე უკანასკნელ „წვლილს“ არ მისცემო. ქართული ოთხთავის სხვა, უფრო ნაგვიანეც ვერსიებში, „სეფე-კაცის“ მაგიერ „მეხარკე“ არის ნახმარი (ახალ რუს. თარგმანში ამას შეესატყვისება „ИСТЯЗАТЕЛЬ“). დაწვრილებით ამ საკითხების შესახებ ჩვენ სხვაგან გვექნება მსჯელობა. აქ კი ვიტყვი რომ „სეფე-კაცის“, როგორც სახელმწიფო მოხელის აღმნიშვნელი ტერმინის, არსებობა ამ ციტატით სრულიად უქვევლია.

ზოგიერთი ძველი ქართული ძეგლი ამ ტერმინების სხვადასხვა, აქ აღნიშნულ, აზრით ხმარების საყურადღებო მაგალითებს იძლევა (იხ. მაგ., ნინოს ცხ., Опис., II, 766, 767, შემდ. 761 და სხვა) და საესებით ადასტურებს გამოთქმულ დებულებას, რომლის დაწვრილებითი განვითარებისათვის ჩვენ აქ ადგილი არ გვაქვს.

მესამე გენის („მიწისმომქმენდი და მეომარი“) ქართული სახელწოდება, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, არის „ერი“, მილიტარულის ანუ სამხედრო დემოკრატიის წიაღში წარმოშობილი ცნება—ტერმინი. ამდენად, „ერის“ აყვავების პერიოდად უნდა მიჩნეულ იქნას გვაროვნულ წყობილების უმაღლესი საფეხური, რომელიც სტრაბონის ცნობის დროისათვის უკვე განვლილია, რადგანაც „ერისგან“ გამოყოფილია და ცალკე წოდებრივ წრედ არის ჩამოყალიბებული მონათმფლობელ ქორუმების ჯგუფი (მეორე გენე). რომ სტრაბონის დროინდელი „ერი“ უკვე ძველი ერი აღარ არის, ეს კიდევ უფრო კარგად ჩანს მისი სუვერენული თვითმყოფობის ძირითადი ნიშნის, ძველი მმართველობის უმაღლესი ორგანოების, საბჭოსა და სახალხო კრების („ერის-კრების“) გაქრობის ფაქტიდან. სტრაბონისეული „ერი“, რომელიც ჯერ კიდევ შეიცავს ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობას, თავის სოციალურ-ეკონომიური შემდგომი დიფერენციაციის გზაზეა შემდგარი. ქართლის ფეოდალიზაციის ხანგრძლივი პროცესი ამ გენეში, „ერში“, მიმდინარეობს. „ერს“ ეყოფა და ზევით მიიწევს მისი უმეტესობა—„ერისთავები“, საერთოდ „თავები“ და „თავადები“ (ამ სიტყვის ძველი მნიშვნელობით), „მთავრები“, „წარჩინებულნი“ და სხვ., რომელნიც ბოლოს და ბოლოს ერთიანდებიან „ახნაურთა“ ახალ წოდებაში. ქვევით მიდის და უფლებებისაგან სულ

უფრო და უფრო მეტად იძარცვება „ერის“ უმრავლესობა, რომელიც ჰქმნის ყმათა ფეოდალური კლასის ძირითად სარეზერვო სოციალურ მასას, წყაროებში „წერილი ერის“ სახელწოდებით აღნიშნულს (ზემოთ დახასიათებული ჯგუფი მასთან შეპირისპირებით „მსხვილი“ ერია). „წერილი ერი“ დიდხანს იბრძვის თავის ძველი უფლებების დასაცავად (მისი ნაშთები, „ჰეროვანთა“, „ერისგანთა“ და სხვ. სახელით, ქართ. ფეოდალიზმის კლასიკურ პერიოდშიაც გვხვდება), მაგრამ, საბოლოოდ, მარცხდება და ყალიბდება, როგორც ქართველ „ყმათა“ ძირითადი ფეოდალური კლასი.

ასევე დოკუმენტალურად ვადასტურებთ ჩვენ, ქართული წყაროების მერმინდელ ჩვენებათა მიხედვით, სტრაბონისეული მეოთხე გენის („ლაოი“) არსებობას, რომელიც, ჩვენი დებულებით, კოლონებისაგან შესდგება. ამ ჯგუფის ადგილობრივი უძველესი წოდებრივი სახელწოდებაა „გლეხი“ (სხვადასხვა დიალექტური ფორმით). ეს „გლეხობა“ ჰქმნის შემდეგში ქართული ფეოდალური საზოგადოების ძირითადი კლასის, ყმების, ყველაზე ძველს ელემენტს, რომელიც შეესატყვისება, ზოგადად, ევროპულ „სერვებს“ (გერმ. Leibeigene), ხოლო „წერილი ერი“, „ერისგანნი“ და სხვა მსგავსი „ქვეყანისმომქმენნი“ ჰქმნიან იმავე კლასის უფრო გვიანდელს (წარმოშობით) ელემენტს, რომელიც შეესატყვისება ევროპ. „ვილანებს“ (გერმ. Grundhörige). სტრაბონის ცნობით, ეს „ლაოი“, „გლეხები“ (სხვათა შორის, ეხლა ჩნდება ძველი წყაროები, რომელთა მიხედვითაც, „გლეხნი“, ძველ ქართულში, ლაოის შესაბამისად, „მდაბიო ხალხსაც“ აღნიშნავს)¹, ჰყავს მხოლოდ მეფის საგვარეულოს ანუ

¹ რიფსიმეანთა ეპიზოდის ძველ ქართულ თარგმანში, რომელიც ამ ძეგლზე მომუშავეს დოკ. ილ. აბულაძის აზრით VIII—X ს. ს. უნდა იყოს შესრულებული, არის ასეთი ადგილი: „და ზილესა მას კეთილისასა მიკრებოდა სიზრაველ დიდი, და მთავართა მთავანნი იგიცა ერთი ერთსა მწდებოდა და სრბით მივიდოდეს ზილედ სიკეთისა მისსა, და აზნაურნი იგი აღრეულად გლეხითურთ ვტუნებოდეს და დასდებდეს ერთიერთსა“. ხაზგასმული უდრის სომხური დედნის *ოգոսასიკანს, ქაიანასიკანს ამციხისს ნაზიხემ* ე. ი. „გლეხით“. გადმოცემულია სომხ. „ამბობ“. ილ. აბულაძის აზრით აქ „გლეხი“ ჯერ კიდევ არ ნიშნავს მიწისმომქმედს ყოველ შემთხვევაში, „გლეხს“ აქ „მდაბიო ხალხის“ ზოგადმნიშვნელობაც აქვს. მაგრამ მისი „აზნაურისადმი“ დაპირისპირება ტერმინს აშკარად აძლევს უკვე წოდებრივ მნიშვნელობასაც. თარგმანის თარიღადაც, ჩვენი აზრით, აღრინდელი მიჯნა უნდა იყოს აღებელი. — ამონაწერის მოწოდებისათვის ილ. აბულაძის მადლობას მოვახსენებთ.

ჩენი განმარტებით, „სეფეს“. ეს გარემოება საეცებით დასტურდება გვიანდელ ფეოდალურ საქართველოში „მესეფე“ ტერმინის გამოყენებით: „მესეფე“ აქ უცხოურ წარმოშობის „მებეგრეს“ ~~მესეფეს~~ და მუშაობავალდებულ ყმას აღნიშნავს (იხ. მაგ., „საისტორიო კრებული“, 1. 39—40). სტრაბონის ცნობით, ეს „ლაოი“ იყვნენ „ბასილიკოი დულოი“, რაც შეიძლება ადგილობრივი „მესეფე გლეხების“ პირდაპირ გადაცემად იყოს მიჩნეული. „მესეფე გლეხები“ სამეფო გვარისათვის, „სეფესათვის“, მუშაობდნენ და უმზადებდნენ მას ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის იყო საჭირო. ბუნებრივად უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ვალდებულება-გამოსაღების ადგილობრივი სახელწოდება იყო სწორედ „სეფეობა“, რომელი ტერმინიც მერმინდელ საუკუნეებში არც თუ იშვიათად გვხვდება, ყმა-გლეხის საბატონო სამუშაოს მნიშვნელობით (როსტომ მეფის სიგელი 1637 წ., საქ. სიძვ. II 32; იასე ერისთავთ-ერისთავის სიგ. XVI ს., საქ. სიძვ. III 562—3; გივი ამილახვრის სიგ. 1689 წ., საისტ. კრებ. I, 113—4; განსაკუთრებით იხილეთ ჯრუჭის საბეგრო დაეთარი 1809 წ., საისტ. კრებ. I, 45—56, და სხვ.).

§ 4. მერმინდელი ანალოგიები.

ისტორიული წერილობითი სურათი ქართველ ტომთა სოციალურ დიფერენციაციის პროცესისა შენახული არ არის, მაგრამ სამაგიეროდ მოგვეპოვება მერმინდელი ანალოგიები, რომელნიც საშუალებას გვაძლევენ თვალსაზიაროდ წარმოვიდგინოთ აღნიშნული პროცესის ზოგიერთი, მეტად საყურადღებო, მომენტი ცოცხალ ცხოვრების მასალაზე. შეეჩერდებით აქ მხოლოდ ერთს მაგალითზე, რომელსაც გვაძლევს ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის შესანიშნავი ძეგლი, ქსნის ერისთავების საგვარეულო მატეანე, რომლის, როგორც სოციალურ ისტორიის დოკუმენტის, მნიშვნელობა სცილდება საქართველოს ფარგლებს. ავტორი აგვიწერს ბიბილურთა გვარის ქსნის ხეობაში გაერისთეების ისტორიას. თავის ფეოდალურ ტენდენციის გამო ის ხშირად არღვევს ისტორიულ პერსპექტივას, უმართებულოდ აშუქებს („სტორიულ ფაქტებს, აზვიადებს ერთი რიგის მოვლენებს, ამცირებს მეორე რიგისას. მაგრამ კრიტიკული თვალსაზრისი ობიექტურ სინამდვილის აღდგენას შესაძლებელს ხდის. პოლიტიკურ უბედობის მიზეზით სამშობლოდან გადმობევეწილი, ცხრაზმის ხევში მოდის როსტომ ბიბილური, თავის ორი ძმით, შვილებით და სამოკდაათი „კეთილი“ (კარგი, რჩეული) მონით. ცხრაზმისხვეელებს ამ დროს სამხედრო გასაქირი ადგას. მოსულნი პირველ რიგში, რათქმა უნდა, როსტომ, ჩინებული მეომრები არიან. იგულის-

ხმება რომ შეიარაღებითაც ეს რაზმი უზადოა. როსტომ და მისი
 შიშლებლები დაუფასებელ სამხედრო სამსახურს უწყობენ. 11
 ვენ თავიანთ მასპინძლებს. ამიტომ ეს უკანასკნელი გადამწყვეტს, 12
 ამიერიდან „ეს გოლიათი კაცი“ თავიდან აღარ მოიშორონ. იქნებ
 მათ მსურთ როსტომის მხოლოდ შეყვანა ჩვეულებრივ წვერად თავის
 საზოგადოებაში, მაგრამ თვით როსტომს სხვა განზრახვები აქვს. იგი
 უკავშირდება ცხრაზმის ერთერთ მთავარ პუნქტის მა-
 მასახლისს გუგაკ ხუციანდაბისძეს. ეს მამასახლისი უკვე გვა-
 როვნულ საზოგადოების წარმომადგენელი კი არ
 არის, იგი მეფის მოხელეა, მისი „პატივი და კელი (თანა-
 მდებობა) მეფეთაგან არის მოცემული“. როსტომი მოითხოვს გუგა-
 კისაგან, რომ იგი „უქმნიდეს და ეტყოდეს“ ხოლმე ყველაფერს,
 „რომელი სჯობდეს საქმედ“ როსტომისთვის, ე. ი., საქმით და
 სიტყვით ესმარებოდეს მას. სანაცვლოდ როსტომი პირდება ლარჯვი-
 სის მამასახლისს მისი „პატივი და კელი, რომელ მეფეთაგან
 მოცემულ არს“ (მამასახლისობა) სამუდამოდ შეუნარჩუნოს
 მის შთამომავლობას. გუგაკ სავსებით კმაყოფილია იმ პირობისა:
 „მე თავი ჩემი დავსდგა ერთგულებით მსახურებად შენ-
 და და ღმერთმან წარგიმართოს უმჯობესი ყოველი“, არის გუგა-
 კის პასუხი: იგი თავის შპრით ერთგულ სამსახურს კისრუ-
 ლობს. აქ დახატულია ტიპიური სურათი იმისა თუ როგორ მყარ-
 დება ორ პირს შორის განსაზღვრული სახე ფეოდალურ ურთიერთო-
 ბისა, რომლის შესახებაც ჩვენ შემდეგში გვექნება საუბარი. აი ეს მა-
 მასახლისი საიდუმლოდ ურჩევს როსტომს: თუ გინდა ამ ქვეყანაში
 დამკვიდრება, „ითხოვე საფლავი მონასტერსა ამას,
 რამეთუ ყოველთა დიდებულთა აზნაურთა საფლავი აქა
 არს, და სოფელნი ესე, რომელნი ღვთივ გვირგვინოსნისა იყო,
 იუსტინიანე აღმაშენებლისაგან შემოწირულ არიან, იყო წი-
 ნამძღვარ მათდა“-ო. მონასტერს მამულები აქვს. ამ მამულების
 გამგეობა ტაძრის, საყდრის, წარმომადგენელთა, მსახურთა, მოხე-
 ლეთა ფუნქციაა. ტაძრის, საყდრის, წარმომადგენლის ერთერთი
 გარეგნული ნიშანია უფლება დასაფლავებულ იქნას მონასტერში
 (ამით ცხადდება მისი სიახლოე და განსაკუთრებული კავშირი ტაძარ-
 თან). როსტომმა ამ უფლების შეძენით უნდა თვით საყდრის, ტაძრის,
 წარმომადგენლის უფლებებიც და პატივიც შეიძინოს, რომ შემდეგ
 ამ გზით ხელი დაადოს თვით ტაძრის მამულსაც. აქ შემატინებს სა-
 კიროდ მიიჩნია სცენაზე „ყოველი ერი“ გამოიყვანოს. „მე მოვიტხოვო
 ყოველისა ამის ერისაგან“ საფლავი მონასტერში, უზენებდა როსტომი

გუგაკს. შემდეგ: „რქუა ყოველმან ერმან როსტომს“, რა გზურს რომ შენთვის ვქნათო. ეს ყოველი ერი ქვემოთაც რამდენიმე გზის იხსენიება. სხვა შემთხვევაში იგი უდრის „ყოველთა ცხრაძმისთვის“ ან მარტივად — „ცხრაძმისხვევლებს“, ე. ი. „ყოველ ერს“ შეადგენს ცხრაძმის ხეობის მთელი თემი, მოსახლეობა. „ყოველ ერის“, მთელი ხალხის, უფლება ყოფილა შეესრულოს როსტომს ეს საწადელი, რომელიც მის ფარულ ზრახვების განხორციელების გზაზე პირველ საჯარო ნაბიჯს წარმოადგენს. შესაძლებელია (და, უფრო სწორედ, ასეც უნდა იყოს) რომ აქ ავტორი ტენდენციურად სცდილობს ხალხის ნებაყოფლობითი სანქციის შთაბეჭდილება შექმნას ბიბლიურთა გაეროსთავების საქმეში სინამდვილე სხვანაირი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მაინც ცხადია რომ გვაროვნულ საზოგადოების სუვერენს „ყოველ ერს“, რომელსაც ამ დროს, რათქმაუნდა, თავის ძირითადი პრეროგატივები უკვე აღარ გააჩნდა, მაინც შერჩენილი ჰქონდა იმდენად ძლიერი ტრადიციები, რომ შესაძლებელი იყო მიზეზი გამხდარიყო ფეოდალურ მემკვიდრის აღნიშნულ ტენდენციისათვის. და აი, მემკვიდრის მტკიცებით, როსტომმა, „ყოველ ერის“ კითხვაზე თუ რა ჰსურს მას, „მოითხოვა საფლავი ლარგვისსა და საჯდომად სახლი შუა საყდრის შვილთა, და ცხრაძმის ციხისთავის ნაქონები მამული“. მაშასადამე, როსტომი ეძიებს: 1) საფლავს (სასაფლაოს) ტაძარში, ზემოთაღნიშნულ მიზეზით, 2) „საჯდომად სახლს“, სასახლო ადგილს, მამულს, რომელიც უპირატესად უნდა იყოს მისი რეზიდენცია. ამ ადგილს როსტომი ეძიებს „შუა საყდრის შვილთა“. საყდრის შვილებად იწოდება მთელი ის პერსონალი, რომელიც დაკავშირებულია კულტა და ტაძართან, კერძოდ — ტაძრის შეურნეობასთან. უპირატესად აქ ტაძრის, საყდრის, მოხელე ხელისუფალნი იგულისხმებიან (საკათალიკოსო სენიორისათვის სათანადო პარალელს „მცხეთისშვილი“ წარმოადგენს, ზოგადად კი, საყდრის შვილთან ერთად (აქედან კოლექტივის აღსანიშნავად — „საყდრიონი“) იხმარებოდა „ეკლესიის შვილი“. ერთს, მაგ., XVI საუკ. დამდეგის დოკუმენტში ნათქვამია: „დიდი და პატიოსანი ვარძიის მონასტერი მისითა შესავლითა და ეკლესიის შვილებითა“. ტერმინი, რათქმაუნდა, საგვარეულო წყობილებიდან მოდის, მაგრამ ამ დროს მას ახალი შინაარსი აქვს. — „საყდრისშვილთა შუა“, ცენტრალურ ადგილას, „სახლი“ ტყუილად არ არის მოთხოვნილი — ეს გარემოებაც საფუძველი უნდა გახდეს როსტომის მომავალ პრივილეგიებისათვის: ცენტრალური ადგილი უფროს საყდრისშვილს უპირავს (დაწვრილებით ამის შესახებ — შე-

მდეგში). 3) თავის მდგომარეობის საბოლოო განმტკიცებისათვის როსტომს თავის მოთხოვნებში კიდევ ერთი პუნქტი აქვს წამოყენებული, რომელსაც იგი ამყარებს იმაზე, რომ მას, როსტომს ცხრაზმისხვევლებისათვის უპირატესად სამხედრო ინტერესი და მნიშვნელობა აქვს. იგი ხეობის სამხედრო ორგანიზაციის ხელმძღვანელი, წინამძღვარი, უნდა გახდეს, მან ცხრაზმის ციხის თავის ადგილი უნდა დაიჭიროს. ამისთვის მას ერგება „შუა (აქაც — ცენტრი!) ცხრაძმის ციხისთავის ნაქონები მამული“, რომელიც თემის ამ მოხელისათვის თვით თემს დაუთმია, როგორც მისი შრომის საზღაური, გასამრჯელო. როსტომი ორი გზით მიილტვის თავის მიზნისაკენ, მაგრამ ეს გზები არ არიან გათიშულნი ერთმანეთისაგან: ციხისთავიც საყდრის შვილია.

ერი ასრულებს როსტომის მოთხოვნას. „მისცეს ესე ყოველი ცხრაძმისხვევლთა: შუა ცხრაძმის ციხისთავისა ნაქონებნი სოფელნი და ქუეყანანი. საფლავი ლარჯვისსა და საჯდომი ქვენიუნეს“... როსტომის ფუნქცია ხეობაში ამის შემდეგ უპირატესად სამხედრო ხასიათისაა: როსტომმა და მისმა ძმებმა „იწყეს შენებად ციხისა და სახლებისა დიდ-დიდებისა. და უკეთუ სადა იყვის ლაშქრობა, იგინი იყვიან წინამძღვარ ბრძოლათა, და არავინ იპოვბოდა მარტოდ მბრძოლი როსტომისა, და შეიყუარნა ყოველმან ერმან ცხრაძმისხვევისამან“. საფლავსაც როსტომი, თავის „ერთგულად შსახურ“ მამისახლისის დახმარებით, მიიღებს ტაძრის საუკეთესო ადგილას. ამრიგად ის და მისი ნათესაობა ერისა და საყდრის შვილების ყველაზე წარჩინებულ წრეში ექცევიან. რამდენისამე ხნის შემდეგ როსტომი ერისთაობასაც მიიღებს. ამ პროცესის აღწერილობაც მეტად საყურადღებოა.

დიდებულნი და აზნაურნი ეძიებენ მეფისაგან ცხრაზმის ხეობის ერისთაობას — „...იქმნა დიდებულთა და აზნაურთაგან თხოვად ერისთაობისა ბირებითა ერისათა, რამეთუ იტყოდეს: „ვიციცა იყოს საფლავი, მას შეჰგავს ეკლესია და ყოველი მიმდგომი მისი“, ე. ი. ვიცაც საფლავი აქვს მონასტერში, ვინც, მაშასადამე, ტაძრის წარმომადგენელია, მას შეჰფერის ეკლესია და ამ ეკლესიის, საყდრის, „მიმდგომი“, ყველაფერი, რაც ტაძართანაა დაკავშირებული, პირველ რიგში-კი, რა თქმა უნდა, მამული, მიწებიო, — აი, რას ამბობენ ერისთაობის მაძიებელნი. მეფის გამოძიება არკვევს რომ „ყოველთა მახლობელთა დიდებულთა და აზნაურთა შეექმნა საფლავი, ნუთუმცა მიუბოძნა ქუეყანანი, შეწირულნი ეკლესიისათვის“ — ყველა მახლობელ დიდებულსა და აზნაურს (მაგრამ მაინც მხოლოდ ამ წო-

დების ხალხს) გაუჩენიათ თავიანთთვის სასაფლაო ტაძარში ^{გზი} იმედით, რომ ამ გზით მიიღებენ ისინი ტაძრისათვის ^{შეუქრულად} მამულს. რაკი, მაშასადამე, პრეტენდენტი და კანდიდატი ^{მეფის მტერი} ბრძანებს: ვისი საფლავიც ყველაზე საპატიოა, ყველაზე „უპატიოსნესია“, „ვისი არს ეკლესიისა გასაგებელი ყოველი სამართლად, უკეთუ ენებოს ერთა“, სამართლით მას ეკუთვნის ტაძრის მთელი საგამგეო, თუ ერთა ისურვოსო (ერი ისევ ჩნდება სცენაზე!). მაშინ ტაძრის ერთი მსახურთაგანი, „კლიტემპსირობელი“, მოახსენებს მეფეს რომ ასეთია როსტომის საფლავი, რომელიც მას მიეკმული აქვს „ყოველთა ცხრადმისკვევლთაგან“ და ამიტომ, „უკეთუ ინებოს მეფობამან თქვენმან, მას შეჰგავს ყოველი გასაგებელი ეკლესიისა, მსახურება თქვენი და მთავრობა შეიძთა მათ კვეთაჲ“, თუ თქვენი დიდებულება ინებებს, როსტომს შეჰფერის ტაძრის საგამგეო (მამული!), თქვენი სამსახური და ამ ხეობის მთავრობაო. მეფე ერთხელ კიდევ კითხულობს ერის ნებას: „ვითარ ჰნებაეს ერთა“-ო? და პასუხად გაიგებს, რომ „ჰნებაეს იგი ყოველთა კვეთა შუა მკვიდრობისათჳს“, როსტომი უნდა მთავრად მთელს ხეობას, რადგანაც მას სამკვიდრებელი, რეზიდენცია ცენტრში (იგულისხმება საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ურთიერთობის ცენტრი) აქვსო. მეფე ამის შემდეგ ნიშნავს როსტომს ერისთავად: „მაშინ მიუზოძა შეიღნი ესე კვენი გასაგებულად, ეკლესიანი და ყოველნი აზნაურნი მკვიდრნი მას შინა და უწოდა ერისთავი ცხრადმის კვეისა და შემოსა სამოსლითა მით, რომელ ემოსა მაშინ მეფესა, და შეაკვა ბეჭედი და საყურე და სარტყელი თვისი, საქურველი და ცხენი თოროსანი, დროშა და შუბი“. როსტომი იღებს მთელი ხეობის გამგებლობას, ტაძრებს და ამასთან ერთად მასვე უჭემდებარებენ ხეობის აზნაურებს. გარდა ამისა, თავის თანამდებობის ნიშნად ის მოიპოვებს უფლებას ატაროს სათანადო გარეგნული ნიშნები, რომელთა შორისაც სპეციალურად იპყრობს ყურადღებას საკუთარი საომარი იარაღი და აგრეთვე ცხენის მძიმე საქურველი¹.

რათქმუნდა, მთელი ეს სურათი საკუთრივ ფეოდალურ სამყაროს ეკუთვნის და პირველ რიგში ამ სამყაროს განვითარებისათვის არის საინტერესო. მაგრამ მასში, ჯერ ერთი, უეჭველად არის უფრო ძველი ელემენტი და, გარდა ამისა, საანალოგიოდაც მას დიდი მნიშვნელობა აქვს. უწინარეს ყოვლისა, ჩვენთვის საყურადღებოა ძველის შკა-

¹ იხ. „ქრონიკები“, წ. II, გვ. 83. 1-18. — ავტორი ამხადებს ამ ძველის კრიტიკულ გამოცემას.

ფიო და დაეინებითი ჩვენება რომ სოციალურ-პოლიტიკურ მწვერვალისკენ მოძრაობა, ასე ვთქვათ საბოლოო ფეხურებზე, საბოლოო ანგარიშით, ტაძრის შემადგენელი მის გზით ხდება. ვინც „საყდრის შვილია“, ტაძრის მსახურია, ამ შემადგენლობის რეალური, ფაქტიური, სუბიექტივი ის არის. შემდგომი მეტამორფოზი მსახურიდან ბატონისაკენ შედარებით ადვილი საქმეა.

ლარგვისის ქრისტიანულ ტაძრის მიწები მეფე-ფეოდალთა მიერ არის შეწირული. პირველყოფილ საზოგადოების თავისუფალ თემში კი ამ მიწას თვით თემი გამოპყობს საერთო საზოგადოებრივ ფონდიდან. გვაროვნულ საზოგადოების ყოველ ერთეულს (გვარი, ფრატრია, ტომი ან, სხვა დაყოფით, დაბა (სოფელი), ხევი, სოფელი (ქვეყანა) მოეპოვება გარკვეული თავისუფალი მიწის ფონდი, რომელიც გადაარჩა გვარისშვილთა პირად სამეურნეო საჭიროებას. ამ ფონდიდან „ერი“ გამოპყობს გარკვეულ ნაკვეთებს, რომელთა საშუალებითაც ის აკმაყოფილებს თავის საზოგადოებრივ დაწესებულებათა საჭიროებებს ან ანაზღაურებს თავის მოხელეების შრომას. მაგრამ ვიდრე ამ კომუნას თავისი სუვერენული უფლებები შერჩენილი აქვს, ეს მიწის ნაკრები განკუთვნილია საზოგადოებრივ დაწესებულებებისა და სამოხელეო თანამდებობებისადმი, და არა ამ დაწესებულებათა წამომადგენელ ან ამ თანამდებობათა მატარებელ პირებისადმი. უკანასკნელნი ხომ იცვლებიან „ერის“ ნებით: დღეს ერთია, ხვალ შეიძლება მეორე იყოს. შითვისება ამ მიწებისა აღნიშნულ პირთა მიერ ღრმა საზოგადოებრივ ცვლილებას მოასწავებს.

თავისებურ პირობებში, რომელთა შესახებაც ჩვენ ზემოთ ვსაუბრობდით (იხ. § 2), მონათმფლობელთა წრიდან გამოსულნი, ეს ტაძრის მსახურნი, ქურუმების სახით, გაბატონებულ სოციალურ კლასად იქცევიან. ქართველ ტომებში, ჩვენ გვგონია, ეს პროცესი დაკავშირებული იყო ინტენსიურ მემოსტენობის კულტურისა და, უკანასკნელზე დაქვემდებარებით, მებაღეობის ნიადაგზე ზოგიერთ სამუშაოს (კერძოდ, ირიგაციისა და სასოფლო-სამეურნეო საქმიანობის კალენდარულ განსაზღვრის) საზოგადოებრივ კონტროლისა და განწყობის აუცილებლობასთან (სათანადო არგუმენტაციასზე აქ, უადგილობის გამო, სამწუხაროდ ვერ შევჩერდებით). ეს პროცესი დაიწყო და ვითარდებოდა სამხრეთის ერთერთის შორეულ რაიონში, საიდანაც, როგორც ვფიქრობთ, ქართველი ტომები მოსულნი არიან თავიანთ დღევანდელ სამშობლოში. აქ საჭიროა შევნიშნოთ:

ქურუმები იმიტომ კი არ იქცევიან გაბატონებულ კლასად, რომ ისინი წარმოების ორგანიზატორები არიან. სინამდვილეში ეს პროცესი პირადად და წინასწარი ერთგვარი ეკონომიური დიფერენციაცია არის აუცილებელი პირობა საზოგადოებრივ ფუნქციების უზურპაციისა და საზოგადოებრივ მიწების მიტაცებისათვის. როსტომი უკვე ეკუთვნის, ეკონომიურად და სოციალურად, გაბატონების გზაზე დამდგარ ჯგუფს. სხვა არა იყოს რა, გარკვეული ეკონომიური საფუძველი სჭირია როსტომისა და მის რაზმელების სამხედრო თვისებათა (საუკეთესო შეიარაღება, სამხედრო გაწვრთნილობა და სხვ.) წინასწარ შემზადებას. ასევეა თეოკრატიის წარმოშობის შემთხვევაშიც. ეკონომიურად დაწინაურებული, სხვებთან შედარებით, ჯგუფი, დიფერენციაციის გზაზე შემდგარ საზოგადოებაში, მონოპოლიურად ითვისებს ტაძრების სამსახურს, ტაძრების მამულების გამგეობას, იმდროინდელ ცოდნის მარაგს, რომელიც ქურუმთა ხელშია, და ამრიგად გზას იკაფავს თავის საბოლოო კლასობრივ გაბატონებისაკენ.

ტაძრების მამულს გარდა, სათემო მიწებიდან გამოყოფილი არის ხოლმე აგრეთვე გვარის, თემის, საერო (როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო), სამოხელეო დაწესებულებათა საჭიროებისათვისაც სათანადო მიწის ნაკვეთები. XI ს., ბაგრატ IV ოპიზის მონასტერს სწირავს სოფელს და ამბობს:... „თავსავე ჩემსა დავათმინე: ავიღე სამამასახლისოსისა სამსახურებლისა ჩუენისაგან ბარევეანი სოფელი და მივეც ოპიზართა“ (საქ. სიძე. II 4; პროფ. ივ. ჯავახიშვილი ქართ. სამართლ. ისტ., I, 174), ე. ი., მე თვითონ მოვიკელი და ჩემი „სამამასახლისო სამსახურებელიდან“ სოფელი შევსწირეო. რა თქმა უნდა, ეს მიწისმფლობელობა სულ სხვა, ახალ, ნიადაგზე იყო წარმოშობილი. მაგრამ თავისთავად ტერმინი ძველია და უდაოდ მიუთითებს იმაზე რომ გვაროვნულ საზოგადოებაში არსებობდა გარკვეული მიწის ფონდი, რომელიც „მამასახლისის სამსახურის“ ასანაზღაურებლად იყო თემის მიერ გამოყოფილი. ასეთივე „სამსახურებელი“ მიკუთვნებული ჰქონდა სამხედრო ბელადს, „წინამძღვარს“ (შეადრ. ცხრაზმის ციხისათვის შესახებ ცნობა). ეს მიწები, რომელნიც თავდაპირველად „ერის“ საკუთრებას შეადგენენ, შემდეგ კერძო საკუთრებად იქცევიან მიტაცების გზით.

ყოველივე თქმულის ნიადაგზე გასაგები უნდა ვახდეს სტრაბონისეულ იბერიის საზოგადოების ხასიათი. ეს არის გარდამავალი ტიპის საზოგადოება. აქ წარმოების სხვადასხვა წესები ებრძვიან ერთმანეთს. თავდაპირველმა დიფერენციაციამ მოგვცა გაბატონებული ჯგუფი ქურუ-

მებისა, რომელიც მონათმფლობელთა კლასს ეკუთვნის და რომელთა პოლიტიკურ ბატონობის მაც განსაზღვრული თეოკრატიის ხასიათს ატარებს. მაგრამ წარმოების მონათმფლობელურ წესს, რომელიც წარმოადგენდა ქურუმთა ბატონობის საფუძველს, არ მიუღია, როგორც ჩანს, საქართველოში ისეთი ფართო ხასიათი, რომ ის მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების საძირკველი გამზდარიყო, როგორც ეს მოხდა, ვთქვათ, რომსა და საბერძნეთში. გვაროვნულ საზოგადოების ერთმანაწილმა (მესამე გენე, „ერი“) დიდხანს, ფეოდალურ ურთიერთობის საბოლოო გაბატონებამდე, შეინარჩუნა ერთგვარი ეკონომიკური დამოუკიდებლობა და ნაწილი თავის ძველ პოლიტიკურ უფლებებისა. უფრო სუსტად და აქაიკ ამ წრეშიც ვხვდებით მონის შრომის გამოყენებას, სოციალურსა და პოლიტიკურ სფეროში—გვაროვნულ წყობილების ნაშთებს, მაგრამ ეკონომიკურად მაინც ამ ფენის უმრავლესობა წვრილ მესაკუთრე მწარმოებლებისაგან შესდგება. ყველაზე გვიან ამ საზოგადოებაში ისახება ფეოდალური წესი წარმოებისა, რომელიც თანდათან უპირისპირდება მონათმფლობელურს. ყმის შრომის ექსპლოატაციას თავდაპირველად და ყველაზე ადრე „სეფე-სახლი“, სამეფო სახლი, ეწევა. მეფის ხელისუფლება დიდხანს ატარებს აქ თეოკრატიულ ხასიათს, რადგანაც მის (მონარქიის) სოციალურ დასაყრდენს ქურუმები წარმოადგენენ. მაგრამ აღნიშნულ ნიადაგზე უეჭველად უნდა ჩასახულიყო და განვითარებულიყო ჯერ სუსტად, შემდეგ თანდათან სულ უფრო და უფრო ძლიერად, წინააღმდეგობა მეფესა და ქურუმებს შორის (ანალოგიურ პროცესს ჩვენ მრავალს ძველ ქვეყანაში ვხედავთ). ეს მით უფრო შესაძლებელი ხდებოდა, რომ ფეოდალური ურთიერთობა ისახებოდა და ვითარდებოდა იბერიის საზოგადოების ძირითად ფენაში, სტრაბონის „მესამე გენეში“, ქართულ „ერიში“. ამ „მესამე გენეს“, „ერის“, მთელი შემდეგდროინდელი ისტორია იმაში მდგომარეობს, რომ იგი სულ უფრო და უფრო მკვეთრად და შეურიგებლად იყოფა ორ ბანაკად: უმრავლესობა თანდათან კვარგავს თავის ძველს

ძირითად ქონებრივსა და სოციალურ-პოლიტიკურ უფლებებს და „მეოთხე გენეში“, „გლახოშაშხინაშვილი“ და დის (თავის მდგომარეობის მიხედვით) სობაკი ჰქმნის იმ კლასს, რომელსაც ჩვენ ფეოდალებს ვეძახით. ამ კლასს გარკვეული ურთიერთობა უჩნდება ძველს გაბატონებულ კლასთან — ქურუმებთან — და მეფესთან. ეს ურთიერთობა თანდათან იღებს მტრულ ხასიათს ქურუმთა მიმართ, ხოლო მონარქიისათვის იგი თავდაპირველ მსახურისა და მოკავშირიდან მთავარ სოციალურ საყრდენად იქცევა, როცა თვით მონარქია ფეოდალურ პოლიტიკურ ორგანიზაციის ხასიათს იღებს. ასეთია ძირითადი ხაზი იბერიის საზოგადოების შემდეგ დროინდელ განვითარებისა.

დასავლეთ საქართველოს შესახებ ჩვენ ნაკლები ცნობები მოგვეპოვება. მაგრამ აქაც, რაკი კლასობრივ საზოგადოების ისტორიის დასაწყისში თეოკრატიულ მომენტს ვხვდებით, განვითარება დაახლოებით მსგავსივე უნდა ყოფილიყო.

ეს ჩვენ მიერ აღნიშნული თეოკრატიული მომენტი საშუალებას გვაძლევს გავიგოთ მერმინდელ ფეოდალურ საზოგადოების ზოგიერთი მოვლენა. შესაძლოა, მაგ., მის ნიადაგზე აიხსნებოდეს ის ფაქტი რომ ძველ კახეთის სამთავროს მფლობელი საეკლესიო-იერარქიულ ტიტულს ატარებს (თუ რომ ეს ტიტული მართლაც „ქორეპისკოპოსი“-ა). შესაძლოა აგრეთვე მას უკავშირდებოდეს ის გარემოება რომ ახალ კახეთის სამეფოში სამხედრო ოლქების („სადროშოების“) სათავეში საეკლესიო პირები, ეპისკოპოსები, დგანან. და, უეჭველია, აღნიშნულ სათაეიდან მომდინარე ტრადიციების ნიადაგზე უნდა აიხსნებოდეს ის მნიშვნელობა, რომელიც ფეოდალის ფსიქო-იდეოლოგიურ სამყაროში უჭირავს სასაფლაოსა და კარის ეკლესიას (საილუსტრაციოდ იხ. სია სამცხის თავადებისა, რომელნიც მცხეთის კათალიკოსის სამწყსონი არიან. აქ ოცამდე დიდი მფლობელი გვარია ჩამოთვლილი და თვითუელის შესახებ სპეციალურად აღნიშნულა რომ მას „სასაფლაო მონასტერი და კარის ეკლესია მოეპოვება“, ამ წესით: „სამძივარი მისითა სასაფლაოთა მონასტრითა და კარის ეკლესიითა“, „სპასალარნი სამით სასაფლაოთა მონასტრებითა და კარის ეკლესიითა“ და სხვ.¹ ამ ტრადიციებს შესაძლოა აგრეთვე გავლენა მოეხდინათ მონასტრების მერმინდელ ეკონომიურ როლზედაც. ყოველივე ამის შესახებ დაწვრილებით თავის ადგილას ვისაუბრებთ.

¹ А. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Абхазе, 79—80. ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, 7—8.

თავი II.

უძველესი პოლიტიკური ისტორია

§ 6. ადრინდელ პოლიტიკურ ისტორიის ფაქტები

ასეთი იყო მდგომარეობა პირველ საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენი წელთაღრიცხვის დაწყებამდე (ან, შესაძლოა, უფრო ადრეც). მერმინდელ განვითარების გასაგებად მნიშვნელოვანია იმდროინდელ პოლიტიკურ ისტორიის ამბების გათვალისწინება.

ჩვეულებრივად, საქართველოს პოლიტიკურ ისტორიას იწყებენ რომაელთა შემოსვლით ამიერ-კავკასიაში. ამის მიზეზი ის არის რომ ამ დროიდან მოყოლებული განსაკუთრებით მრავლდება ცნობები საქართველოს შესახებ ბერძნულ-რომაულ მწერლობაში. მაგრამ ჩვენ საშუალება გვაქვს ზოგადად მაინც წარმოვიდგინოთ უფრო ადრინდელი პოლიტიკური ვითარებაც.

თავი რომ დაევანებოთ ქართულ ეროვნულ ტრადიციებს (ამ ტრადიციებს ჯერ კიდევ კრიტიკული შესწავლა სჭირდება, თუმცა ისინი უძველესად შეიცავენ ჰერმარტიტების ელემენტს; მაგ., ამ ქართულ ცნობების შედარებით სომხურთან ირკვევა რომ ეს ძველი იბერიის შეფუძნები ფარნავაზიანთა დინასტიას ეკუთვნოდნენ) — უაღრესად საყურადღებოა ბერძენ ისტორიკოსისა და გეოგრაფოსის აპოლოდორის (ცხოვრობდა II ს. ჩვენს ერამდე) ცნობა რომ იბერიას სომხეთისაგან მდ. არაქსი საზღვრავს¹. მასთან დასაძგამე, იბერია საკმაოდ ვრცელი სახელმწიფოა, და, მასთან ერთად, ძლიერიც, როგორც ეს ჩანს პლუტარქის ცნობიდან რომ წინათ „იბერიელები არ ემორჩილებოდნენ არც მიდიელებს, არც სპარსელებს და მაკედონელთა ბატონობაც მათ თავიდან აიცილეს“—ო.²

პირველი დიდი ზიანი მცხეთის სამეფოს მიაყენეს ანტიოქოზ დი-

¹ ცნობა დაცული აქვს სტრაბონს, გეოგრაფია, წ. I, თ. III, § 21, SC I 98.

² SC I 492.

დის სარღლებმა—არტაქსიამ და ზარიადრემ,—რომელთაც სომხეთის (არმენიის) სამეფოები დააარსეს და, კერძოდ, იბერიას სამხრეთი პროვინციები—პარიადრის მთის კალთები, გოგარენე.¹ ეს უნდა მომხდარიყო მეორე ს-ის დამღვეს, ასე რომ აპოლოდორის ცნობა ამაზე ადრინდელ ხანას ეკუთვნის.

კოლხეთის ძველი სამეფო, როგორც ჩანს, იბერიასთან შედარებით, ადრე დასუსტებულა.

პეროდოტე გვიამბობს: ირანის შპრძანებულ აქემენიდების სასარგებლოდ „კოლხებმა იკისრეს ძღვენი ისევე, როგორც მათმა მეზობლებმა კავკასიონის ქედამდე (ვინაიდან ამ ქედამდე ვრცელდება სპარსელების ბატონობა, ხოლო კავკასიონის ჩრდილოეთით მდებარე ქვეყნები არც კი ფიქრობენ სპარსელებზე). ამრიგად, ისინი ჩვენს დროებამდისაც ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ იხდიან მათ მიერ ნაკისრებ ძღვენს, სახელდობრ ას ბიქსა და ას გოგოს“². ასეთი ყოფილა, მაშასადამე, კოლხეთში მდგომარეობა მეზუთე საუკუნის პირველ ნახევარში, დაახლოებით, ძვ. წ. განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს პეროდოტეს ცნობა რომ სპარსელთა ბატონობა კავკასიონის ქედამდე ვრცელდებოდა პლუტარქის ზემოთმოტანილს ცნობასთან შეპირისპირებით რომ იბერიელები არც მიდიელებისა და არც სპარსელების შორჩილებაში არასოდეს არ ყოფილანო. ნიშნავს ეს იმას რომ მეზუთე საუკუნის დამღვევისათვის იბერიელები თავიანთ მერმინდელ მიწა-წყალზე ჯერ კიდევ დამკვიდრებულნი არ არიან? პეროდოტემ არაფერი იცის იბერთა არსებობის შესახებ ამიერ-კავკასიაში. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის წარმოდგენითაც, ქართველები თავის დღევანდელ სამშობლოში ალექსანდრე მაკედონელის ხანაში მკვიდრდებიან, ე. ი., მეოთხე საუკუნის დამღვეს ძვ. წ. მაგრამ როგორც სათანადო წყაროები, ისე თვით საკითხიკ ჯერ კიდევ დეტალურ შესწავლას მოითხოვს.

რა მოსდის კოლხეთს შემდეგ საუკუნეებში, კარგად არ ჩანს. არ ვიცი, პეროდოტეს მიერ აღნიშნული დამოკიდებულება აქემენიდებისაგან როგორ ვითარდებოდა მეზუთე საუკუნის დამღვესა და მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში. ყოველ შემთხვევაში, მეოთხე საუკუნის დამღვეიდან, როცა იწყება აქემენიდების სამეფოს დაქვეითება, საფიქრებელია, რომ კოლხები სრულიად თავისუფალნი

¹ სტრაბონი, წ. XI, თ. 14, § 5.

² III 97, SC I 9.

არიან ამ შორეულ მბრძანებელთა გავლენისაგან. ამ მხრივ დამახასიათებელია რომ უკვე არტაქსერქსე III-ის მეფობაში (358—338) რომელიც ძველი ირანის უკანასკნელი ძლიერების ხანად აღქმენილების მიერ დაპყრობილი მთელი რიგი ქვეყანა და ტომი აჯანყების ცეცხლშია გახვეული. ხოლო როცა ალექსანდრე მაკედონელმა ბოლო მოუღო წინა აზიის ამ უზარმაზარ სახელმწიფოს (330 წ.), მაშინ, რა თქმა უნდა, კავკასიის ხალხებსაც და, მათ შორის, კოლხებსაც, შეეძლოთ საეცებით თავისუფლად ამოესუნთქათ.

მერმინდელი ხანის, უფრო, ალბათ, მეორე საუკუნის (ძვ. წ.) მდგომარეობას ასწერს სტრაბონი, როცა მოუთხრობს: კოლხეთის „შემდეგდროინდელი [სტრაბონის აზრით, აეტის, მედეას მამის, მომდევნო; მაგრამ აქ აშკარად დარღვეულია ისტორიული პერსპექტივი. ს. ჯ.] მეფეები ჰფლობდნენ „სკვპტუხიებად“ [განსაზღვრულ სამგგეო ერთეულებად. ს. ჯ.] დაყოფილ ქვეყანას და მოკლებული იყვნენ განსაკუთრებულ ძალას“¹.

განსაკუთრებული როლი, ამხრივ, კოლხეთის ისტორიაში პონტოს სამეფომ შეასრულა. ამ სამეფოს, რომელსაც უკვე რამდენიმე საუკუნის არსებობის ისტორია ჰქონდა, ეჭირა მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი (შავი ზღვის სამხრეთი სანაპიროები). განსაკუთრებულ სიძლიერეს პონტომ მითრიდატ ევპატორის მეფობაში (III—I სს. ჩვენი წელთაღრიცხვის დაწყებამდე) მიაღწია. მითრიდატმა თავის სამეფოს შემოუერთა მრავალი მეზობლად მდებარე თემი, მათ შორის შავი ზღვის მთელი კავკასიური სანაპირო და თვით ყირიმაც. ამრიგად, მითრიდატმა დაახლოებით პირველი საუკუნის პირველი ათეულის დამლევს (ძვ. წ.) „კოლხების მეომარი ხალხი“ „დაიმორჩილა“². ეს დამორჩილება არსებითად ვასალურ დამოკიდებულების დამყარებას მოასწავებდა და არნიშნავდა პოლიტიკური დამოუკიდებლობის სრულ მოსპობას. თავდაპირველად კოლხებს მითრიდატისაგან მეფედ გამოუთხოვიათ

¹ წ. XI, თ. II, § 18; SC I, 137.

² აპიანე, 15, იქვე ნ26: თარიღისათვის გარკვეულ მასალას იძლევა ანტორისავე ცნობა რომ სულასთან ბრძოლაში მითრიდატის სარდალს არქელავს ჯარში ჰყვება თრაკიელები. პონტოს სანაპიროს მცხოვრებნი, სკვითები, კაბადოციელები, ბითინიელები, გალატები, ფრაგიელები და ყველა სხვა ტომი, რომელნიც ახალ დამორჩილებული იყვნენ მითრიდატის მიერ. ეს ომი კი მოხდა მნ წ. ძვ. წ. სტრაბონის ცნობითაც, კოლხეთი გადაედა მითრიდატის მფლობელობაში, როცა ეს მეფე „განსაკუთრებით გაძლიერდა“, წ. XI, თ. II, § 18, რაც დაახლოებით იმავე დროზე მოუთითებს.

თავისთვის მისი შვილი, რომელსაც აგრეთვე მითრიდატი ერქვა სახელად. მითრიდატმა ჯერ შეუსრულა კოლხებს ეს თხოვნა, შემდეგ, დაეკვებულმა, რომ შვილი განდგომას აპირებდა, ძველი სახელოვანი კოლხეთის სამეფოს აღდგენის იდეით გატაცებული, უკან გაიწვია საეკვოდ ქვეული ბატონი შვილი და სიკვდილით დასაჯა კიდეც იგი¹. შემდეგ მითრიდატი კოლხების მმართველად ერთ-ერთს დიდებულთაგანს ნიშნავს ხოლმე, „თავის მეგობართა“ რიცხვიდან, როგორც ამბობს სტრაბონი. დანიშნული, სტრაბონისავე ცნობით, ითვლება მეფის „ნაცვლად“ კოლხეთში და „ქვეყნის მმართველად“ (πατριάρχης: ἀπὸ βασιλέως ἔργα γράφει). ერთერთი ასეთი „ნაცვალი“ ყოფილა სტრაბონის დედის ბიძა, მოაფერნი. შემდეგ სტრაბონი შეტად სპაყურადღებო ცნობასაც დასძენს: „აქედან (ე. ი. კოლხეთიდან) იღებდა მეფე (მითრიდატი) უმნიშვნელოვანეს (უმთავრესს) შემწეობას თავის საზღვაო ძალებისათვის“². ეს „შემწეობა“, უნდა ვიფიქროთ, ორგვარი იყო: ა) აქედან იღებდა მითრიდატი ხომალდების საშენს ხე-ტყის მასალას, რომლითაც განთქმული იყო კოლხეთი; ბ) აქვე შოულობდა მითრიდატი, ალბათ, თავისი უდიდესი ფლოტისათვის თვით მუშაველებსაც, რომელნიც, — ადვილად წარმოსადგენია, — გამოდიოდნენ კოლხების ტომის, ლაზების, წრიდან: უუძველესი დროიდან მოყოლებული ჩვენს დრომდე ლაზები (ქანები) სახელგანთქმული არიან სწორედ, როგორც შავი ზღვის საუკეთესო ნაოსნები. სტრაბონის ჩვენების ერთგვარ განმატებას წარმოადგენს ამავე ცნობა რომ, რომაელების საწინააღმდეგო ომის ფარულ სამზადისში, მითრიდატი „პკრავდა კავშირს თრაკიელებსა, საერომატებსა და სკეითებთან, ელჩებს უგზავნიდა მეზობელ მეფეებს, აშენებდა ხომალდებს, პკრებდა ხომალდების მექიშეებსა (πατριάρχης) და მესაქეებს (απαρρηγίης)“³.

ხომალდების საშენი მასალის, მექიშეების და მესაქეების გარდა, კოლხები იძულებული იყვნენ მითრიდატისათვის ხარკიც ეძლიათ. ხოლო ცნობილია რომ თანდათან გაზრდილმა მოხარკეობამ მითრი-

¹ იქვე, §27.

² გეოგრაფია, წ. XI, თ. II, §18; SC I, 137

³ დასახ. თხ., 527. — მემონონის (I და II სს. მიჯნა, აბ. წ.) ცნობით მითრიდატმა „ომით დაიმორჩილა მეფეები, რომელნიც ფაზისის გასწვრივ მკვიდრობენ კავკასიონის გადაღმა მდებარე მხარეებამდის“, SC I 510. არ ჩანს, ვინ იგულისხმება აქ კოლხების მეფეს გარდა.

დატის წინააღმდეგ დიდი მოძრაობა წარმოშვა პონტოს მიერ და მორჩილებულსა და შემოერთებულს ქვეყნებს.

ამ მოძრაობისაგან არც კოლხები ყოფილა გამოთიშულნი, აპინე გვიამობს, რომ, დაახლოებით, 83 წ., — მითრიდატი ეომებოდა განმდგარს კოლხებსა და ბოსფორელებს¹. დიდი შედეგები ამ აჯანყებებს არ მოჰყოლია და კოლხეთი მითრიდატის მფლობელობის ქვეშ დაახლოებით მესამედი საუკუნის განმავლობაში მაინც გამწედ იმყოფებოდა, ვიდრე არ დაემხო თვით მითრიდატი და მისი სამეფო და ვიდრე რომაელების ლეგიონებმა აქ გამარჯვების დროსა არ ააფრიალეს.

რომაელთა გამარჯვება მნიშვნელოვანი იყო აღმოსავლეთ საქართველოსთვისაც. იგი უფრო დაწვრილებით უნდა განვიხილოთ.

საქართველოს სამხრეთით ამ დროს, პონტოს სამეფოს გარდა, კიდევ ორი დიდი სახელმძღვანელო ამიერ-კავკასიაში

არსებობდა — არმენია (სომხეთი) და პართია (ირანი). სომხეთიც სწორედ ამ ხანებში (პირველ საუკუნის პირველი ნახევარი ჩვენს ერამდე), ტიგრან დიდის მეფობაში, ისეთ ძლიერებას აღწევს, რომლის მსგავსიც მას შემდეგ არასოდეს არ უნახავს. მესამე დიდი სახელმწიფო, რომელიც საქართველოდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით და სომხეთის უშუალო მეზობლად მდებარეობდა და რომელმაც მითრიდატისა და ტიგრანის სახელმწიფოებზე უფრო დიდხანს შეინარჩუნა პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და სიძლიერე, იყო პართია, სადაც არშაკიდების ცნობილი დინასტია მეფობდა.

ამ ქვეყნებს სამხრეთ-დასავლეთიდან თანდათან უახლოვდებოდა რომის მსოფლიო სახელმწიფო, რომელმაც მცირე აზიაში ფეხი პირველად 133 წ., ძვ. წ., ჩადგა, ხელთ იგდო რა პერგამი. რომის მთავარი მოპირისპირე მხარე წინააზიის ტერიტორიაზე გაბმულ ეკონომიურსა და პოლიტიკურ ურთიერთობაში, იყო, რათქმაუნდა, პართია, როგორც ეს შემდეგში უფრო ცხადად გამოიხატება, მაგრამ იმ ხანაში, რომელსაც აქ ვეხებით, რომის მმართველ წრეების ყურადღებისა და ზრუნვის მთავარ საგანს პონტოს სამეფო წარმოადგენს, რომელიც სწრაფად ძლიერდება და აშკარად გამოდის რომის კონკურენტის როლში. ამ ბრძოლაში მითრიდატი ინიციატივის მთლიანად თავის ხელში ჩაგდებასაც — კი სცდილობს. გარდა თავის ტე-

¹ დასახელებ. ოხზ., 527; 80 წ. მითრიდატი კიდევ ეომება ახეებს, რომელიც კოლხებს ზემოთ ცხოვრობდნენ, მერმინდელს ჩერქეზულ სანაპიროზე, იქვე.

რიტორიის გაფართოებისა ჩრდილოეთისაკენ, რაც ზემოთ იყო აღნიშნული, მითრიდატი პოლიტიკურსა და სამხედრო კავშირს აბამს, სრულყოფილსა და იბერიასთან და იმდენსაც-კი ახერხებს რომ ბრძოლა ყვედოსსაძენე მნეთის ტერიტორიაზე გადააქვს და იტალიაში შეჭრასაც ლამობს. ასეთ ვითარებას რომის სამხედრო ძალების მაქსიმალური დაქიშვა უნდა გამოეწვია, მით უმეტეს რომ, როგორც რომის ისტორიის სპეციალისტები ამტკიცებენ, მითრიდატის მიერ შექმნილი მდგომარეობა იყო ერთი ძირითად მიზეზთაგანი რომში წარმოშობილ უსაშინელებს ეკონომიურ გაჭიფრებისა, რომელიც ძალუმად არყვედა გაბატონებულ საზოგადოებრივ ფენების არსებობის პირობებს და ამწვავებდა კლასობრივ ურთიერთობას. მითრიდატის წინააღმდეგ ლაშქრობაში უშუალოდ იყო დაინტერესებული არმიაც, რომელიც ამ დროს წარმოადგენს დეკლასირებულ ელემენტებისგან დაქირავებულ მასას. თუ საზოგადოდ ძველ სამყაროში ომიანობის ერთი უძლიერეს სტიმულთაგანი ხარკი და ალაფია (ნატყვენავი), მით უმეტეს, რომის ხსენებულ არმიისათვის საშოვრისადმი მისწრაფებას გარკვეული მიზნები უნდა დაესახა პონტოს სამეფოს მიმართულებით, სადაც უმდიდრესი ნადავლი და, უწინარეს ყოვლისა, თვით მითრიდატის საყოველთაოდ განთქმული განძები ყველას თვალწინ ეხატებოდა. თუ როგორი მნიშვნელობა ჰქონდა რომის არმიისათვის მცირე აზიაში ლაშქრობას, ჩანს იქიდან რომ „ყველაფერი, რასაც კი შეეძლო რაიმეგვარი წინააღმდეგობა გაეწია (თვით რომში) გენერლისათვის, რომელსაც თავისი ჯარისკაცები მიჰყავდა მცირე აზიაში ადვილსა და გაუთავებელ საშოვარზე, შეუბრალებლად ნადგურდებოდა“. გაჩაღდა ბრძოლა, რომელმაც ოც წელზე მეტი გასტანა. ეს ხანგრძლივი ბრძოლა ბოლოსდაბოლოს მითრიდატის განადგურებით გათავდა. მასთან ერთად დამარცხება იწვნიეს მითრიდატის მოკავშირეებმაც. ძლევამოსილი რომაელები ჯერ სომხეთში შევიდნენ, სადაც მითრიდატის სიძემ, მეფე ტიგრანმა, მუხლმოდრეკით თავისი სამეფო ნიშნები, სრული მორჩილების ნიშნად, ჩააბარა რომაელების სარდალს, ცნობილ პომპეუსს. ეხლა ჯერი მითრიდატის დანარჩენ მოკავშირეებზე იყო მიმდგარი. პირველ რიგში პომპეუსს, როგორც ჩანს, იბერია და კოლხეთი ჰქონდა მიზანში ამოღებული. აქეთკენ ლტოლვილ მითრიდატს მისდევდა და აქეთკენვე მოითხოვდა გზის დანებებას ალბანელებისაგან სომხეთში დაბანაკებული პომპეუსი. ალბანელებმა ჯერ გზა მისცეს რომაელებს, მაგრამ შემდეგ თავს დაესხნენ მათ, რადგანაც რომაელების საბოლოო გამარჯვება შინც, როგორც ჩანს, არაფრად ეპიტნაებოდათ და მომენტიც ხელსაყრელად მიაჩნდათ (პომპეუსს მათ ქვეყანაში

ზამთარმა მოუსწრო). დამარცხებულმა ალბანელების მეფემ პატივითხოვა და მიიღო კიდევ, რომაელების სარდალმა ალბანელებზე ზავი შეკრა და იბერიისაკენ გასწია. ეს ქვეყანა თურმე უძველესი ითვლებოდა. მცხოვრებნი „რიცხვით ალბანელებს არ ჩამოუვარდებოდნენ, მეომრობით-კი მათ წააცილებდნენ“¹. იბერიის მეფემ არტაგმა, რომელსაც, ზოგის ცნობით, ვითომც ძალიან უნდოდა მითრიდატისთვის ესიამოვნებინა², რომაელებისთვის თვალის ახვევა სცადა: ზავის შესახებ მოლაპარაკება გამართა, ფარულად-კი სამხედრო სამხადისს აწარმოებდა. პომპეუსმა ეს ეშმაკობა შეუტყო, თვითონ დასწრება არჩია და თავს დაესხა. სასტიკ ბრძოლების შემდეგ, რომლებმაც თითქოს იბერების მხრით 9.000 მოკლული და 10.000 ტყვე კაცი იმსხვერპლეს³, არტაგიც, ალბათ გვირგვინის დაკარგვის შიშით შეპყრობილი, იძულებული შეიქნა მორჩილება ელიარებინა და შეესრულებინა რომაელების მთავარი საზავო პირობა: მძევლებად მიეცა მათთვის თავისი შვილები (გარემოება, რომელიც მიუთითებს არტაგის მონარქიულ უფლებებზე, როგორც აღნიშნული გვაქვს თავის ადგილას)⁴. გარდა ამისა, ქართველთა მეფემ პომპეუსს ძღვენიც მიართვა: სარეცელი, მაგიდა და ტახტი, ყველაფერი ოქროსგან გაკეთებული⁵. აღსანიშნავია უბრალო ქართველ მეომართა სიმამაცე და თავგანწირულება მოსეულ მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მეფისა და სარდლებისგან მიტოვებულნი, იბერიის ჯარის უდიდესი ნაწილის განადგურების შემდეგაც, ცალკე მეომარნი ტყვეებში გაფანტულან, და აქ კიდევ იბრძოდნენ თავისუფლების დასაცავად, უშენდნენ რა რომაელებს ისრებს მაღალ ხეებზე ასულნი. მხოლოდ შემდეგ, როცა ეს ხეები მოსჩხეს, დაილუპნენ ეს გმირები, როგორც გვიამბობს რომაელივე ისტორიკოსი დიონ კასი.⁶

ქართლიდან (იბერიიდან) პომპეუსი მდ. ფაზისით კოლხეთში ჩა-

¹ პლუტარქი, 34, SC I 492; აპიანეთი, 103, ალბანელებმა და იბერიელებმა პომპეუსის წინააღმდეგ 70.000 მეომარი გამოიყვანეს.

² ასე ირწმუნება პლუტარქი, მაგრამ ნამდვილად ქართველები თავიანთ საკუთარ ინტერესებისთვის ზრუნავდნენ. ეს ჩანს აპიანეს ცნობიდან, 101, SC I 529 რომ პომპეუსისაგან 66 წ. და მარცხებულსა და კოლხეთისკენ ლტოლვილ მითრიდატს სადაღაც, კოროზს სამხრეთით, გზას უღობავენ ისრებითა და ქვებით, ზოტენელები, და იბერიელები.

³ პლუტარქი, იქვე, 492.

⁴ დიონ კასი, SC I 614.

⁵ პლუტარქი, დასახ. თხზ., 493; აპიანე, იქვე, 531.

⁶ კასი SC I 613.

ვიდა. იქ, ქალ. დიოსკურიაში (თანამედროვე სოხუმი) წინა ზამთარში გაატარა ლტოლვილმა მითრიდატმა, რომელიც ახალს გმანდამსწელი გეგმებს აშენებდა რომაელების წინააღმდეგ¹. მაგრამ ვიდრე მითრიდატი მეზობელ ქვეყნებში ამ გეგმების განხორციელებას სცდილობდა, კოლხეთი, განსაკუთრებული ბრძოლის გარეშე, ჩაჰბარდა რომაელებს. „კოლხების სკვპტები“ („სკიპტროსანი“, მეფე?) ამ დროს უოფილა ვინმე ოლთაკი, ალბათ მითრიდატის ნაცვალი ამ ქვეყანაში.

პომპეუსი სრულ გამარჯვებას დღესასწაულობდა და როცა მან, რომაელ სარდალთა ჩვეულების თანახმად ტრიუმფალური მსვლელობა მოიწყო და თავის ეტლის წინ 324 კაცი გაიძლოლა, ზოგი ტყვე და ზოგიც მძევალი, დამარცხებულ მეფეთა უოფილი მთავრები („ჰეგემონები“, შვილები და სარდლები („სტრატეგები“), ამ „ამალაში“ უოფილან ხსენებული ოლთაკიცა და ჭართველთა (იბერიელების) სამი მთავარიც („ჰეგემონი“)².

პომპეუსის ლაშქრობა ამიერ-კავკასიაში მოხ-
 § 8. რომთან დამოკიდებულებისასიათი. და ნ წელს ჩვენს ერამდე, თითქმის სრული რომაელთა ინტერესები ა/კავკასიაში. ორი ათასი წლის წინათ. რა მოუტანა მან ჩვენს ქვეყნებს? პომპეუსი სხვადასხვანაირად მოექცა თავის მოწინააღმდეგეებს იმისდა მიხედვით, თუ როგორს დამოკიდებულებაში იმყოფებოდნენ ისინი რომის მთავარ მტერთან, მითრიდატ ევპატორთან. მითრიდატის საკუთარ სამფლობელოს რომაელებმა ოკუპაცია უყვეს. სტრაბონი გადმოგვცემს რომ მითრიდატი თავდაპირველად ჰფლობდა ტერიტორიას, რომელიც ისაზღვრებოდა მდ. ჰალისით, ტიბარანებსა და სომხებამდის, და გარდა ამისა, ჰალისის გამოღმა, პაფლაგონიის ზოგიერთ ნაწილებსა და სხვა ადგილებს ამასტრეამდის, რომ შემდეგში მითრიდატმა ამ თავის მიწაწყალს მიუმატა დასავლეთიდან სანაპირო ჰერაკლეამდის, ხოლო, მეორეს მხრით,—კოლხეთსა და მცირე არმენიამდის (იგულისხმება, ამათის ჩართვით) და ეს ადგილებიც პონტოს შეუერთაო. „პომპეუსმა, — განაგრძობს სტრაბონი, — დაამარცხა რა იგი (მითრიდატი), ხელთ იგდო (დაეუფლა) ეს ქვეყანა, აღწერილ (ასეთ) საზღვრებში მოქცეული ადგილები არმენიასა და კოლხეთთან მან გაუყო თავის თანამოსაგარე დინასტებს“, დანარჩენი თემები კი ბითინიას შეუერთაო“.

¹ აბიანე, იქვე, 529.
² იქვე, 537.
³ გეოგრაფია, XII, თ. 3, § 1.

ამრიგად, კოლხეთიც, როგორც მითრიდატის სამეფოს ნაწილი, რომელიც მისი მითრიდატის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებს უნდა მივათვალოთ, მართლაც, ამით იხსნება ის გარემოება რომ პომპეუსმა მათი ხელისუფლების დაკარგვის შემდეგ, ვინმე არისტარხი, დაუდგენია მმართველად. რომელი ისტორიკოსები ევტროპი და ფესტი (IV ს.) ამტკიცებენ, თითქოს არისტარხი მეფედ (regem) იყო დანიშნული¹. ამ მხრივ არისტარხმა თავისთავად ის მოწმობა დაგვიტოვა, რომ ბერძნულ წარწერიანი ფული მოსკრა, როგორც კოლხეთის მფლობელმა. ეს ფული მოღწეულია ჩვენს დრომდე. ფესტის ცნობაში ყურადღებას იქცევს ისიც რომ არისტარხი იხსენიება არა მარტო კოლხების, არამედ ბოსფორელების მეფედაც. შემდეგშიაც ჩვენ ვხედავთ, რომ კოლხეთი მეზობელ ქვეყნებთან, უმთავრესად, ბოსფორსა და პონტოსთან, არის დაკავშირებული პოლიტიკურად.

48 წ. ჩვენს ერამდე კოლხეთი ბოსფორის მეფეს ფარნაკს, მითრიდატ დიდის შვილს, დაუპყრია, შემდეგ-კი იგი პონტოს მეფეებს (ჯერ პოლემონს, უკანასკნელის სიკვდილის შემდეგ მის ქვრივს და პომპეუსის რჩეულ მეგობრის, პითოდორის, ასულს, პითოდორიდას) ეკუთვნოდა², ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე. მითრიდატის მოკავშირეებს-კი რომაელები სხეარიად მოექცნენ. ამ მფლობელი დინასტიები ხელუხლებლად იქნენ დატოვებულნი, რაც ამ ქვეყნებისათვის მეტს პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას მოასწავებდა. სამაგიეროდ ამ ქვეყნებს რომის „მეგობრობა“ (ფილია ფრატრნა, ამიციცია amicitia დაეკისრათ) თუმცა ზოგმა მათგანმა, მაგ. სომხეთმა, თავის ტერიტორიის ნაწილიც დაპყარა³. კერძოდ, იბერიის დამოკიდებულება რომისადმი მომდევნო საუკუნეებში გამოხატულია ყოველთვის ამ ტერმინით, რომელიც მაინც ერთგვარი იძულებითი ხასიათის ურთიერთობას გულისხმობს, რაიცა თუნდ იქიდანაც ჩანს, რომ ეს „ფილოკესარები“ და „ფილორომეები“, ე. ი. იმპერატორისა და რომაელთა მეგობრები (იხ. მაგ., მცხეთის ცნობილი წარწერა⁴) ზედმეტად აჯანყებას აწყობენ თავიანთ მალალ „მეგობრების“ წინააღმდეგ. იბერიაში პომპეუსის ლაშქრობის მომდევნო წლებში რამდენიმე ასეთი

¹ ევტროპი, S C II 319; ფესტი, იქვე, 323.

² სტრაბონი, გეოგრაფია, XI, თ. II, § 18.

³ ანკირიის ძეგლი, S C II 41.

⁴ Помяловский, Сборник греческих и латинских надписей Кавказа, გვ. 68.

აჯანყება ცნობილი. ისინი ბოლოსდაბოლოს მარცხით თავდებოდნენ და „მეგობრობა“ ისევ აღდგენილი იყო ხოლმე. რაში მდგომარეობდა იგი? თუ ერთდროულ ლაშქრობას შესაძლოა მიზნად აღუდგინოთ და (მოვიგონოთ ცნობა რომ არტაგმა პომპეუსს „მიაართვა ძღვნად“ ოქროს სარეცელი, მაგიდა და ტახტი), აღწერილს ესოდენ ხანგრძლივ ურთიერთობას, რათქმუნდა, უფრო ღრმა მიზეზები უნდა ჰქონოდა. კერძოდ, იბერია რომ ავიღოთ, რომისა და იბერიის „მეგობრობა“, წყაროების ენით თუ ვიტყვი, „სიმმაქიაში“, *სαμαξια* ე. ი. სამხედრო კავშირში გამოიხატებოდა¹, რომელსაც, რათქმუნდა, ცალმხრივი ხასიათი ჰქონდა. იბერია იძულებით იყო მასში შებმული და სასიამოვნოსაც ამ კავშირში, როგორც უკვე ვამბობდით, ბერს ვერაფერს ხედავდა. იბერიის ეს სამხედრო სამსახური რომის აღმოსავლეთ სანაპიროს სამხედრო ინტერესების დაკმაყოფილებისაკენ უნდა ყოფილიყო მიმართული, ზოგადად რომ ვთქვათ, ხოლო, კერძოდ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო რომისთვის ჩრდილოეთისკენ გამყვან გზების კონტროლი ადგილობრივ ძალების საშუალებით.

ამ გზების ხასიათი მშვენიერად აქვს განსაზღვრული ძველ ქართველ ისტორიკოსს, რომელიც ამიერ და იმიერ კავკასიის დამაკავშირებელ გზათა შორის ორს უმთავრესს ასახელებს: „ისწავეს ხაზართა ორნივე ესე გზანი, რომელ არს ზღუისკარი—დარუბანდი და არაგუისკარი, რომელ არს დარიალანი“ (ლეონტი მროველი, მარ. გვ. 8-9). ეს, მართლაც, იყო, ერთი მხრით, არაგვის კარის ანუ დარიალის მსგავსი, კავკასიონის საულელტეხილო გარდასასვლელი ანუ, ძველ ქართულ ტერმინოლოგიით, „ზეკარები“²; ხოლო, მეორე მხრით, ვიწრო ოლქები კავკასიონის უკანასკნელ კვერნაქებსა და ზღვას შორის, დარუბანდის გასასვლელის მსგავსად, რომელიც, როგორც ვნახეთ, ზღვისკარებად იწოდებოდნენ. ერთნიც და მეორენიც მართლაც კარებს წარმოადგენდნენ (და ეხლაც წარმოადგენენ) იმათთვის, ვისაც ამ უზარმაზარ ბუნებრივ მასივების გადალახვა ჰსურდათ. ამით აიხსნება რომ ყველა ხალხი ამ პუნქტებს

¹ დიო, SC I 620; აპიანე, 113, ამბობს რომ პომპეუსმა ფარნაკი გამოაცხადა რომაელთა „მეგობრად და მოკავშირედ“ (*φιλία καὶ τῆς αἰχμαλωτίας*).

² ტერმინი „ზეკარი“, რომელიც თავდაპირველად, მხოლოდ მსახდრელი სიტყვა იყო, შემდეგში საკუთარ სახელად იქცა და დღესაც დატულია მრავალ სათანადო პუნქტში, მიუთითებს რა ამ გეოგრაფულ ადგილების აღწერილ მნიშვნელობაზე ძველ ხანაში; შეადრ. „ზეკარის“ ულელტეხილი ბაღდადა-აბალციხის გზაზე, მისი ნამდვილი სახელია „რკინისჯვარის ზეკარი“, და მრავ. სხვ.

„კარებს“ ეძახდა: სპარს. „დარ“ (—კარი) ხომ დღესაც დაცულია მათ სახელწოდებაში — „დარბანდ“ (= „დახშავ კარი“) და „დარი-ალან“ (= „ალანთა კარი“ ანუ „ოვსთა კარი“, ქართული ნომენკლატურით) ბერძნებიც მათ *πύλαι-ს* (= ქიშკარი) უწოდებდნენ, რომელებში — *portae*, სომხები — *դուռ* (კარი), აგრეთვე არამეველებიც და სხვ.

იბერიის ტერიტორიაზე მდებარეობდა ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ამ კართაგან, დარიალის ხეობა. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდათ დღევანდელ სამხედრო-ოსეთის გზას და, აფხაზეთში, იმ გადასასვლელებს, რომელთაც კოდორის ხეობიდან მდ. ყუბანისა და მის შენაკადების აუზებში გადაჰყავთ. გამოყენებული იყო აგრეთვე სვანეთის საულელტებილო გზებიც, და ზოგიერთი სხვაც, რომელთაც ყველას ერთნაირი მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმდროინდელ ტექნიკის პირობებში, განსაკუთრებით როცა საქმე ეხებოდა დიდი მასების მოძრაობას. საქართველოს ფარგლებს გარეშე სხვა გზებიც არსებობდა. მათ შორის განსაკუთრებით ცნობილი და მნიშვნელოვანი იყო ზემოთდასახელებული დარუბანდის ყელი, დაღისტნისა და დასავლეთ-კავკასიონის გასასვლელები და გადასასვლელები. ამ გზებს, ჯერ ერთი, დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდათ კავკასიონის სამხრეთით მდებარე ყველა სახელმწიფოსათვის. ჩრდილოეთ-კავკასიის ვრცელი ტრამალები (ველები) წარმოადგენდნენ აგრეთვე მსოფლიო შარაგზას, რომელზედაც უძველეს, ისტორიისათვის ცნობილ, დროებიდან მოყოლებული განუწყვეტლივ მოძრაობდნენ ტომთა და ხალხთა დიდი მასები, რომელნიც ჩვეულებრივად აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიემართებოდნენ. სკვითები, სარმატები, ბუნები, თურქები, ხაზარები, პაქანიგები, ყიფჩაყები, მონღოლები და მრავალი სხვა ერთმანეთს ეცვლებოდნენ ამ გზაზე და მორიგეობით ასეამდნენ თავიანთ ბეჭედს აქაურობას. თითქმის ყველა ეს ტომი მეჯოგე ტომი იყო, რომლისთვისაც თავდაპირველ სამშობლოს ცენტრალური აზია წარმოადგენდა. რადგანაც მეურნეობის ამ დარგისათვის „ფართო, დაუსახლებელი, ადგილები მთავარ პირობას შეადგენს“¹, ბუნებრივ გამრავლების შედეგად, ეს ტომები ველარ ეტეოდნენ თავიანთ სამშობლოში და საძოვრებისა და ალაფის მაძიებელ ეთნიკურ ტაღლების სახით ეფინებოდნენ მეზობელ ტერიტორიებს, სადაც, იშვიათად და ზოგჯერ მეურნეობის გამოცვლასაც ახერხებდნენ, უმეტეს წილად-კი ისევ ისე

¹ კ. მარქსი, პოლიტ. ეკონომიის კრიტიკისათვის, ტფ., 1932, გვ. 20.

მეცოგე ტომებად რჩებოდნენ, რომელნიც ბინადარ ხალხებისათვის სამეზობლოდ არასოდეს სასურველნი არ ყოფილან. ერთერთი მთავარი სადგური ამ ტომებისათვის ჩრდილოეთ-კავკასიის მთხრანულ ლი ტრიალი ველები იყო. აქედან ისინი კავკასიონის გადაღახვასაც ახერხებდნენ აღნიშნულ კარებით, ზოგჯერ ძალიან ღრმადაც იჭრებოდნენ სამხრეთის ქვეყნებში და ყველგან ცეცხლი და მახვილი მიჰქონდათ. ზოგჯერ მათ სპეციალურადაც იწვევდნენ, როგორც საუცხოო შეომრებს, რომელნიც მზად იყვნენ ქირისათვის ყოველგვარი სამხედრო დავალება შეესრულებინათ. ცხადია, ვის ხელშიაც ეს კარები იმყოფებოდა, — ჩრდილოეთის ნომადების სამხრეთისაკენ მოძრაობაც მის ნებასურვილზე ეყიდა, და ამიტომვე უნდა ყოფილიყო ამ კარებით დაინტერესებული რომის მთავრობაც, რომელიც წინააზიაში თავის მტკიცე დამკვიდრების საკითხს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა.

რომაელი ცნობილი მწერალი, პლინიუს სეკუნდი (გარდ. 79 წ., ახ. წ.), ასე განსაზღვრავს დარიალის მნიშვნელობას:... „კავკასიის კარები, რომელთაც მრავალნი, მეტად შემცთარად, უწოდებენ კასპიისას, უზარმაზარი ქმნილებაა ბუნებისა, მთების უცარი გააბობის შედეგი. თვით გასასვლელი მოზღუდულია რკინით შემოკედილ დირეებით. მათ ქვეშ მიედინება მყრალი მდინარე, ხოლო გამოღმა აგებულია კუმანიად წოდებული სიმაგრე, აგებული იმ მიზნით, რათა დააბრკოლოს მრავალრიცხოვან ტომების გამოსვლა“ (ნატურალ. ისტ., წ. VI, § 30).

გარდა სამხედროსი, ამ გზებს სრულიად გარკვეული ეკონომიკური მნიშვნელობაც ჰქონდათ; არა მარტო ამ დროს, არამედ ბევრად უფრო ძველ ხანაშიაც ისინი იმდროინდელ საქონლის გამტარებელ არხების როლს ასრულებდნენ.¹ გასაგებია რომ საქმის ამ მხარისათვისაც რომაელებს თავისი ყურადღება უნდა მიექციათ. მაგრამ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას რომის ინტერესთა სფეროში, რომელნიც ამ მხარეებისაკენ იყვნენ მიმართულნი, ჩვენ ვანიჭებთ მონათმფლობელთა საქიროებებს. რომაელთა გაბატონებულ კლასების მეურნეობა, რომელიც მონის შრომის გამოყენებაზე იყო დამყარებული თითქმის მთლიანად და რომელიც, მუდმივ ზრდაში მყოფი

¹ სტრაბონი, მაგ., XI, თ. V, § 8, მოგვითხრობს რომ კასპიის ზღვის ჩრდილო სანაპიროებზე მცხოვრები აორსები ვაჭრობდნენ ინდოეთისა და ბაბილონის საქონლით, რომელსაც იღებდნენ არმენიელებისა და მიდიელებისაგან, და რომელიც მათ აქლებდნენ გადაჰქონდათ. სიმდიდრის წყალობით ისინი ოქროს სამკაულებს ატარებდნენო.

კატონის დროიდან მოყოლებული იმპერატორების ეპოქამდე, ეროვნულ სამეურნეო ფორმად იქცა*, საჭიროებდა მუდმივსა და ექსპანსიურ ერთად, ან მეტად იათს ან სავსებით შექმნის, წყაროს მონებისას. „და რაც უფრო იზრდება თვით წარმოება, მით უფრო იზრდება მოთხოვნილება მონებზე და მისწრაფება შეიძინონ მონები რაც შეიძლება უფრო იათად“. მონების ასეთ წყაროს წარმოადგენდნენ ან პირდაპირი ომები, ან ისეთი მონათვაჭრობის ბაზრები, სადაც წვრილ თარეშების, თავდასხმებისა და მოტაცება-დატყვევების გზით შექმნილი მონები (თავისუფლებას მოკლებულნი პირნი) სასურველ დაბალ ფასებში ისყიდებოდნენ. რომის ეკონომიურ და პოლიტიკურ განვითარების მკვლევართა აზრით, მონათა მოპოვების საჭიროებით აიხსნება, სხვათა შორის, ის სანაპირო ომები, რომლებსაც აწარმოებდა რომის ჯერ რესპუბლიკა, შემდეგ—იმპერია, და რომლებსაც უნდა შეევესოთ იმ დროისათვის საგრძნობად ქცეული ნაკლებობა მონებისა. მაგრამ როცა ეს დიდი ომები, რომლებიც ქრონოლოგიურად რესპუბლიკის უკანასკნელ პერიოდზე და იმპერიის პირველ საუკუნეებზე მოდის, ნელდება და, ამრიგად, მონათა ეს პირდაპირი წყარო თანდათან უფროდაუფრო იშრიტება,—ერცელდება მონათა მოპოვების მეორე საშუალება—ადამიანთა მოპარვისა და მოტაცების საშუალებები. პირველ კეისრების—ავგუსტოსისა და ტიბერიუსის—დროს, მონათა ნაკლებობა რომში განსაკუთრებით საგრძნობი ყოფილა. ამ ნიადაგზე განსაკუთრებით გამრავლებულა ადამიანთა—როგორც თავისუფალთა, ისე მონათა—მოტაცების შემთხვევები და ტიბერიუსი იძულებული გამხდარა გამოეცა განკარგულება, რათა ეწარმოებინათ იტალიის ყველა მონათსადგომების შემოწმება მათში დათარულ მოპარულ ადამიანების აღმოსაჩენად. ეს განკარგულება, ცხადია, მხოლოდ რომის მოქალაქეებს ესარჩლებოდა. თუ როგორი იყო რომაულ ბიუროკრატის დამოკიდებულება ამ მოვლენისადმი პროვინციაში, ქვემოთ ვნახავთ. ჩვენ ვფიქრობთ რომ მონების ასეთს, განსაკუთრებით მდიდარს, წყაროს წარმოადგენდა სარმატია, ე. ი. შავი ზღვისა და კავკასიონის ჩრდილოეთით მდებარე ერცელი ქვეყანა და მისი მიმდგომი ამიერ-კავკასია.

§ 9 მონათვაჭრობა კლასიკურ მწერალთა ცნობით, სარმატიაში და ტყვეთაყიდვა ფართოდ იყო გავრცელებული მონობა და სარმატიასა და მონით ვაჭრობა. 49 წ. სარმატიის ქალაქმა ამიერ-კავკასიაში (როგორც ჩანს, შედარებით უმნიშვნელომ და პატარამ) უსპამ, რომელსაც ალყა ჰქონდა შემორტყმული რომაელებისა და მათი მოკავშირეების მიერ, თავისუფალ მოქალაქეთა შეწ-

ყაღების სანაცვლოდ ათი ათასი მონა შეაძლია რომაელებს, რომ
 მუდმივ ბაზართა შორის, რომელიც მასურად აწვდიდნენ რომს
 მონებს (ქიოსი, ათენა, კუნძული დელოსი), ერთი პირველ ადგილ-
 თაგანი ექირა სწორედ სარმატიის უმთავრეს ქალაქს, ტანაისს,
 რომელიც მდ. დონის შესართავთან მდებარეობდა. აქაურ მონათევ-
 რობის შესახებ სტრაბონი გვამცნობს რომ, მაგ., „ქალ. ტანაიდი
 (მდებარეობდა მდ. დონის შესართავთან) წარმოადგენდა (პირველ
 ს-ში ჩვენს ერამდე) საერთო საბაზრო ადგილს აზიელ და ევრო-
 პელ ნომადებისა და ბოსფორიდან ტბით (აზოვის ზღვით) მოსულ
 პირთათვის. პირველთ მოჰყავდათ და მოჰქონდათ მონები, ტყე-
 ბეწვეული და სხვა, ნომადებისათვის ჩვეული, საქონელი, ხოლო
 სხვებს-კი სანაცვლოდ მიჰქონდათ სამოსი, ლენო და სხვა საგნები,
 რომლებიც ცხოვრების ჩვენებურ წესს სწევია“-ო.¹ საქართველოს
 შესახებ ჩვენ მოგვეპოვება პირდაპირი ცნობა მეექვსე საუკუნიდან
 ჩვენი წელთაღრიცხვით რომ დასავლეთ საქართველოს მთავარ საექ-
 სპორტო საგანს მონები შეადგენდნენ. პირველი საუკუნისათვის ასეთი
 პირდაპირი ჩვენება, ჩვენს ქვეყანას რომ გულისხმობდეს, არ მოიპო-
 ვება. მაგრამ ვფიქრობთ რომ ეს შემთხვევითი ამბავია. ამას სხვა-
 დასხვა არაპირდაპირი მოწმობაც გვარწმუნებს. სტრაბონი ყირიმე-
 ლების შესახებ, მაგ., ამბობს რომ „რაკი ისინი ანგაარნი არიან და
 ზღვასთან ახლოს ცხოვრობენ, თავს არ იკავებენ ძარცვა-გლეჯისა
 და სხვა ასეთ ბოროტმოქმედებათაგან, რომელიც უკანონო საშუა-
 ლებებს წარმოადგენენ გამდიდრებისათვის“². კიდევ უფრო საინტე-
 რესოა ჩვენთვის სტრაბონისავე ცნობები შავი-ზღვის აღმოსავლეთ
 (ნაწილობრივ თანამედროვე საქართველოს) სანაპიროს შესახებ,
 უფრო ზუსტად, ამ სანაპიროს იმ ნაწილის შესახებ, რომელიც
 მიახლოებით უდრის ტუაფსის, სოჩის და ვაგრის რაიონებს. აქაური
 მცხოვრებნი (აზებები, ზიგები და ჰენიოხები) „ცხოვრობენ საზღვაო
 ძარცვა-გლეჯით, მეკობრეობით“, რისთვისაც მათ სათანადო ნავე-
 ბიც აქვთ, კამარებად წოდებულნი. „ამ თავიანთ კამარებით
 ისინი გადიან ზღვაში, თავს ესხმიან ხან საბარგო ზომალდებს, ხან-
 რომელსამე ადგილს და ზოგჯერ ქალაქსაც-კი, და, ამრიგად, ისინი
 ბატონობენ ზღვაზე“. ამ მეკობრეობის მიზანი და საგანი საერთოდ
 ნადავლი იყო, განსაკუთრებით-კი, როგორც ჩანს, ტყვე. „უცხო

¹ ტაციტი SC II 238-9.

² სტრაბონი, გეოგრ., XI თ. II.

³ იქვე, VII, თ. IV.

ქვეყანაში . . . ისინი ჰმალავენ ტყვებში თავიანთ კამარებს, თვითონ-კი ჭვეითად დაძრწიან დღე და ღამე, ადამიანთა ტყვედ მოტაცების მიზნით. მოტაცებულს ისინი ხალსით აძლევენ თავდახსნის საშუალებას, მისცემენ რა ცნობას დაზარალებულებს თავიანთ წასვლის შემდეგ“. ცხადია, იმ შემთხვევაში როცა ნათესაეებს არ ჰქონდა შეძლება თავის ტყვის დახსნისა და გამოსყიდვისათვის, დაკარგულ ადამიანს სხვაგან ელოდა გაყიდვა. მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესოა ამ ცნობის ის ადგილები, საიდანაც ჩანს რომ რომაელები პირდაპირ აქეზებდნენ და ხელს უწყობდნენ ადამიანებზე მონადირე კავკასიელ პირატების ხელობას. „ზოგჯერ მათ ხელს უწყობენ ბოსფორის მფლობელები, რომელნიც აძლევენ მათ სადგომებს, ბაზარსა და ნაძარცვის გაყიდვის საშუალებას“. ბოსფორის მფლობელები ამ დროს რომის ვასალები არიან და მათი ეს პოლიტიკაც სიუზერენის ინტერესებთან უნდა ყოფილიყო შეთანხმებული. ბოსფორის ბაზრების მთავარი მუშტრები (განსაკუთრებით, რათქმაუნდა, ცოცხალ საქონლის მიმართ) თვით რომაელები იყვნენ. მაგრამ კიდევ უფრო საინტერესოა მომდევნო ცნობა. ამ პირატებისაგან უფრო დაცულნი არიან დამოუკიდებელი ქვეყნებიო, ამბობს სტრაბონი: „იმ ადგილებში, სადაც ადგილობრივი დინასტიები არიან, დაზარალებულნი კიდევ პოულობენ ერთგვარ შემწეობას თავიანთ მფლობელებისაგან. ხშირად ისინი თვით ესხმიან თავს (მეკობრეებს) და ატყვევებენ კამარებსა და მათ ხალხს (ყაჩაღებს), მაგრამ იმ ქვეყნებში, რომელნიც რომაელთა მმართველობის ქვეშ იმყოფებიან, მოსახლეობა უფრო უმწეოა აქ გაგზავნილ მმართველთა უზრუნველობის გამო“-ო¹. ამ ქვეყანათა შორის, რათქმაუნდა, პირველ რიგში დასაყვებითი საქართველოა ალბათ ნაფულისხმევი, და სავსებით ცხადია, თუ რას უნდა ნიშნავდეს აქაურ, რომის მიერ დადგენილ, მმართველთა უზრუნველობა.

შენახულია ერთი უაღრესად საყურადღებო ცნობა, რომელიც მოწმობს, რომ პოლიტიკური რეჟიმი, რომაელების მიერ დამყარებული შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე და კავკასიაში, ღრმად იჭრებოდა ამ ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიურ ცხოვრებაში და დიდ-დიდ ამბების გამომწვევ მიზეზადაც იქცეოდა.

სახელგანთქმული რომაელი ანნალისტი გვიამბობს: „პონტში აჯანყდა მონა-ბარბაროსი (*barbarum mancipium*), რომელიც

¹ სტრაბონი, გეოგრ., XI, თ. II.

ოდესლაც სამეფო ფლოტის უფროსი იყო. ეს იყო ანიკეტ, პოლემონის აზატი (libertus), რომელსაც წინათ ეძღვნა ქაღალაჲ და რომელიც გულმტკივნეული იყო იმ ცვლილებებზე გამა, სამეფო რომ პროვინციად აქცია. ვიტელის სახელით მან თავის მხარეზე გადაიბირა პონტოს ნაპირებზე მცხოვრები ხალხები, და ნადავლის იმედით შეაქდინა რა ყოველგვარი მაწანწალები, საკმაოდ მნიშვნელოვან ბრბოთი შეიჭრა ტრაპეზუნტში, ძველთაგანვე სახელოვან ქალაქში. იქ განადგურებულ იქნა კოპორტა, რომელიც წინათ სამეფო დამხმარე რაზმი იყო, ხოლო შემდეგ ამ მეომრებმა მიიღეს რომაული მოქალაქეობა, დროშები და იარაღი ჩვენებური (ე. ი. რომაული სახისა), მაგრამ შეინარჩუნეს ბერძნული სიზარმაცე და დაუდევრობა. ანიკეტმა ცეცხლი წაუკიდა ფლოტსაც და დასცინოდა დაცარიელებულ ზღვას, რადგანაც მუკიანემ გადაიყვანა ბიზანტიაში საუკეთესო ლიბურნული ხომალდები და ყველა ჯარისკაცი. ამიტომ იყო რომ ბარბაროსები ამაყად მიდი-პოდინონენ ზღვაზე, სწრაფად ააშენეს რა ხომალდები, რომელნიც „კამარებად“ იწოდებიან... ამ აჯანყებამ მიიპყრო ვესპასიანეს [69-79 ახ. წ.] ყურადღება. მან შეარჩია რაზმები ლეგიონებიდან და მათ უფროსად დაუნიშნა გამოცდილი მხედარი ვირდი გემინი. ეს სარდალი თავს დაესხა წყობილებამოშლილსა და საშოვრის დევნაში დაქსაქსულ მტერს და შერეკა ისინი ხომალდებზე. შემდეგ მან სახელდახელოდ ააგო ლიბურნიკები და მდინარე ხობის (fluminis Chobi) შესართავთან დაეწია ანიკეტს, რომელსაც აქ თავი უშიშრად ეგულებოდა სედოხეზების მეფის (Sedochesorum regis) შემწეობის წყალობით. ეს მეფე ანიკეტს გადაბირებული ჰყავდა მოკავშირედ ფულითა და საჩუქრებით. მეფე ჯერ იცავდა კიდევ შეხვეწილს მუქარით და იარაღით, მაგრამ როცა მას არჩევანი შესთავაზეს გაცემისათვის ჯილდოსა და ომს შორის, მან, იმ ვერაგობის თანახმად, რომელიც ბარბაროსებს სჩვევიათ, პირობა დასდო რომ დაღუპავდა ანიკეტს და გასცა ლტოლვილნი. ასე მოვიდა ბოლო მონებთან ომს (belloque servili finis inpositus)¹. ადვილად შესამჩნევია, რომ აჯანყებას ორმაგი, როგორც პოლიტიკური, ისე სოციალური, ხასიათი ჰქონდა: თუ ერთი მხრით, პონტოს, თავისუფლებისთვის მებრძოლი, ხალხები და ამ ხალხური მოძრაობის ზვირთებზე მოტივიტივე, ადგილობრივი ყოფილი მმართველი წრეების ნაშთები და წვრილი მფლობელები (შიაქციეთ ყურადღება ცნობებს პონტოელ ხალხების გადასვლის შესახებ აჯანყების ორგანიზატორის, სამეფო ფლოტის ყოფილ უფ-

¹ ტაციტი, *Historiae*, III 47-48 (SC II 248-9).

როსის მხარეზე, და სედოხეზების მეფის როლის შესახებ) საკუთარი პოლიტიკური თვითმყოფობისათვის იბრძვიან რომაული ძალეფობის წინააღმდეგ, მოძრაობის მიზნის ყველა საკუთარი გაგებებით მხრით, უეჭველია, რომ აჯანყება მნიშვნელოვნად არის გატლენთილი მონათა კლასობრივი ბრძოლის ელემენტი. ტყუილად კი არ ეძახის ავტორი ამ ამბებს „მონების ომს“ (გამონათქვამები „ბრზო“, „მაწან-წალეები“ და ცნობა აჯანყების მძარცველობითი ხასიათისა, ისევე, როგორც სედოხეზების მეფის მოსყიდვის შესახებ, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია მონათმფლობელთა საზოგადოების წარმომადგენელი მწერლის ტენდენციის ნაყოფი იყოს).

ასეთი კომბინაცია მონათა მოძრაობისა განვითარების სულ სხვა ტენდენციებთან, რომელნიც ახალ საზოგადოებრივ ეპოქას წარმოადგენენ, საყურადღებო ზოგადი საკითხია. მაგრამ მისთვის ანგარიშის გაწევა მოგვიხდება საქართველოს ისტორიის მომდევნო პერიოდის განხილვისას, როდესაც ქართული ფეოდალიზმის დადგინების პროცესს შევხვებით.

აღწერილმა მოძრაობამ, როგორც თვით ცნობაშია ნათქვამი, შავი ზღვის სანაპიროს დიდი ნაწილი მოიცვა. უკანასკნელი აქტივი, როგორც ჩანს, საქართველოში, თანამედროვე სამეგრელოში, გათამაშდა, რასაც მდ. ხობის დასახლება გვაგულისხმებინებს (ანტიკური მწერლობა ამ სახელით მხოლოდ სამეგრელოს მდინარეს იცნობს). „სედოხეზები“, ამ შემთხვევაში, რომელიღაც ადგილობრივი სატომო სახელია, გადამახინჯებული უცხოურ წყაროების მიერ. რეალ-ისტორიულად ეს „სედოხეზები“ ალბათ უდრიან „ლაზებს“, რომელთა სამთავროზე ბერძნულ-რომაული მწერლობა სწორედ ამ რაიონში მიუთითებს და რომელთა შესახებაც ამ მწერლობაში უფრო ზუსტი ცნობები იმავე ეპოქაში ჩნდება.

თუ ტაციტის ცნობაში სამხრეთის ხოფა ნაგულისხმევი (რაც გაცილებით უფრო ნაკლებაა დასაჯერებელი), მაინც საქმე მეორე ქართველ ტომთან, ქანებთან, გვექნება.

ტაციტის თბრობა უაღრესად საყურადღებო ჩვენებებს იძლევა „სედოხეზების“ პოლიტიკური ორგანიზაციის შესახებ: მათი „მეფის“ მთელი ქცევა გვარწმუნებს, რომ იგი ტომის ბელადი—მამასახლისი კი არ არის, არამედ უკვე პატარა დინასტი, რომელიც დიდი სახალხო მოძრაობის მთავარი მოლაღატის როლში გამოდის. ამ მეფის ვერავობას რომაელთა ისტორიკოსი „ბარბაროსების ზნე-თვისებით“ ხსნის, ნამდვილად კი აქ ფგოისტური კლასობრივი ინტერესების გამომგლავნებას ჰქონდა ადგილი: მონათა მოძრაობა, რომელიც, რო-

გორც ვთქვით, ამ აჯანყების ერთი მხარე იყო, ამ მეფეებისათვის, რომელნიც თვითონ არიან ალბათ მონათმფლობელნიც მიმზადდებულს არათერს შეიკავდა, იგი, პირიქით, საფრთხეს უქმნიდა მათს (კეჩხიძეს) დღეობას. ამიტომ იყო რომ გადამწყვეტ მომენტში სედოხეზების მეფემ ვასცა აჯანყების ბელადი, თვითონ ყოფილი მონა დასოციალურად ასეთისე დაკავშირებული ამ კლასთან, ანიკეტი, რომელიც, ამ მეფესთან „შეთარებული“, გულუბრყვილოდ, „თავს უშიშრად გრძნობდა“.

თავი III

ადრინდელი ფეოდალიზაციის პროცესი

§ 10. ჩომთან დამოკიდებულების განვითარება. რომისა და ირანის ომები.

ასეთი იყო ის მიზეზები, რომელნიც საფუძველს აძლევდნენ რომის მთავრობას ყურადღებით ეზრუნა თავის მტკიცედ დამკვიდრებისათვის ამიერ-კავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში.

რომის მფლობელობის კონკრეტული ფორმა დამოკიდებული იყო ძალთა ადგილობრივის რეალურ განწყობილებაზე. თავდაპირველად, ჩვენი ქვეყნების რომისგან დამოკიდებულება გამოიხატა როგორც ვთქვით, იბერიისათვის — „სიმამაკიაში“, იძულებით სამხედრო კავშირში, ხოლო კოლხეთისათვის განსაზღვრული ფორმის ვასალობაში. კოლხეთის მდგომარეობას ახასიათებს ის ფაქტი რომ რომს დასავლეთ საქართველოში თავისი გარნიზონები ეყენა. ასე, მეორე საუკუნის დამდეგს რომაელთა ციხოვანი ჯარი მდგარა ქ. ფაზისსა (ფოთში) და სებასტოპოლში (სოხუმში¹). შემდეგში, ეს დამოკიდებულება იბერიისათვისაც ვითარდება მისი შემქმნდროების მიმართულებით. აქ დიდი როლი ითამაშა იმ გარემოებათაც რომ რომის სუვერენიტეტს ამიერ-კავკასიაში საშიში მტერი უჩნდება ირანის (ჯერ არშაკიდების, ხოლო 226 წლიდან, სასანიდების მფლობელობის ქვეშ) სახით. ვიდრე რომაელები მითრიდატ ევპატორსა და მის მოკავშირეებს ურტყამდნენ, არშაკიდებს ეს თავისთვის ხელსაყრელად და სასურველად მიაჩნდათ და თავისუფლად დაიანებეს რომს პონტოს სამეფოს განადგურება, დიდი სომხეთის ჩამოყვანა პატარა სამეფოს მდგომარეობაზე და სხვა მოკავშირეების დასუსტება. მაგრამ მას შემდეგ, რაც რომი და პართია (არშაკიდების სამეფო) ერთმანეთის პირისპირ მარტონი აღმოჩნდნენ და როდესაც რომმა საქვეყნოდ გამოამჟღავნა რომ მისი მიზნები და ინტერესები წინააღიწინა მარტო მოკავშირეების სამხედრო დამარცხებით არ ამოიწურებოდა და რომ მას საჭიროდ მიაჩნდა აქ ფეხის

¹ ირანე, პერიპლი, S C I 221—2.

მტკიცედ მომავრება და შემდგომი წინსვლა, — ამის შემდგომ, პირველ საუკუნის შუაწლებიდან მოყოლებული ჩვენს ერამდე, ატყდა მრავალ-საუკუნოვანი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა, რომელშიაც ეს ორი დიდი სახელმწიფო პირველობისათვის ეცილებოდა ერთმანეთს. ბრძოლის ფრონტი გაკიპული იყო კავკასიიდან სპარსეთის ყურემდე. ამრიგად, იგი ჩვენს ქვეყნებსაც სწელებოდა. და, როგორც ვამბობდით, არშაკიდების ამოცანა იმაშიაც მდგომარეობდა რომ რომაელთა გავლენის სფეროდან გამოეგლიჯათ ამიერ-კავკასიის ქვეყნები და სომხეთიც. თავდაპირველად უპირატესობა აშკარად რომის მხარეზეა. ეს უპირატესობა დაიდასტურა რომისა და პართიის საზავო ხელშეკრულებამ, რომელიც ნიზიბინში დაიდო 298 წელს, და რომელიც, სხვათა შორის, ჩვენს ქვეყნებსაც გულისხმობდა. ამ აქტის მიხედვით, იბერიის მეფეს სამეფო ნიშნები რომაელებისგან უნდა მიეღო¹. ასეთი მოვალეობა ვასალიტეტის გარეგან გამოხატულებას წარმოადგენს, და, მაშასადამე, რომს არა მარტო შეურჩენია თავისი გავლენა აღმოსავლეთ საქართველოზედაც (დასავლეთი მას კიდევ შქიდროდ ჰყავდა ჩაჭერილი), არამედ იმისთვისაც მიუღწევია რომ ძველი „მეგობრობა“ (იძულებითი სამხედრო კავშირი) ვასალურ (თუმც, საფიქრებელია, სუბუქ ფორმის, როგორსაც ჩვენს მეზობელ სომხეთშიც ვხედავთ) დამოკიდებულებად უქცევია. რატომღუნდა, ეს ვასალური დამოკიდებულება ნიზიბინის ზავის მიერ კი არ იყო შექმნილი, ნიზიბინის ზავს შეეძლო მხოლოდ დაედგინა ტურები ნა ის მდგომარეობა, რომელიც უკვე არსებობდა. მაგრამ თანდათანობით გამარჯვების სასწორი ირანელებისაკენ იხრებოდა.

§ 11. „ერის“ (მესამე გენეს) განვითარება. „ნძიმე აბჯრის“ მნიშვნელობა ამ განვითარებასათვის. ჯარის ბახიათი.

მიუზბრუნდეთ შინაგან განვითარებას. ამ სამნახევარ საუკუნის განმავლობაში განვითარების მთავარ ფაქტს შეადგენდა „მესამე გენეს“, „ერის“, შემდგომი დიფერენციაცია. აქ, როგორც ჩვენ ვფიქრობთ, უკვე I საუკუნის დამდეგს ჩვენს ერამდე (და იქნებ უფრო ადრეც) ერთგვარი ბზარია გავლებული „მეომრებსა“ და „მიწისმრავმედთა“ შორის. ეს ბზარი ეკონომიკურ ნიადაგზეა წარმოშობილი. იბერიის ლაშქარს, რომელიც მხოლოდ განსაკუთრებულს — ომის — შემთხვევაში იკრიბება (სტრაბონი ამბობს რომ მხოლოდ მთიელებს შეეძლოთ ჯარში მრავალი ათეული ათასი მეომარი გამოეყვანათ; საერთოდ-კი იბერიის ჯარი თითქოს აღბა-

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია, I² 162, 256. 57

ნელებისაზე მცირე იყო, ხოლო ეს უკანასკნელი უდრიდა 60,000 პოლიტიკა და 22,000 ცხენოსანსო¹: მაშასადამე, იბერიის ლაშქრის რიცხვი 60 — 70 ათასამდის უნდა ვიანგარიშოთ), თავდაპირველად მთელი „ერი“, ე. ი. მესამე გენეში მოქცეული ნაწილი გვაროვნულ საზოგადოებისა, შეადგენს. მაგრამ რადგანაც, საფიჭრებელია, შეიარაღება „ერის“ საკუთარ ხარჯზე ხდება (მეფის ხარჯზე აღბათ, მეფის მხოლოდ საკუთარი გვარდია, მეფის „მონა-სპა“, მერმინდელი ტერმინოლოგიით, არის შეიარაღებული; მაგრამ მისი რიცხვი „საერთო ჯართან“ შედარებით ეხლა უკვე მცირეა), შეიარაღების ხარჯების განსაკუთრებულ ზრდის შემთხვევაში, „ერის“ მცირე შემძლე წევრები მოკლებული ხდებიან ფაქტობრივ შესაძლებლობას გავიდნენ ჯარში. შეიარაღების გაძვირება დაკავშირებულია ლითონის (განსაკუთრებით, რკინის) იარაღის შემოღებასთან. კიდევ უფრო ძნელი მისაწვდომი ხდება იარაღი მაშინ, როცა მძიმე აბჯარი შემოღის: არა მარტო საკუთრივ საბრძოლო, არამედ მეომრის თავდასაცავი იარაღიც—ლითონის სამოსი და თავსაბურავი. ტყუილად კი არ ითვლება ფეოდალურ რაინდის მიუცილებელ გარეგან ნიშნად მისი „ჯაჭვ-ჭური“ (მუზარად-ჯაჭვის პერანგი და სხვ.). განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო, როგორც ჩანს, თვით მეომრის შეიარაღებასთან ერთად, მისი ცხენის დაცვა ლითონისაგან გაკეთებულ განსაკუთრებულ სამოსით. ასეთი მთლიანად ლითონში ჩამჯდარი მხედარი უძლეველად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული მარტივად ხმალ-მშვილდ-ისრით შეიარაღებულ ქვეითისათვის.

ამასთან ერთად, თუ მოვიგონებთ რომ იარაღი ყველაზე ადრე იქცევა კერძო საკუთრების საგნად და რომ ის, როგორც მამაკაცის კერძო საკუთრების საგანი, მტკიცე მემკვიდრეობის (მამიდან შეილზე) განსაკუთრებით საყურადღებო და საზრუნავი ობიექტია აგრეთვე, რაც მერმინდელს ფეოდალურ ადათსა და კანონშიც მკაფიოდ ჩანს² — კიდევ უფრო ცხადი გახდება რომ იარაღს განსაკუ-

¹ XI, თ. IV § 5; შეადრ. ზემოთ, გვ. 45.

² ბექასა და ალბუას კანონებით, ქალის დაქვრივების შემთხვევაში, მხითვეი ქალს ან მის მშობლებს ეკუთვნოდა. მხოლოდ აბჯარი უთუოდ ვაჟს უნდა დაპრჩენიდა; თუ ქალი „შეიღოსანი დაქვრივდეს, აბჯარი შეიღო მართებს და სასაქონლო დიაცსა“... „გლახთა ესე ჭან: ყოფილა-ცა რომე თუ დიაცი უშვილო მოკვდეს, ზითვეი ნახევარი სფლისა საურავად გაუშვან და ნახევარი ლა სამშობლოს მართებს. და თუ ქალი დარჩეს — მას მართებს აქუნდეს: ვინცა გაზარდოს და გაათხოვოს—მას მართებს, და აქუნდეს და მან გაატანოს. და თუ ვაჟიცა დარჩეს, აბჯარი—ვაჟსა და საქონელი—ქალსავე“. ამრიგად, აბჯარი უთუოდ ვაჟებს უნდა დაპრჩენიდათ, მაგრამ, როგორც სავსებით ინდივიდუალურ საკუთრების საგანი, მამას თავისი იარაღი შეეძლო რომელიც უნდოდა იმ ვაჟისათვის მიეცა, როცა

თრებული სოციალური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა და რომ იგი ხელს უწყობდა როგორც უკვე მიღწეულ, ისე ახალ, იარაღებსა და საშუალებებით მოპოვებულ, პრივილეგიების დამკვიდრებას და მათი განხორციელებას ინდივიდუალისტურ და კერძო მესაკუთრულ მიმართულებით.

სტრახონისავე ცნობების მიხედვით შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ თუ როგორი იყო კონკრეტული ტიპი შეიარაღებისა იბერიაში პირველ საუკუნის დამდეგს ჩვენს ერამდე. ალბანელების შესახებ ცნობილი გეოგრაფი გვიამბობს, რომ ისინი „ომობენ ოროლებითა და მშვილდისრით და შეჭურვილნი არიან ჯავშნითა და ფარით, აგრეთვე ნადირის ტყავის მუხარადით, იბერების მსგავსად“¹. კიდევ უფრო საყურადღებოა სტრახონის გეოგრაფიის მეორე ცნობა, რომელიც უმთავრესად იბერიის სამხრეთ მეზობელს, სომხეთს, გულისხმობს. სტრახონი ამბობს რომ სისპირიტიდას (ცნობილი ძველი ქართული პროვინცია სპერდი, თურქული ისპირი; ადებულ ხანაში სომხეთს ეკუთვნის) „აქვს მშვენიერი საძოვრები, რითაც იგი მიდიასაც არ ჩამოუვარდება, ისე რომ ნესაის ცხენებს, რომლებიც სპარსეთის მეფეს ემსახურებოდა, აქაც აშენებენ... მეორე მხრით, არტავაზდმა (იგულისხმება სომხეთის მეფე, ტიგრანის შვილი, ს.ჯ.) გამოიყვანა ანტონისთან, როდესაც მასთან ერთად მიდიაში შევიდა, ცხენოსან ჯარის გარდა კიდევ ექვსი ათასი შეჯავშნული ცხენი. ასეთ ცხენოსან ჯარის მოყვარულნი არიან არა მარტო მიდიელები და სომხები, არამედ აგრეთვე ალბანელებიც, იმიტომ რომ ისინიც ხმარობენ შეჯავშნულ ცხენებს“². ღრმად საინტერესო ცნობაა! ექვსი ათასი მძიმედ შეიარაღებული მეომარი, შეჯავშნულ ცხენზე ამხედრებული, გარდა ჩვეულებრივ ცხენოსან ჯარისა, — ეს სურათი მაშინვე მიგვითითებს იმ საზოგადოების სოციალურ სტრუქტურაზე, რომელსაც იგი განეკუთვნება.

აქ საყურადღებოა განსაკუთრებული ჩვენება რომ შეჯავშნულ ცხენებს ალბანელებიც ხმარობდნენ. ჩვენ სრული უფლება გვაქვს სომხეთიდან და ალბანეთიდან ეს დაწესებულება იბერიაშიც გადავი-

მე-16 ს-ში ბართაანთ დიდი გვარი იყრებოდა, მემკვიდრეებს დავა აუტყდათ მამისეულ იარაღის გამო და გაყოფისათვის დამსხდარმა შეაკაცებმა ასეთი სამართალი გააჩინეს მოცემულ კახუის შესახებ: „მამისა მათისა აბჯარზედა იჩროდეს. და გერმანოზ ასრე ისარჩლა: მამამან ჩემმან მისსა სიცოცხლესა შიგა მე მომცაო. ამისი ასრე გაეაჩინეთ: თუ გერმანოზ მოწამე იმოვოს და შეაფიცოს ასრე, რომე მამას მათსა აბჯარი და აბჯრისა იარაღი გერმანოზისთვის და ანუ უმცროსისა ძმისათვის მიცეს, თუ შეაფიცოს—სხვანი ძმანი ნუღარა სთხოვენ. და თუ ვერ შეაფიცოს—მამისა მათისა ფული არის და ისიცა ძმურად გაიყონ“, ქრწ. II 351.

¹ XI, თ. IV, § 5.

² XI, თ. XIV, § 9.

ტანოთ, — თავის ადგილას უკვე ვამბობდით, რამდენი ანალოგიური მომენტია ამ ქვეყნების განვითარებაში. გარდა ამისა, სტრაბონი¹ ხომ პირდაპირ ამბობს, რომ ალბანელებისა და იბერიელების შედარებით ერთნაირი იყო. ისიც ვიცი, რომ საწარმოო ძალთა განვითარების მხრივ იბერია ალბანეთზე შორს წინ იდგა და უფრო სომხეთს უსწორდებოდა, ხოლო საწარმოო ძალთა განვითარება განსაკუთრებით ადრე სწორედ ჯარის ორგანიზაციაში იჩენს თავს. „ომი უფრო ადრე ჩამოყალიბდა, ვიდრე მშვიდობიანობა; (განსამარტებელია) ის წესი, თუ როგორ განვითარდა ზოგი ეკონომიური ურთიერთობა, როგორცაა დაქირავებული შრომა, მანქანები და სხვ. უფრო ადრე ომის გზითა და ლაშქარში, ვიდრე ბურჟუაზიულ საზოგადოების შიგნით, აგრეთვე დამოკიდებულება საწარმოო ძალასა და მიმოსვლა-მიმოზიდვის საშუალებებს შორის განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ლაშქარში“².

ასეთ მიხედვლად შეიარაღებულ ძველ (მერმინდელ ხანის) ქართველ მეომრისგან აქვს გადმოღებული ჰაგიოგრაფის ის აღწერილობა, რომელიც მას მსურს არმაზის კერპის სურათად წარმოგვიდგინოს: „დგა კაცი ერთი სპილენძისაჲ და ტანსა მისსა ეცვა ჯაჭვი ოქროსაჲ და ჩაფხუტი ოქროსაჲ და სამკარნი ესხნეს ფრცხილი და ბივრიტი და კელსა მისსა აქუნდა კრმალი ღესული“³. რათქმუნდა, ეს ცნობა რამდენიმე საუკუნით გვიანდელია იმ ეპოქასთან შედარებით, რომელსაც აქ ვიხილავთ. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, მსგავსი საომარი იარაღი ბევრად ადრე შემოდის. არის სხვა მოსაზრებებიც, რომლებიც ამასვე გვარწმუნებს, მაგრამ აქ მათზე ვერ შევიჩერდებით⁴.

შეჯავშნულ ცხენის შესახებ აგრეთვე საყურადღებო ცნობები მოიპოვება ძველ ქართულ მწერლობაში. ვახტანგ გორგასლის შესახებ, მაგ., შემატიანე ამბობს რომ ერთერთ ბრძოლაში მეფე „აღჯდა ტაიქსა, შექურვილსა ჯავშნითა, და აღილო ფარი

¹ მარქსი, პოლიტიკ. ეკონომ. კრიტიკისათვის, გვ. 33.

² ნინოს ცხ., შატბ: Оше, II, 759.

³ ვლახან გამოქვეყნდა ერთი მონოგრაფია, А. Амيرانашвили.—Новая Найдена в низовьях р. Ингура, ტფილისის სახ. უნივერსიტეტის გამოც. 1925 წ. სადაც აღწერილია სამეგრელოში ნაპოვნ ერთი სამარხის ინვენტარი, რომელშიაც აღმოჩნდა, სხეთაშორის, ჯაეშანიც. მველვერის აზრით, ეს არის ნაშთი „ერთერთი სატომო თავადის, პატარა მეფის, მომავალ ფეოდალების არაშორეულ წინაპრის, მამაკაცის სამარხისა“ და ეკუთვნის I ს. მეორე ნახევარს—II ს. დაჭდეგს ქრ. წ.; გვ. 71.— ჩვენს შემთხვევაში, უკვე მთელი რაზმია ასეთ ჯაეშანში ჩამჯდარი.

მისი ვიგრის ტყავისა, რომელსა ვერა ჰკუთნდა მახვილი¹ — სპეციალური ტერმინიც არსებობდა ძველ ქართულში, „თოროსანი ცხენი“, რომელიც სწორედ ასეთს ჯავშნიან ცხენს გულისხმობს. ამ ტერმინს უკვე იგივე ვახტანგის მემბტიანე იცნობს. მინი ტექსტის სხვა ადგილებიდან, თუ ტერმინის ასეთ მნიშვნელობას გაეითვალისწინებთ, ცხადი ვახდება რომ მეხუთე საუკუნის ქართლში არსებობდა განსაკუთრებული რაზმი ჯავშნიან ცხენოსნებისა და რომ ჯარისა და სამხედრო საქმის ორგანიზაცია საოცრად მოგვაგონებს იმ პირობებს, რომელიც ამ მხრივ სტრაბონისდროინდელ სომხეთში (და, მაშასადამე, იბერიაშიც) არის საგულისხმებელი. ოსეთს საღაშქორდ წასულ გორგასლის სპა, ე. ი. ჯარი, ასეა აქ აღწერილი: „სპანი იგი წარმოემართნეს განშხადებულნი, ცხენ-თოროსანი და ჯაქუ-ჩაბალახოსანი წინათ-კერძო (ე. ი. წინა მხარეს) და მათსა უკან—ქუეითნი, და ქუეითთა უკანით—სიმრავლე მკედართა, და ესრეთ მიჰმართეს. ხოლო ოვსნი წარმოდგეს ქარაფსა ზედა (ე. ი. კლდეზე) და დაასხეს ისარი, ვითარცა წვიმა მძაფრი. მაშინ მეფე ვახტანგ მოქცეულ იყო სპასა მისსა ზურგით, რჩეულითა მკედრობითა, უზახებდა, განძლიერებდა, ნუგეშინისცემდა სპათა მისთა. მაშინ წინათ ცხენ-თოროსანთა აღვლეს ზა ქარაფისა, აღკდეს ვაკესა, და აღუდგეს უკან ქუეითნი და შემდგომად—სიმრავლე მკედართა, და იქმნა ბრძოლა ძლიერი მათ შორის“². მაშასადამე, ქართლის ჯარი შესდგება ქვეითობისა, ჩვეულებრივ მხედრობისა, სპეციალურ სამხედრო ნაწილისა, რომელსაც ჯავშნიანი ცხენები ჰყავს, და, დასასრულ, რჩეულ მხედრების, ალბათ მცირე, რაზმისაგან, რომელიც, როგორც ჩანს, მეფის მცველია. ბრძოლის პროცესში ჯავშნიანი ცხენოსნები ავანგარდს შეადგენენ, მათს უკან ქვეითობა დგას, არიერგარდში-კი ჩვეულებრივი მხედრობაა. ცხადია, თუ რამდენად განვითარებულს საწარმოო ძალებსა და სოციალურ დიფერენციაციას გულისხმობს ჯარის ორგანიზაციის ეს ტიპი. მოტანილ ფაქტების სინათლეზე ეხლა ჩვენთვის გასაგები უნდა იყოს ნამდვილი მნიშვნელობა ქსნის ერისთავების ანალისტის ცნობისა რომ როდესაც ჩვენთვის უკვე ნაცნობს როსტომ ბიბილურს მეფემ ერისთაობა უწყალობა, ამასთან ერთად უბოძა სათანადო გარეგნული ნიშნებიც:... „შემოსა სამოსლითა მით, რომელ ემოსა მაშინ

¹ უკან შერი, მარ., 132.

² იქვე, მარ. 134, ბრ. 119.

მეფესა, და შეაცვა ბეჭედი და საყურე და სარტყელი თუხი, კურველი და ცხენი თოროსანი, დროშა და შუბი¹. მაშასადამე, ერისთავს დანარჩენ მასისაგან განასხვავებდა, ნიშანთა შორის, განსაკუთრებული იარაღი, საჭურველი, დროშა, შუბი და, აგრეთვე, თოროსანი, ჯავშნისანი ცხენი.

იბერიის მეფეს, აღწერილ „სახალხო“ ლაშქრის გარდა, რომელიც, როგორც ვთქვით, თავდაპირველად მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში იკრიბება, რა თქმაუნდა, ჰყავს სპეციალური რაზმი, უფრო მუდმივ ხასიათისა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი უფლება პაერში იქნებოდა გამოკიდებული. ვისგან შესდგება ეს რაზმი? კონკრეტული ცნობა ამის შესახებ შენახული არ არის. შეიძლება ვიფიქროთ რომ აქ ნაწილობრივ მონებიც არიან. მონები პართიის სამეფო ჯარში მნიშვნელოვან კონტინგენტს შეადგენდნენ. მოვიგონოთ აგრეთვე როსტომ ბიბილურის რაზმის შემადგენლობა. „ოცსეთიდან“ გარდმოხვეწილნი, დვალეთში მოდიან ძმები „როსტომ, ბიბილა, წითლოსან და ძენი მათნი, სამეოც და ათითა მონითა კეთილითა“. შემდეგ დვალთაც თავიანთ ქვეყანაში მათი ყოფნა აღარ ჰსურთ და როსტომს და მის ძმებს აძეგებენ: „ალიყვანეს და მოასხნეს კვესა ისროლისასა, ნაკაფოვანს, როსტომ და ყოველნი ძმანი და მონანი მისნი“. აქ როსტომი ცხრაზმისხვევლებს ჰშველის გრუვის ციხის აღებაში: „მაშინ მოვიდა როსტომ ძმითა და სამეოცდაათითა მონითა და წარუძღვა წინა, ვითარცა ლომი ზახილითაჲ და ვითარცა ვეფხვი სიფიცხითა, ვითარცა ჯიქი სიმნითა“¹. მაშასადამე, თვით ოჯახის წევრებს გარდა, როსტომის რაზმი მხოლოდ მონებისაგან, „კეთილ“ (-კარგ, ვარგებულ) მონებისგან, იყო შემდგარი.

ამ მონათაგან ზოგი, შესაძლოა, გააზატებულიც ყოფილიყო და მეფის კარზე უბრალო რაზმელის თანამდებობაზე ზევით დაწინაურებულიყო. მაგრამ გარდა ამისა მეფის რაზმში უცქველია იმთავითვე თავისუფალნიც იქნებოდნენ. თუ ისევ ბიბილურთა გაერისთავების ეპიზოდს მივმართავთ საანალოგიოდ, ეს პირნი იმ კატეგორიის ეკუთვნიან, საიდანაც გამოსული არის ლარგვისის მამასახლისი, გუგაკ ხუციანდაბისძე, მთავარი დასაყრდენი როსტომისა მის შემდგომ კარიერაში. ესენი „ერისგანნი“, მესამე გენეს წევრები, არიან. ეკონომიური დიფერენციაციის შედეგად მათ უკვე თავის სოციალურ წრეშიაც გარკვეულ აღზევებისათვის მიუღწევიათ. ასეთ

¹ კრწ. II 4
² იქვე. 2.

პირებს შესაძლოა ეპიროსთ როგორც სამხედრო, ისე საერო სახელმწიფო თანამდებობანი. რაც უფრო მეტად იტვირთებიან ისინი, მით უფროდაუფრო მკვეთრად ეთიშებიან საკუთარს სოციალურ რემოს. რაც უფრო მეტად იტვირთებიან ისინი სამხედრო და სახელმწიფო სამსახურში, მით უფროდაუფრო მეტად ცდილობენ ისინი საკუთარ მეურნეობის გაძლიერებას და მოვლის ტვირთი სხვას გადააქონონ. ასე იქმნება სრულიად გარკვეული სოციალურ-ეკონომიური ურთიერთობა.

ამ სამეფო გვარდიას საკუთარი სახელწოდებაც უნდა ჰქონოდა, მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ სხვა ადგრლას ვისაუბრებთ.

ჩვენ მოკლებული ვართ საშუალებას, წყაროების მდგომარეობის მიხედვით, სასურველ სისრულით გავითვალისწინოთ შემდგომი პროცესი „ერის“ დიფერენციაციისა და მისგან ამ ახალი საზოგადოებრივი და ეკონომიური ზედაფენის ცალკე წრედ გამოყოფისა, მაგრამ კანტი-კუნტად მიანიჭნდება გარკვეული ცნობები, რომლებიც ყოველმხრივ უნდა იქნან გამოყენებულნი.

§ 12. „ერის“ განვითარების გარეგანი პირობები ჯერ ამ განვითარების პირობების შესახებ. რომაელთა შემოსვლას ჩვენში უკველად უნდა დაეჩქარებინა ეს პრო-

ცესი. რომაელებს თან მოჰყვა და ნაწილობრივ თვით მათ მოიტანეს ბევრად უფრო შფოთიანი (სოციალურად) დრო, ბევრად უფრო დაკიმული, საომარ მოქმედებითა და სამხედრო საჭიროებებით სავსე, ხანა, ვიდრე ეს იყო მანამ (რამდენადაც ასეთი დასკვნის გაკეთების უფლებას ვვაძლევენ მოღწეული წყაროები). ომიანობა, რათქმაუნდა, წინათაც იყო, მაგრამ ეს უნდა ყოფილიყო ადგილობრივი თავდასხმები, წვრილი თარეშები და სხვ. ახლა-კი უკვე მსოფლიო მასშტაბის ბრძოლები წარმოებს. სასტიკი ბრძოლები მითრიდატსა და მის მოკავშირეებთან, შემდეგ ამტყდარი მრავალსაუკუნოვანი სამკედრო-სასიციოცხოლო ომი რომაელებსა და ირანელებს შორის, რომელიც სულ უფროდაუფრო ითრეეს თავის სფეროში ამიერ-კავკასიასაც, რომაელთა მუდმივი სამხედრო საზრუნავი ჩრდილოეთ საზღვრებზე, თვით ადგილობრივი თავდასხმებისა და თარეშების ახალი ხასიათი და მიმართულება (ამის შესახებ ქვემოთ), — ყოველივე ამას არ შეიძლება თვინოთ დალი არ დაეჩინა აქაურ ცხოვრებისათვის. მოვიგონოთ თუნდაც, თავის ადგილას აღწერილი, ბრძოლა სომხეთისათვის 1 ს-ში ქ. შ., რომელშიაც იბერიის სამეფო დინასტია სომხეთის ტახტის პრეტენდენტად გამოდის, — ბევრი რამეა ამ ეპიზოდში საგულისხმო. ასეთი მოვლენები იწვევდნენ სახელმწიფო და სამხედრო აპარატის

გართულებას, მონარქიის გაძლიერებასა და მისი ხასიათის შეცვლას. სამხედრო-სამოხელეო მიმართულებით და იმ ახალ სოციალურ ძალების ზრდას, რომლებსაც უნდა დაეყრდნოს ქართლის მეფის სამეფო ხელისუფლება.

თავისთავად ცხადია, თვით რომის მთავრობის რეჟიმი, ჩვენს ქვეყანაში დამყარებული, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც აქ რომაელებმა მტკიცედ მოიდგეს ფეხი, ბორკავდა და აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას.

მაგრამ ომს არ შეუძლია არაფრისგან ახალი § 18. „ერის“ განვითარების შინაგანი პირობები. მეურნეობა, შრომის საზოგადოებრივ განაწილების სახე, აღებ-მიცემა.

მაგრამ ომს არ შეუძლია არაფრისგან ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობა შექმნას. ქართულ ფეოდალიზმის დეკადანსის ეპოქაში ბრძოლა და თარეში უფრო უხვდაც არის მოცემული, მაგრამ ეს უკანასკნელი კაპიტალიზმის წყარო კი არ არის, — იგი კიდევ უფრო ანიავებს ქვეყნის საწარმოო ძალებს და კიდევ უფრო აგვიანებს ახალ ეკონომიკურ ეპოქის დადგომას. საჭირო იყო შინაგან პირობების მომწიფება რომ ეს გარეგანი ფაქტორები წინწამბიძგებელ სტიმულის როლში გამოსულიყვნენ.

ყოველგვარ კლასობრივ სტრუქტურას საფუძვლად შრომის საზოგადოებრივი განაწილება უძვეს. ახალ სოციალურ კლასების წარმოშობის ფესვებიც ამ სფეროში უნდა ვეძიოთ. შრომის საზოგადოებრივ განაწილების ძველი წესის ნიადაგზე პირველ თავში აღწერილი საზოგადოება და სახელმწიფო წარმოიშვა. როგორც ვამბობდით, შესაძლოა ამ საზოგადოების წარმოშობა საქართველოს ტერიტორიის გარეთ ვიგულისხმოთ. საქართველოს მიწაწყალზე დამკვიდრების შემდეგ მეურნეობის ხასიათი უნდა შეცვლილიყო თანდათანობით (ეს განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოზე ითქმის). ვითარდება მიწის-მოქმედება შემინდვრობის მიმართულებით. ვრცელდება, ჩანს უფრო ფართოდ, ვიდრე ეს იყო მანამდე, პურეული კულტურები, ზოგიერთ რაიონებისათვის განსაკუთრებულ გავრცელებას პოულობს მესაქონლეობა, სოფლის მეურნეობაში კიდევ განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ეთამაშა მევენახეობისა და მეღვინეობის განვითარებას. ვენახსა და ღვინოს ქართველი ტომები, საფიქრებელია, თავის ძველ სამშობლოშიც იცნობდნენ. მაგრამ განსაკუთრებული წონა მეურნეობაში მევენახეობას ახალ ტერიტორიაზე დამკვიდრების შემდეგ უნდა მიეღო (ამის შესახებ სპეციალურ ნარკვევში ვისაუბრებთ). მევენახეობას ამ დროს საქართველოს მეზობლად მდებარე მრავალ ქვეყანაში მისდევნ, თუმ-

ცა საწარმოო ძალთა განვითარების საერთო დონის მიხედვით თვით მევენახეობის კულტურაც აქ სხვადასხვა სიმაღლეზეა ასული. ევროპულ საველეო საქართველო, ამ მხრივ, საფიქრებელია, უფრო ახლოა ბოსფორთან (ყირიმში), ვიდრე ალბანეთთან, რომლის შესახებაც თავის ადგილას ვსაუბრობდით. ბოსფორში-კი ეს კულტურა საკმაოდ მაღალ საფეხურზე იყო ასული. ჩვენ ვიცით, რომ აქ ვაზს საზამთროდ მიწაში ჰფლავდნენ (მაშასადამე, ვენახი დაბლარია).¹ ლვინოს ბოსფორელებისათვის სამრეწველო მნიშვნელობა ჰქონდა: ქალ. ტანაიდში, რომელიც მდ. დონის შესართავთან მდებარეობდა და რომელიც „პანტიკაპეას შემდგომ ყველაზე დიდი სავაჭრო-საბაზრო პუნქტი იყო ბარბაროსებისათვის“², ლვინო გაცვლა-გამოცვლის ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი საქონელთაგანი იყო: თუ აზიელი (მაშასადამე, ჩრდილოეთ-კავკასიის) და ევროპელი ნომადები აწოდებდნენ ამ ბაზარს მონებს, ტყავბეწვეულსა და სხვას, მათი მეურნეობის, პროდუქტს, ბოსფორიდან ზღვით მოსულ ხალხებს მოჰქონდათ აქ თურმე სამოსი, ლვინო და სხვა მსგავსი საქონელი.³ უცვლელია, რომ ეს ტომები სწორედ ლვინოს ეტანებოდნენ განსაკუთრებით ხარბად. ამასთან ერთად, ამ ლვინის მუშტარ ტომებს სამხრეთიდან სწორედ საქართველო (კერძოდ და პირველ რიგში — იბერია) ეკრა. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია მივიღოთ რომ მათ ლვინო ქართველ (კერძოდ — იბერიის) ტომთაგანაც შეეძლოთ შეეძინათ. იბერიასთან სარმატიას ისეთი ჩინებული გზა აკავშირებდა, როგორცაა დარი-ალის ხეობა. მაშასადამე, იბერიისთვისაც ამ დროს უკვე მეღვინეობას სამრეწველო მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს, შესაბამისად, თვით კულტურაც (აქ ყოველთვის, უწინარეს ყოვლისა, იბერიას ვვულისხმობთ) შედარებით მაღალი უნდა იყოს. ვენახი იბერიაში დაბლარია, ჩანს (სტრაბონის შენიშვნები ალბანურ ვენახების მდგომარეობის შესახებ ალბათ აგრეთვე დაბლარს გულისხმობენ).

რაკი მეღვინეობას სამრეწველო ხასიათი შეიძლება ჰქონოდა, სათანადო მეურნეობანიც უნდა გაჩენილიყვნენ. მოთხოვნილების ზრდას ამ საქონელზე სათანადო მეურნეობათა გაფართოების ცდა უნდა გამოეწვია და, შესაბამისად, საჭირო მუშა-ხელის საკითხიც უნდა გაეჩინა. ბუნებრივია რომ თავდაპირველად აქ მონის შრომა გამოეყენებინათ, და სწორედ ამ მეურნეობის სფეროში შეიძლება

¹ სტრაბონი, გეოგრაფია, II, თ. I, § 16; VII, თ. III, § 18.

² იქვე, VII, თ. IV, § 5.

³ იქვე, XI, თ. II, § 3.

მონათმფლობელურ წარმოების წესის თავისებურებას დივიაკვირდეთ. ეს კულტურა იმდენად რენტაბელურია რომ მონის შრომა შესაძლებელია აქ თავის თავი გაამართლოს ეკონომიურად. მაგრამ ეს იმ შემთხვევებზე პირობით რომ მონის შრომა აქ გამოყენებულია მეურნეობის პატრონის უმეშვეო მეთვალყურეობის პირობებში. ვაზი იმდენად სათუთი მკენარეა რომ ამ მეთვალყურეობის შესუსტების შემთხვევაში იგი მონის თავისდამი დამოკიდებულებას ვერ აიტანს. როცა მეურნეობის მესაკუთრე იძულებულია უფრო ხანგრძლივად მოსწყდეს თავის მეურნეობას, ეს გარემოება უფრო მკაფიოდ იჩენს თავს, საჭირო ხდება წარმოების ახალ წესზე მოწყობა. აქ იბადება ეკონომიკური შესაძლებლობა მონის შრომის შეცვლისა კმის შრომით.

ამ ახალ ხანას საერთოდ უნდა ვაეფართოებინა საქართველოში სააღმშენებლო ბრუნვის წრე. ეს სრულიად არ ეწინააღმდეგება ჩვენს მიერ ზემოთ თქმულს ამ ეპოქის ომიან ხასიათის შესახებ: ომი და ვაჭრობა ამ დროს მჭიდროდ არის დაკავშირებული, და კონკრეტულ მდგომარეობის შესახებ ჩვენ კონკრეტულ მასალების მიხედვით უნდა ვიმსჯელოთ.

ამ მხრივ საყურადღებოა რომაულ ფულის ტრიალის ფაქტები ჩვენში. პირველი საუკუნის დამლევიდან ჩვენს ერაზმდე ამიერ-კავკასიაში შემოაქვთ რომაული დინარი (კერძოდ, ავგუსტოსის ფული) აუარებელ რაოდენობით. სპეციალისტების მტკიცებით, როგორც აღმოსავლეთს, ისე დასავლეთ-საქართველოში კუთხე არ მოიპოვება ისეთი, სადაც ეს რომაული მონეტა ნაპოვნი არ იყოს. შემდეგში მოთხოვნილება ფულის ნიშნებზე იმდენად იზრდება, რომ მას ვეღარ აკმაყოფილებს მათი გარედან შემოსული მასა და, ისევე როგორც ძველად, თავის დროზე, ადგილობრივ სჭრიან ფულს რომაულ დედნის მიბაძვით. შემდეგში თვით ეს მიზნაბაძი იქცევა ორიგინალად ახალ მიბაძვისათვის და ა. შ. ეს მიბაძვით მოჭრილი ადგილობრივი ფული, სპეციალისტების დასკვნით, ეკუთვნის I — II სს. ჩვენი წელთაღრიცხვით¹. ყოველივე ეს აშკარად მიუთითებს გაცვლა-გამოცვლის სიციხოვანებაზე ამ ხანაში. ამ პროცესის გაფართოებას ხელს უწყობდა, გარკვეულ დრომდე, საქართველოს მეზობლად მდებარე ტერიტორიის ერთ პოლიტიკურ სუვერენიტეტის ქვეშ მოქცევა, და, მასთანადამე, სხვადასხვა ხალხების წინანდელზე მეტად დაახლოება ერთმანეთთან. სტრაბონი ამბობს:... „აზიაში მთელი ჩვენი სანაპირო ემორჩილება მათ (რომაელებს), თუ სათვალავში ახეების, ზიგებისა და

¹ Пахомов, Монеты Грузии, 10-12.

ქენიობების მიწებს არ ჩავაგდებთ, სადაც მწირსა და ვიწრო ადგილებში ეს ხალხები ყაჩაღურსა და მომთაბარე ცხოვრებას ეწევიან. რაც შეეხება ხმელეთს აზიის შუაგულისაკენ, ნაწილობრივ ევროპულ მხარეებს ეკუთვნის, ნაწილობრივ-კი — პართელებსა და მათ ზემოთ მცხოვრებ ბარბაროსებს... მაგრამ აქაურობისაგანაც ყოველთვის ზოგი-რამ რომაელების ხელში გადადის. ამ რომაულ სამფლობელოს ერთი ნაწილი მეფეთა მმართველობის ქვეშ იმყოფება, ნაწილს-კი თვით რომაელები ჰფლობენ, გადააქციეს რა იგი პროვინციად, სადაც ჰგზავნიან მმართველებსა და ხარკის ამკრეფლებს. არის აგრეთვე თავისუფალი ქალაქებიც, რომელთაგანაც ზოგთ იმთავითვე დაამყარეს რომაელებთან მეგობრული კავშირი, სხვებმა-კი თვით მიიღეს უკანასკნელთაგან თავისუფლება, რჩეულობის ნიშნად. მათი მფლობელობის ქვეშ იმყოფებიან აგრეთვე ზოგიერთი მთავარნი, ერისთავნი და ქურუმნი, რომელნიც მამაპაპეულ კანონებით ჰმართავენ¹. მასასადამე, მთელი წინააზია ამდროს ორ დიდ ეკონომიკურ-კულტურულ — რომაულ და პართულ — სამყაროს ორბიტაშია მოქცეული. ჩრდილოეთიდან მათ სარმატია ეკვროდა, ამიერ-კავკასია-კი შუაში იყო მოყოლილი. ასეთ პირობებში საქართველოს სააღებ-მიცემო კავშირმა ამ ქვეყნებთან განვითარების უფრო ხელსაყრელი პირობები მოიპოვა. რანაირია ამ ალებშიცემის ეკონომიკური და სოციალური ხასიათი და რა არის მისი საგანი? რათქმუნდა, მისი მოცულობა და ეკონომიკური მნიშვნელობა ბევრად უფრო მკირეა, ვიდრე მერმინდელ (თუნდაც IX — X) საუკუნეებში. სტრაბონის ცნობით, როგორც ვიციით, კოლხეთი მდიდარია ხე-ტყით, სელით, კანაფით, ცვილითა და ფისით, გარდა ამისა აგრეთვე ნაყოფითაც (ხილით?)². ეს სიტყვები ალბათ იმას გულისხმობენ რომ აღნიშნული საქონელი აქაურ ბაზარზე იშოვება უცხოელ ვაჭრებისათვის. ასეთივეა, საფიქრებელია, იბერიის ბაზრის მდგომარეობაც. აღნიშნულ საქონელს უნდა დავუმატოთ, ზემოთქმულის მიხედვით, ღვინოცა და განსაკუთრებით-კი, მონებიც.

ზემოთ დავრწმუნდით რომ მოპარვა-მოტაცებისა და წვრილ თავდასხმების გზით მოპოვება მონებისა ამ დროს საერთოდ ვრცელდება რომის იმპერიაში, და რომ, კერძოდ, ეს მოვლენა ფართო ხასიათს იღებს შავი ზღვის კავკასიურ სანაპიროზე. ისიც ვნახეთ რომ მონების ერთს უმდიდრეს წყაროთაგანს საქართველოს მოსაზღვრე სარმატია

¹ სტრაბონი, XVII, თ. III, § 24.
² იქვე, XI, თ. II, § 17.

შეადგენს. ამიტომ ბუნებრივი იქნება ვიფიქროთ რომ ეს ხანის ის
რომაული ფული, რომელიც ასეთი რაოდენობით არის შენახუ-
ლი ჩვენი ქვეყნის ნიადაგში, სწორედ მონებშია და მისი მნიშვნე-
თავის ადგილას დაერწმუნდით რომ ადამიანების ტაცება მავი-ზღვის
კავკასიურ სანაპიროზე ამ დროს ზოგიერთ ტომებისათვის ნამდვილ
პროფესიად არის გადაქცეული. ასეთი ხელობა, რათქმაუნდა, საქარ-
თველოშიც იქნებოდა გავრცელებული. რიცხვი ასეთ პროფესიონა-
ლებისა, რომელნიც ადამიანებზე ნადირობდნენ, თანდათან უნდა
გამრავლებულიყო სწორედ რომაელთა წაქეზების წყალობით. აღ-
ბათ ბევრი რამ საქართველოს ამდროინდელ ისტორიაში სწორედ
ამ ფაქტების ნიადაგზე აიხსნება.

ეს ადამიანის მტაცებელნი იმავე დროს თავიანთ საქონლის
უმეშვეო ვაჭრებიც არიან. აქ შედგენდება ამდროინდელ აღებშიცემის
საერთო სოციალური ხასიათიც. საეჭვოა რომ ამ ეპოქაში უკვე არ-
სებობდეს მნიშვნელოვანი ჯგუფი ისეთ ადგილობრივ მკვიდრთა,
რომელნიც მხოლოდ ვაჭრობას მისდევენ. ბაზარზე გამოსულ პირთა
უდიდეს უმრავლესობისათვის ბაზისს მაინც საკუთარი სოფლის მე-
ურნეობა შეადგენს. წარმოშობით ეს პირნი იმავე „ერს“ ეკუთვნიან.

დავასკვნათ: ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ქრისტიანულ წელთაღრიცხვის
დასაწყისისათვის „ერში“, „ყოველ ერში“ (მესამე -გენეში“), ეკო-
ნომიკურ დიფერენციაციის ნიადაგზე, უკვე მკაფიოდ ირკვევა მთელი
კატეგორია ადამიანებისა, რომელნიც ფორმალურ-სოციალური მნიშე-
ნელობით („წოდებრივად“) ჯერ თავიანთ წრეს („გენეს“) არ გამოპ-
ყოფიან, მაგრამ არსებითად დანარჩენს მასაში რელიეფურად
ერჩევიან. უმეტესწილ შემთხვევაში, მათი მეურნეობა უფრო მსხვი-
ლია და ბაზართან უფრო დაკავშირებული. ასეთი გამსხვილება შე-
საძლებელი ხდება ზოგაერთ განსაკუთრებით რენტაბელურ კულტუ-
რების (კერძოდ—მევენახეობის) ნიადაგზე. საჭირო დამატებითს მუშა-
ხელს ასეთ მეურნეობაში თავდაპირველად მონები წარმოადგენენ.
ეკონომიკურ შეძლების საფუძველზე და შეიარაღების განსაკუთრე-
ბულ ტიპის არსებობის პირობებში ეს პირნი შეადგენენ ძირითად
კონტინენტს გაპროფესიონალების გზაზე დამდგარ მეომრებისას, რო-
მელთაც ამას გარდა, ამავე ნიადაგზე, მოეპოვებათ რეალური
საშუალება სახელმწიფო და სამხედრო სამსახურში დაწინაურებისა.
ეპოქის საერთო პირობები ხელს უწყობენ ამ სოციალურ ტიპის შე-
მდგომს დასრულებას, გამოკვეთას. ამ პირობათა შორის პირველ-
ხარისხოვანი მნიშვნელობა ენიჭება მონათვაჭრობას, რომელიც აქ
ადამიანთა პარვა-ტაცებასთან განუყოფლად დაკავშირებული. ეს ხე-

ლობა, ჯერ ერთი, შემოსავლის უმდიდრესი წყაროა, შემდეგ იგი ზრდის პროფესიონალ მეომართა თვისებებს, ამრავლებს მკრთალ მეკობრე-მეომართა რიცხვს და ხელს უწყობს, საფიქრებელია, ისეთ პირთა ცალკე რაზმების წარმოშობას, რომელთაც მეტნაკლებად მუდმივი ხასიათი და გარკვეული სტრუქტურა (ერთგვარ იერარქიის საფუძველზე) აქვთ.

§ 14. ქართლის განვითარება I-II სს.

ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ცნობები მერმინდელ საუკუნეებიდან ადასტურებენ მოცემულ მოსაზრებას. მეორე საუკუნის პირველ ნახევარში, ბერძნულ-რომაულ ცნობებით, იბერიაში შეფობს ფარსმანი, რომელთანაც კავშირის შენარჩუნებას რომაელი იმპერატორები, როგორც ჩანს, დიდს მნიშვნელობას ანიჭებენ და ამ კავშირის განმტკიცებას, კერძოდ, პირად ურთიერთობითაც ცდილობენ. როცა ფარსმანი ცოლშვილით ადრიანე კეისარს (117—138 წ. წ.) რომში ეწვია სტუმრად ძვირფას საჩუქრებით, იმპერატორმა სავასუხოდ თვითონაც ისე დაასაჩუქრა იბერიის მეფე, რომ არც ერთ სხვა მეფისათვის მას ამდენი არ მიუცია, თუმცა ბევრს მიუღია მისგან აუარებელი საჩუქარიო. ფარსმანს იმპერატორმა, სხვა დიდებულ საჩუქრებს გარდა, გაუფართოვა ტერიტორია და მიუძღვნა სპილო და ხუთას მხედრისაგან შემდგარი რაზმი. სპილოსაც საომარი დანიშნულება უნდა ჰქონოდა (VI საუკუნისათვის, უფრო მდიდარ წყაროთა წყალობით, ვიცით რომ ამ.-კავკასიის ტერიტორიაზე მოქმედ ჯარებში, მაგ., ირანულ ჯარებში, საომარი სპილოები ჩვეულებრივი მოვლენაა). უკვე ეს გარემოება ძალიან დამახასიათებელია და გარკვევით მიუთითებს იბერიის მონარქიის ძლიერ განვითარების შესახებ სამხედრო მიმართულებით. ფარსმანს, ჯერ ერთი სათანადო სამხედრო მოთხოვნილებანი უნდა ჰქონოდა, რაკი მას ასეთს თავისებურ ძღვენს აძლევდნენ. შემდეგ, მას თვითონაც უნდა ჰყოლოდა ასეთი მუდმივი რაზმებიც, და, საფიქრებელია უფრო ძლიერიც, რომ ამ უცხოელებს, სამეფო კარზე რეალურ ძალთა, მეფისათვის არასასურველი, განწყობილება არ შეექმნათ. მეტიც: ფარსმანის ამაღლა, რომელიც მეფეს რომში თან ჩაჰყვა, როგორც ეს ქვემოთაა მოხსენებული, თავისთავადაც კეისრის მიერ ნაჩუქარ რაზმზე პატარა არ უნდა ყოფილიყო, რომ სტუმარს ასეთ საჩუქარისათვის ეჭვის თვალთ არ შეეხედა და იგი თავისს საპატიო დატყვევების ცდად არ მიეჩნია. შემდეგ ისტორიკოსი მოგვითხრობს: ადრიანემ ფარსმანს „ნება მისცა მსხვერპლი შეეწირა კაპიტოლის ტაძარში, მისი [ფარსმანის] ცხენოსანი ქანდაკება მარსის ველზე და-

ადგმევინა და უმზერდა, თუ როგორ ვარჯიშობდნენ თვით (ფარსმა-
ნი), მისი შვილი და სხვა პირველი [=მთავარი, წარჩინებულნი] ქა-
რები აბჯარში¹. მაშასადამე, მეფის ამაღლაში, რომელსაც [ქვე-
გორც ვთქვით, მრავალრიცხოვანი უნდა ყოფილიყო, წარჩინე-
ბული ქართველებიც ყოფილან. მათს წარჩინებულებას უკვე
ის ფაქტიც ადასტურებს რომ ისინი მეფესა და მის შვილთან ერ-
თად ვარჯიშობენ. ეს ვარჯიშობა ალბათ ცხენზე წარმოებს, და
იქნებ სწორედ ამიტომ დაადგმევინა კეისარმა ფარსმანის ცხენოსანი
ქანდაკება. დაუჯერებელიცაა რომ ასეთი პატივით მიღებულს იბე-
რიის მეფეს ქვეითად ეხტუნა იმპერატორის წინაშე. შემდეგ, საუფ-
რადღებოა ცნობა რომ ქართველები ვარჯიშობდნენ აბჯარში (Ex
arsis)². რადგანაც ჩვეულებრივად სხვა გამოთქმებში (კერძოდ—
კომპოზიტებში) ეს სიტყვა მძიმე (ჰოპლიტის) შეიარაღებას
გულისხმობს, ამიტომ შეიძლება ვიფიქროთ რომ ცხენოსანი
იბერები მძიმედ შეჯავშნულნი ვარჯიშობდნენ. წარ-
ჩინებული ერისკაცები, რომელნიც მძიმედ შეჭურვილნი ასპარეზო-
ბენ და ცხენს ისე ხმარობენ, რომ იმპერატორის აზიზ კარის ყურა-
დღებასაც იმსახურებენ—ეს სურათი ჩინებულად მოწმობს რომ ფე-
ოდალურ კლასის სოციალური წინაპრები უკვე საკმაოდ გავრდი-
ლან და თავიანთს საზოგადოებრივ სიჭაბუკეს უახლოვდებიან. თუ
რომელს ადგილობრივ ტერმინს უნდა შეესატყვისებოდეს ბერძნულ
ტექსტის „პირველნი“, ქვემოთ ვნახავთ.

**§ 15. დას. საქარ-
თველოს ვითარე-
ბა II ს.**

კიდევ უფრო საინტერესოა ცნობა, რომელიც
ამავე ხანისაა და უკვე დასაყრდენ საქართვე-
ლოს გულისხმობს. ეს ცნობა ეკუთვნის რომის
ერთს მცირეაზიელ მოხელეს, ფლ. არიანეს, რო-
მელიც რომის პროვინციის, კაბადოკიის, მმართველი იყო და რო-
მელმაც 134 წ., ახ. წ.,—ალბათ თავის მთავრობის დავალებით და
საინსპექციო მიზნით,—მოიარა შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო
და იმპერატორს სათანადო წერილობითი ანგარიში მიაართვა. არი-
ანეს მიერ წარმოდგენილი სურათიდან ჩანს რომ ქალ. ტრაპეზუნ-
ტიდან მოყოლებული მდ. ბზიდის ხეობამდის (აფხაზეთში), ერთმა-
ნეთის მეზობლად, შემდეგი ტომები სახლობდნენ: სანები, მაკრონები
და ჰენიოხები, ზუდრეიტები, ლაზები, აფსილები, აბასკები და სანი-
გები. ამ ტომთაგან საკუთრივ დასავლ. საქართველოს, ან უფრო ზუს-

¹ დიო კასი, SC I 622.
² იქვე.

ტად რომ ვთქვათ, გურია-სამეგრელო-აფხაზეთის ტერიტორიაზე უცხოვრიათ ლაზებს, აფსილებს, აბასკებსა და სანიგებს.

სამწუხაროდ, არიანე არაფერს გვეუბნება ამ ტომების მდგომარეობისა და მათი ურთიერთობის შესახებ. მაგრამ იმ პუნქტი მითითების მიხედვით, რომელიც ავტორს მოეპოვება სამთავროთა პოლიტიკურ ვითარებაზე, შეიძლება მაინც რამდენიმე, ზოგადი ხასიათის, დასკვნა გამოვიტანოთ.

არიანე, სახელდობრ, წერს: „ლაზების მეფე არის მალასა [თუ—მალაშა], რომელმაც თავისი ხელისუფლება, მეფობა, მიიღო შენგან [ე. ი. ადრიანე კეისრისაგან]. ლაზებს მეზობლობენ აფსილები, მათი მეფეა იულიანე, რომელმაც თავისი ხელისუფლება, მეფობა, მიიღო მამაშენისაგან [ე. ი. ტრაიანე კეისრისაგან]. აფსილების მეზობლები არიან აბასკები, რომელთა მეფეა პრესმაგა, ამანაც თავისი ხელისუფლება, მეფობა, შენგან მიიღო. აბასკების გვერდით სანიგებია, რომელთა ქვეყანაში მდებარეობს სევესტოპოლისი; სანიგების მეფემ სპადაგამ თავისი ხელისუფლება, მეფობა, შენგან მიიღო“.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ ცნობის ნიადაგზე შესაძლებელია გარკვეული დებულების წამოყენება აღწერილ პოლიტიკურ წარმონაქმების შესახებ. რაკი ლაზების, აფსილების, აბასკებისა და სანიგების „მეთაურებს“ თავიანთი უფლებები რომის კეისრებისაგან პქონიათ მიღებული, და არა საკუთარი საზოგადოებისაგან, ცხადია რომ ისინი ტომურ-გვაროვნულ საზოგადოების ბელადებად ვერ ჩაითვლებიან და ვერც მათი საგამგეო მიიჩნევა ტომურ-გვაროვნულ ორგანიზაციად.

შემდეგ: თუ ეს „მეფეები“ გვაროვნულ საზოგადოების მსახურნი არ არიან, არამედ უკვე პატარა „ბატონების“ როლში გვევლინებიან, აშკარაა რომ მათი ხელისუფლების დასაყრდენად საკმარისი არ იყო ის რომაული გარნიზონები, რომლებიც მხოლოდ ფაზისსა (ფოთი) და სევესტოპოლში (სოხუმი) მდგარან. ეს წვრილი მფლობელნი, — რომელნიც, უეჭველია, ადგილობრივი მკვიდრნი უნდა ყოფილიყვნენ (ამას, სხვათა შორის, მათი სახელებიც: მალაშა, პრესმაგა, სპადაგამ, მოწმობს), — ზომ რომელიდაც ადგილობრივს საზოგადოებრივ ძალებსაც უნდა დაჰყრდნობოდნენ. ყოველივე ეს უკვე გარკვეულს სოციალურ დიფერენციაციას გულისხმობს.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით, უკვე შემთხვევითი არ გვგონია ის გარემოება, რომ არიანე უწყებულ ტომთა მეთაურებს „ბასილევს“-ს, ვეფეს, ეძახის, მათს ხელისუფლებას კიღევ — „ბასილეია“-ს: „ბასილეია“ აქ აღნიშნავს როგორც ხელისუფლებას ზოგადად, ისე, საფიქრებე-

ღია, ამ ხელისუფლების ხასიათსაც, ამ ბერძნული სიტყვის იმ დროს
გაბატონებული აზრით, რომ ეს ასეა ამას არიანეს დეკრეტის
იმვე პარაგრაფის ერთი საყურადღებო ცნობა გვიდასტურებს: „...
ვიზღვის სანაპიროს აღებულ მონაკვეთზე მცხოვრებ ტომთაგან
არიანე სპეციალურად გამოჰყოფს ერთს, საბელდობრ, ტრაპეზუნ-
ტიელთა უშუალო მეზობლებს, სანებს (სარწმუნოა რომ ეს ქარ-
თველი ქანები არიან). მაშინ როცა ყველა დანარჩენ ტომს მეფე,
ბაზილევსი, ჰყოლია,—რომის კეისრებისაგან დანიშნული,—სანები
სულ სხვა მდგომარეობაში ყოფილან: „...ისინი,—ამბობს არიანე,—
ამჟამადაც ლაშქრობის მოყვარულნი არიან, შეურიგებელი მტრები
არიან ტრაპეზუნტიელებისა და გამაგრებულ ადგილებში ცხოვრო-
ბენ. ეს ხალხი უმეფოა (არ ჰყავს მეფე), ძველთაგანვე ვალდებუ-
ლია ხარკი უხადოს რომაელებს, მაგრამ თავის ყაჩაღობის წყა-
ლობით არაწესიერად იხდის გადასახადებს. მაგრამ ესლა, ლეთით,
წესრიგის გზას დაადგება, თუ არადა—გადავრეკავთ აქაურობიდან“
(იქვე).

შეუძლებელია და დაუჯერებელი, რომ სანებს ამ დროს ტომის
მეთაურები, ბელადები, არ ჰყოლოდათ. ხუთი საუკუნით ადრე,
ტრაპეზუნტისავე ოლქში და იქნებ სწორედ ამ სანების წინაპრებში
(მოსანიკებში) ქსენოფონტემ ნახა და აღწერა მსგავსი ბელადები.
ქსენოფონტემ მათი აღნიშვნისათვის იგივე ტერმინი „ბაზილევსი“
იხმარა (lib. V, c. 4, § 26), მაგრამ ცხადია რომ ამ სიტყვას არ შე-
იძლებოდა მთლად ერთიდაიგივე აზრი და ფუნქცია ჰქონოდა ესო-
დენ დიდი დროით ერთმანეთისაგან დაშორებულ მწერლებისათვის.
თუ მოვიგონებთ იმასაც, რომ კარგა ხნის შემდეგაც, მაგ., მეექვსე
ს-ში, ახ. წ., სანებს-ქანებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ შეძენილი ეს
„სიტყვა“—მეფის ხელისუფლება, მაშინ მით უფრო ბუნებრივი და
გასაგები გვეჩვენება ის ფაქტა, რომ არიანეს დროს (II ს.) სანები,
ერთი მხრით, ხოლო, მეორე მხრით, ლაზები, აფსილები, აბასკები
და სხვები განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე იდგნენ.

არიანეს მიერ დასახელებული პოლიტიკური წარმონაქმების შემ-
დგომი დახასიათებისათვის მნიშვნელოვანი იქნებოდა მათი წარმო-
შობის დროისა და პირობების გარკვევა. უნდა ჩამოყალიბებულიყ-
ვნენ ისინი, ყოველ შემთხვევაში, არა უგვიანეს პირველი საუკუნის
მეორე ნახევრისა, ახ. წ. ამზბრივ მაჩვენებელია არიანეს აღრიანე-
სადმი მიმართული განცხადება, აფსილების მეფეს ხელისუფლება
მამა შენისაგან აქვს მიღებულიო. აქ, რათქმა უნდა, იგულის-
ხმება წინა მეფობა ტრაიანე კეისრისა (98—117)—ტრაიანე ნათე-

საეი და მამობალი იყო ადრიანესი. სხვა სამთავროებიც, რომელნიც გარშემო ერტყნენ აფსილებიასას, ამ უკანასკნელზე უფრო ახალგაზრდა არ უნდა ყოფილიყვნენ.

ეკრძოდ, ლაზთა სამთავროს შესახებ იბადება ეკვი, ხომ არა აქვს მას ფესვები გადგმული ძველი კოლხეთის იმ ვითარებაში, რომელიც სტრაბონს (თუ მის ერთერთ წყაროს) აქვს აღწერილი. სახელდობრ, სტრაბონი გვიამბობს: მედეას მამის, აეტის, შემდგომად „მომდევნო მეფეებს, რომელნიც „სკვპტუბიებად“ დაყოფილ ქვეყანას ჰფლობდნენ, უკვე ისეთი ძალა აღარა ჰქონდათ“-ო (lib. XI. c. II, § 18). თითქოს უქვეელი უნდა იყოს რომ აეტორი რალაც შინაგან მიზეზს ჰმედავს კოლხეთის მეფეების დასუსტებასა და მათი ქვეყნის დაყოფას შორის. თუ ეს ასეა, მაშინ „სკვპტუბიებად დაყოფა“ ნიშნავს არა ჩვეულებრივს ადმინისტრაციულ დანაწილებას (ასეთი დანაწილება არ შეიძლებოდა გამზდარიყო მეფეთა დასუსტების მიზეზი), არამედ მოასწავებს ცენტრალური ხელისუფლების დაქუცმაცებასა და დაქსაქსავს, გარკვეულ სახის დეცენტრალიზაციას. სტრაბონის ცნობა უნდა მიუთითებდეს კოლხეთის დანაწილებაზე ცალკეულ ტომურ ორგანიზაციებად (დასავლეთი საქართველო ყოველთვის მრავალტომიანი ქვეყანა იყო). ურთიერთობაც ამ ტომებს შორის ცვალებადი იყო. ძველი კოლხეთის როგორც მრავალტომიანობის, ისე ტომურ ორგანიზაციისა და ტომთა ურთიერთდამოკიდებულებისათვის დამახასიათებელია სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ცნობა სვანების შესახებ (lib. XI, c. II, § 19): სვანები თითქმის პირველნი არიან აქაურ ტომთა შორის „ძალითა და სიძლიერით. ყოველ შემთხვევაში ისინი გაბატონებული არიან მეზობლებზე“. სვანების იმდროინდელი სოციალური წყობილება ჩვენ სხვაგან გვაქვს დახასიათებული¹. ამდენადვე, უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ არიანესდროინდელი ზოგიერთი სამთავრო წარმოადგენს უწყებული სკვპტუბიების შემდგომ განვითარებას.²

ნათქვამის შემდეგ, შეგვიძლია კიდევ ერთი, ჩვენთვის მნიშვნელოვანი, დასკვნა გავაკეთოთ: დას. საქართველოს ტერიტორიაზე ოთხი სამთავროს არსებობა II ს. დამდეგს არის არა გარეშე ძალის (რომაელების) მიერ თავზე მოხვეული მდგომარეობა, არამედ ნაყოფია ამ ქვეყნის საკუთარი, შინაგანი, განვითარებისა. ასეთი პოლიტიკა დას. საქართველოში ფაქტიურად ზედმეტცი უნდა ყოფილიყო

¹ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა, გვაროვნული წყობილება ქართულ ტომებში, ტფ. 1932 წ., გვ. 27 შემდგ.

² როგორც ხეშოთ ვამბობდით, შესაძლოა ტაყიტის „სეღონებების“ სამეფოში უკვე ლაზების სამეფოს წინაპარი დაეინახათ.

რომაელებისათვის. რომაელებმა დას. საქართველო ხელთ ჩაიგდეს, როგორც სხვისი (მითრიდატ პონტოელის) საბრძანებლის ექვემდებარებული, დასუსტებული, პოლიტიკურ მთლიანობასა და დამოუკიდებლობის სახეს მოკლებული. ამ დაპყრობის შემდეგაც კოლხეთი რომის სხვა პროვინციებთან, მაგ., ბოსფორთან, ერთს ადმინისტრაციულ ფარგლებში გაერთიანებული ჩანს. ამრიგად, არიანეს მიერ აღწერილი მდგომარეობის ხელოვნურად შექმნას რომის მთავრობისათვის აზრი არ ჰქონდა.

მაშასადამე, ვიმეორებთ, ეს მდგომარეობა უნდა მიჩნეულ იქნას რომელიღაც ადგილობრივ საზოგადოებრივ ძალების თვითორგანიზაციის, შეკრებისა და გაერთიანების, შედეგად. ცხადია, ეს ინტეგრაცია, ძველ წესწყობილებასთან შედარებით, ახალ საფუძველზე ხდება. რაკი ზემოთ გავარკვევით, რომ არიანეს მიერ დახასიათებულ დას. საქართველოს სამთავროები უკვე ტომურ-გვაროვნულ ორგანიზაციებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ გარკვეული, თუმცა პრიმიტიული, სოციალური დიფერენციაციის ნიადაგზე არიან აღმოცენებულნი, ამიტომ ეზღა საკითხი თვით ამ დიფერენციაციის ხასიათის შესახებ დგება. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ამ ახალი საზოგადოების შინაგანი სტრუქტურაა გასარკვევი.

ამ საკითხზე საესებით დამაკმაყოფილებელი პასუხის გაცემა შეუძლებელია, წყაროების არაჩვეულებრივი სიმცირის გამო. ზოგიერთი ნიშანი და რეტროსპექტული თვალსაზრისი ჩვენ მხოლოდ შემდეგი საერთო დასკვნის გაცეობის საშუალებას გვაძლევს. უმკველია, რომ გვაროვნულ წყობილების ნაშთები ამ დროს ჯერ კიდევ უაღრესი სიმდიერითაა გამოხატული. მათს მოქმედებას ჩვენ ბევრად უფრო მერმინდელ ხანაშიაც დიდი ანგარიში უნდა გავუწიოთ. ასევე ცხადია რომ პირველყოფილ მონობასაც თავისი გარკვეული წონა აქვს საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობაში. იგი შემდეგშიაც იჩენს თავს, უფრო გაძლიერებულ სახითაც ზოგჯერ, ჩვეულებრივად კი საკმაოდ რთულს, წინააღმდეგობრივსა და კომბინაციურ, დამოკიდებულებაში წარმოების სხვა წესებთან.

აღნიშნულ ელემენტების გვერდით ჩვენ ფეოდალურ ურთიერთობის ჩანასახსაც ვგულისხმობთ და, სხვებთან შეპირისპირებით, მის შედარებით უპირატესობასაც ვვარაუდობთ. აღნიშნულ მთავრების ხელისუფლებაც ადრინდელ-ფეოდალურ დიფერენციაციის ნიადაგზე წარმოშობილად მიგვაჩნია. თვით მთავრები სათანადო ტრანსფორმაციამდე ძველ ტომის ბელადებად გვყავს წარმოდგენილი, რო-

მელთაც, თავიანთი საზოგადოების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, უზურპაცია უკვეს მათთვის ჩაბარებულ უფლებებს (საქართველოს დემოკრატიულ მსახურებიდან თემისავე ბატონებად იქცევიან). ვისთავად ცხადია, რომ ეს ფეოდალური წყობა ამ დროს ვერ საფეხებით პრიმიტიული ფორმისაა და მის საბოლოო გამარჯვებამდე, ალბუღ ქვეყანაში, კიდევ გრძელი და ძნელი გზა ძვეს. იგი მხოლოდ, სხვა ელემენტებთან შედარებით, ბევრად უფრო მეტს სასიცოცხლო უნარს აჩენს და უფრო სწრაფადაც იზრდება.¹

§ 16. სოციალური და პოლიტიკური პირობები ქრისტიანობის ოფიციალურ კულტად ქცევისა ქართლში. ქართლის სოციალური სტრუქტურა

მომდევნო ხანებისათვის ჩვენ სამწუხაროდ გვაკლია ცნობები. ალბუღ თემის ინტერესისათვის იძულებული ვართ საკმაოდ დიდი ნახტომი გავაკეთოთ და მეოთხე საუკუნეში გადმოვიდეთ, იმ ხანაში როცა აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლში (იბერიაში), ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა — ქრისტიანობა ოფიციალურ რელიგიად იქცა. პირობები, რომლებშიც ეს ფაქტი მოხდა, საყურადღებო მასალას წარმოადგენს საქართველოს სოციალურ ისტორიისათვის და სწორედ ამიტომ აქ უფრო დეტალურ განხილვას საჭიროებს.

არ უნდა აერიოთ ერთმანეთში ქრისტიანობის გავრცელებისა და მისი სახელმწიფო სარწმუნოებად გადაქცევის ამბები. თვითუღი მათგანი საკუთარ პირობებში მიმდინარეობდა. ჩვენ გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ რომ ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად ქცევამდის საქართველოშიც უნდა არსებუღიყო (რათქმუნდა, უპირატესად, ქალაქებში, მაგ., მცხეთაში) ადგილობრივი წერიღი ქრისტიანული თემური ერთობანი, დაახლოებით ისეთივე ხასიათის მქონენი, როგორიც ჰქონდათ მათ რომის იმპერიის სხვა პროვინციებში.

აქ ჩვენ განსაკუთრებით სწორედ ქრისტიანობის ოფიციალურ კულტად ქცევის ისტორია გვინტერესებს. სწორედ ამ მოვლენის ისტორიულ გარემოზე აშკარადღება ქართულ საზოგადოებრივ განვითარების შესაბამისი საფეხური. თუ წინამორბედ ამბებს ჩავუკვირდებით, აპრიორულად საქმის ვითარება ასე უნდა წარმოგვიდგეს. მონარქიის სამხედრო-სამოხელეო ხასიათი ამ დროისათვის საჭირო სიძლიერიღია უკვე გამოხატული. ეს იმიტომ რომ უკვე სათანადოდ გამოკვეთიღია ის სოციალური ძალა, რომელსაც მონარქიას შეუძღია დაეყრდნოს. ამ ძალას შეადგენენ ის წევრები „ერისა“, რომელთა შესა-

¹ იბ. ს. ჯანაშია, ეგრისის სამეფოს წარმოშობა, ტფ. უნ. შრომები, ტ. 1.

ხედაც ზემოთ ვსაუბრობდით და რომელნიც მეორე საუკუნის პირველ ნახევარში იხსენიებიან („პროტოი“-„პირველნი“) გარკვეულად ქალაქ უკუნენახევრის თუ ორი საუკუნის განმავლობაში ისინი მხოლოდ ქალაქ ზრდის პროცესს განიცდიან. მათი სოციალურ-ეკონომიური ზრდა მიმდინარეობს თავისთავად, როგორც ვნახეთ. ურთიერთობა მონარქიასთან, თავის მხრივ, აჩქარებს ამ პროცესს: მეფის ხელშია მნიშვნელოვანი მიწის ფონდები და „ყმები“ (მეოთხე გენე), რომელთაც მეფე ურიგებს ამ პირებს სხვადასხვა ფორმით, მხოლოდ, საღიჭრებელია, მუდამ სამხედრო სამსახურის პირობით. ეს ურთიერთობა შვიდრო კავშირის ნიადაგად იქცევა მეფესა და „მხედართა“ შორის. მეორე მხრით, ტაძრები და მათი წარმომადგენელი ქურუმები, თავიანთ მეურნეობით, სულ უფროდაუფრო შეუფერებელი ხდებიან ცხოვრების ახალ პირობებისათვის. მათი არსებობა ტრადიციასა და ინერციას დაძვარებული. აუცილებლობით იბადება წინააღმდეგობა ქურუმებსა, ერთი მხრით და, მეორე მხრით, ახალ მონარქიასა და მის სოციალურ მოკავშირეებს შორის. სხვა არა იყოს რა, მეფე შურით უნდა უყურებდეს ტაძრების შემამულეობას განსაკუთრებით ეზლა, როცა მონარქიის საკუთარი მიწის ფონდი კლებულობს თანდათან, სამხედრო - საღენო ურთიერთობის განვითარების პროცესში. ამ ბრძოლაში მეფე და მისი მოკავშირენი ახალ იარაღსაც პოულობენ — ქრისტიანობას, რომელიც ქურუმთა ძველ სარწმუნოებას უპირისპირდება.

ეს აპრიორული სქემა დასტურდება ქართულ წყაროების ნაკლებ ჩვენებით. ამ უკანასკნელთა შესახებ უნდა ვთქვათ რომ, თუმც სათანადო ქართული ლიტერატურული ძეგლები მოღწეულ სახით ნაგვიანეკ ხანას ვკუთვნიან, მაგრამ ისინი უეჭველად შეიცავენ ძველ ელემენტებს და, სხვა ჩვენებათა უფრო მკვიდრ ნიადაგზე შემუშავებულ ისტორიულ პერსპექტივის დაცვის პირობებში, — მათი გამოყენება შესაძლებელი და შესაწყნარებელი ხდება.

ჯერ ერთი, თვით სოციალურ დიფერენციაციის ზემოთწარმოდგენილი სურათი საესებით და შესანიშნავად არის აღბეჭდილი ქართულს საისტორიო და ნახევრადსაისტორიო მწერლობაში. ის ზედაფენა „ერისა“, რომლისთვისაც ბერძენ მწერალს „პროტოი“-„პირველნი“ შეურქმევია, ადგილობრივ „წარჩინებულთა“ სახელწოდებას ატარებს. (შემდგომროინდელს ბიზანტ. მწერლობაში ქართ. „წარჩინებულს“ ჩვეულებრივად უკვე „ლოგიმოსი“ უდრის, რაც სრული სემანტიკური კორესპონდენტია ქართ. ტერმინისა). „წარჩინებული“ არის არა მარტო ზოგადი ეპითეტი ამ წრისათვის, არამედ ტექნი-

კური სოციალური ტერმინი. მცხეთის მეორე მეფის შესახებ შემატანიე¹ მოგვითხრობს რომ იგი—მეფე საურმაგი—ძველებული შეიქნა, რაკი შინაურობაში მტკიცე მდგომარეობა არა ჰქონია, აზნაურისა გარდა (რომელნიც, ისტორიკოსის წარმოდგენით, არაქართულ წარმოშობისა არიან, ალექსანდრე მაკედონელის სარდლის, აზონის რაზმელთაგანნი) აგრეთვე უცხო ტომებსაც დაჰყრდნობოდა. ოსებისა და დურძეკების (ქისტ-ლლიღების) მეშველ ჯარით იგი „წარმოემართა ქართველთა ზედა და ვერვინ წინაიდუღა მას და დაიპყრა ქართლი“. გამარჯვების შემდეგ საურმაგი სათანადოდ გაუსწორდა მტრებსა და მეგობარ-მოკავშირეებს: „მოსრნა განდგომილნი მისნი და რომელთამე შეუნდო, ხოლო დაამდაბლნა ქართლოსი-ანნი და წარჩინებულ ყუნა აზნაურნი“ („აზნაური“ აქ ნახმარია „აზონელის“, აზონის რაზმელებს მნიშვნელობით). მასასადამე, „წარჩინებული“ მდაბალს უპირისპირდება აქ სოციალურად: საურმაგი ქართველებს ამდაბლებს და, სამაგიეროდ, თავის ერთგულ „პრომებს“, აზნაურებს, ამაღლებს. იგი არც სხვებს ივიწყებს. მან „წარმოიყუანნა ყოველთა კავკასიის ნათესავთა (—ტომთა) ნახვეარნი და რომელნიმე მათგანნი წარჩინებულ ყუნა და სხუანი დასხნა მთიულეთს დიდოეთითგან ვიდრე ვერისამდე.... და ესენი დაიპყრნა მისანდობელად თვსად“-ო². ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოყვანილ მთიელებისათვის ზოგისთვის მეფეს წარჩინებულება უბოძებია, სხვებისთვის კი მარტივად საცხოვრებელი აღგლი. აქაც გარკვეული სოციალური აზრია მოცემული. ეს ახალი პრივილეგიური წრეები მეფის მისანდობელნი, მისი სოციალური საყრდნობი ხდებიან.

თავისთავად ცხადია რომ ეს ცნობა შემატანიის მიერ მოცემულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ხელოვნურად არის მოთავსებული. იგი, ისევე როგორც ჭეშმით აღნიშნული ცნობაც, მხოლოდ ტერმინის მერმინდელ გაგებისათვის არის საინტერესო. პირველ საუკუნის დამლევისათვის ჩვენს ერამდე მოხსენებულნი არიან „მცირედნი ვინმე ქართველნი არაწარჩინებულნი“³. მაგრამ ბევრად უფრო რეალური უნდა იყოს, ისტორიულად, ამ ტერმინის ხმარება ფარსმან ჭე-

¹ ვიმეორებთ: არ გვაგიწყდება რომ ეს ქართ. წყაროები ნაგვიანევი რედაქციების სახითაა წარმოდგენილი. მათი ჩვენებანი ამ უძველეს ხანაზე ჩვენ მიერ გამოყენებულია ყოველთვის კრიტიკულად, სხვა კატეგორიის წყაროებთან და მერმინდელ ფაქტებთან შეჯერების შემდეგ.

² ლეონტი მროველი, მარ. 23, ბრ.-მარი 33.

³ იქვე, 27 (მარ.).

ლის ეპოქისათვის, რომელიც, მეფობათა თანამიმდევრობის ქრონოლოგიით, მეორე საუკუნეზე მოდის. მეტიც: შესაძლოა ეს თარიღები სწორედ ის ფარსმანი იყოს, რომელმაც რომში იმგზავრა დეკლარაცია მხლებლებად უცხოელმა მწერალმა ივერიის „პირველნი“, „წარჩინებულნი“, მოიხსენია. ქართველი ძველი ანალისტი გვიამბობს რომ ამ ფარსმანის სიკვდილის გამო იქმნა გლოვა და ტირილი და ტყემა ყოველთა ზედა ქართველთა წარჩინებულთგან ვიდრე გლახადმდე¹. ქართველ საზოგადოების უმაღლეს საფეხურზე ამ დროს წარჩინებულნი დგანან, ყველაზე დაბლა კი გლახანი (ან იქნებ: გლახნი) არიან ნაგულისხმევი. ქართ. „წარჩინებულსა“ და ბერძნ. „პროტო-ლოგიმოსს“ სრული ზედმიწევნილობით გამოჰხატავს სომხ. „ლაე“. VII ს. დამდეგის ქართ.-სომხ. მიწერ-მოწერის (სომხურადაა შენახული) საშუალებით ირკვევა რომ ქართლის მმართველ წრეებს მაშინ წარმოადგენენ „მთავარნი და ყოველნი წარჩინებულნი“ („ამენაინ ლავქ“). თვითსომხეთისათვის-კი უკანასკნელ ფენას ეს საბუთები „აზატ ორიარს“ (თავისუფალ ერს) უწოდებენ², რაც მოწმობს რომ ქართლისათვის ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი სპეციფიკური და ტექნიკური მნიშვნელობისაა.

მაგრამ განსაკუთრებით რეალური გვეჩვენება ის სურათი, რომელიც მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარს გულისხმობს. უეჭველია რომ როგორც მატრიანისებურ თხრობებში, ისე მერმინდელ პავიოგრაფიულ ძეგლებშიც, რომელნიც ქართლის სამეფო სახლისა და წარჩინებულ წრეების გაქრისტიანების შესახებ მოგვითხრობენ, ძველი ელემენტია დაცული. სათანადო კრიტიკული მიდგომა შეიძლებს ისტორიულ ჭეშმარიტების მარცვალს მერმინდელი შენაზარდი, ტენდენციური და ყალბი, ფენები ააცალოს. ამჟამად აქ ხსენებულ ცნობებს ჩვენ მხოლოდ აღებულ თვალსაზრისით განვიხილავთ.

ქართლის საზოგადოებრივი სტრუქტურა ამ დროს უფრო მრავალწევროვანი და მრავალფეროვანი ჩანს, ვიდრე წინა საუკუნეებში. „წარჩინებულთა“ ფენა, რათქმაუნდა, უფრო ძლიერია, მაგრამ თვით წარჩინებულთა შორისაც უკვე გარკვეულ პირებს შემდგომი დაწინაურებისთვის მიუღწევიათ. ეს არიან „მთავარნი“. რადგანაც შემდეგ ხანაში ამ ტერმინს ჩვეულებრივად და უპირატესად პოლიტიკური

¹ იქვე, მარ. 39.

² *Գիրք Քաջայ* 168, 170.

მნიშვნელობა აქვს, ამიტომ შეიძლება მკითხველმა მასში ანა-
ლოგიური აზრი ჩასდოს. შეიძლება ტერმინს პოლიტიკური ელემენტი
მართლაც უკვე ამ დროს ჰქონდეს გადაკრული, მაგრამ მნიშვნელო-
ვანაა მას სოციალური მნიშვნელობაც ჰქონდა. ქართლისა და სომეხ-
თის გაქრისტიანების ისტორიის ცნობილი ქალი პერსონაჟები, ნინო
და რიფსიმე, მთავრებად არიან წოდებულნი. ასევე უნდა გავი-
გოთ ეს სიტყვა შემდგომ ნაწყვეტში: „მოდრკა მეფე მუხლთა თვსთა
ზედა და ყოველნი მთავარნი და ყოველი სიმრავლე ერისაჲ...
ხოლო დედოფალი და სხუანი იგი მთავარნი დედანი არა სადა
განეშორებოდეს წმიდასა ეკლესიასა“¹.

მთავართა გვერდით მოხსენებულნი „ერიისთავნი“ - კი უკვე
აშკარად მეფის მოხელენი არიან, შესაძლოა სარდლები, ან აგრეთვე
„საჭვეყნოდ გამრიგე“ მოხელენი. ისინი მეფის განკარგულების გან-
მხორციელებულნი არიან, როგორც ჭვემოთ ვნახავთ, შემდეგ არსე-
ბობს კიდევ უფრო დაწინაურებული წრე, რომელიც მეფესთან გან-
საკუთრებით ახლოს დგას. ეს არის მეფის „პალატ-ბანაკი“. „პალა-
ტის“ ჭვეშ იფულისხმებიან, ცხადია, მისი პალატის, კარის, ხალხი,
კარისკაცები, რომელნიც მეფის უახლოესი თანამშრომელნი, მრჩეველ-
ნი, არიან. „ბანაკი“-კი უმაღლეს სამხედრო პირთ უნდა აღნიშნავ-
დეს, რომელთაც აგრეთვე განსაკუთრებით ახლო ადგილი უჭირავთ
მეფესთან ამ სფეროში (როგორც ზემოთ არის აღნიშნული, პომპეუსმა
ქართლის მეფის სამი მთავარი, სარდალი, წაიყვანა ტყვედ). პალატ-
ბანაკის ურთიერთობა თავიანთ შორის და შემდეგ მათი დამოკიდე-
ბულება მეფესთან კარგად არის გამოხატული იმ სიტყვებში, რომ-
ლებსაც ჰავიოვრადი ნინოს ათქმევინებს მეფის მიმართ:... „სიმრავ-
ლე წყალობისა გარემოს ბანაკსა და შინაგან პალატსა
და ყოველსა ერსა თქუნსა ზედა იყავნ“-ო². ბანაკი, როგორც უმაღ-
ლესი სამხედრო წრე, მეფისა და მისი სასახლის გარე, სავარგო,
საჭვეყნო საყრდენს წარმოადგენს, პალატი-კი შინაური, კარის,
დარბაზის, წრეა. „ბანაკი“ მეფეს ახლავს მის შორეულ მგზავრო-
ბაშიაც: მცხეთიდან კახეთს წასულ მეფეს თან მოუშორებლად ახლავს
მისი „ბანაკი“³.

აღნიშნული დაწესებულებები უცხო წყაროების ჩვენებითაცაა და-
დასტურებული: „ბანაკია“ ის ამაღა, რომელიც ფარსმან მეფეს ჩაპ-

¹ ნინოს ცხ., შატბ., 792.

² ნინოს ცხ., პელ., 730.

³ ქართლ. მოქც., პელ., 719.

ყვა რომში (იხ. ზემოთ, § 14), ხოლო „პალატი“ მოხსენებულია უფრო გვიან, „სინკლიტის“ სახით (უფრო სწორედ, იქ „სინკლეტიკის“ შემცირებები არიან დასახელებულნი), როცა საუბარია იბერიის მეფისა ძემეხუტა ნარსეს, კონსტანტინოპოლში ჩასვლის შესახებ 535 წ.¹ გარდა ამ წრეებისა, როგორც უკვე მოტანილ ციტატებიდანაც შეიძლება დაავრწმუნებულნიყავით, „ერიც“, „ყოველი ერიც“ იხსენიება. „ყოველი ერი“ მთელი ქართლის მოსახლეობას გულისხმობს ზოგადად: „განვიდა მეფე და ყოველნი მთავარნი მისნი და ყოველი ერი ქართლისა დედებიტურთ და ყრმებით“². მაგრამ რათქმაუნდა, ეს ერი ძველი გვირონული საზოგადოება უკვე აღარ არის, საგულისხმოა და იქნებ შემთხვევითიც არ იყოს რომ როცა „ქართლის მოქცივის“ მატინის შატბერდული ვარიანტი ამბობს გაქრისტიანების შესახებ: „წარმართა მეფე და ყოველი ქართლი ქრისტიანობასა“-ო, კელიშური ვარიანტი იმავე აზრს სულ სხვა რედაქციით გამოსთქვამს: „მეფე... წარმართა ქრისტიანობასა ყოველი თ საბრძანებლით მისით“-ო³. ძველი ავტონომიური ერი ეხლა უკვე სხვის საბრძანებლად ქცეულა—სავსებით ნიშანდობლივი ჩვენება! ასევე დამახასიათებელია ცნობა ნინოს მიერ კუხეთის ტომთა გაქრისტიანების შესახებ: „მონათლნა კხოელნი და სოჯნი ერითურთ მათით“⁴. რადგანაც მომდევნო ფრაზაში კახეთის „მთავართა“ მონათვლაა ნახსენები, ცხადია, ზემოთაც ასევე უნდა გავიგოთ—მონათლნენ კხოელი (ანუ: კუხელი) და სუჯი მთავრები მათის ერით. მაშასადამე, აქაც მითითებაა იმაზე რომ წინანდელი თავისთავადი ერი ეხლა უკვე სხვა-ზეა დამოკიდებული. ფეოდალურ საზოგადოებაში ხომ ერი უკვე აღარ ეკუთვნის თავისთავს, ის „თავის უფალი“ უკვე აღარ არის, მას სხვა ჰყავს უფალი და ბატონი. ამიტომ შეიძლება დიდ აზნაურზე ითქვას რომ იგი „ერმრავალია“, როგორც „ქართლის მატინე“ ამბობს მარუშისძის შესახებ: „იყო მათყამთა ერისთავი ქართლისა იოვანე მარუშისძე, კაცი ძლიერი და ერმრავალი“-ო⁵. ზოგიერთ შემთხვევაში ამ ავტორებს ერი თითქოს ერთგვარ თვითმოქმედების ასპარეზზედაც გამოჰყავთ. მაგრამ, ჯერ ერთი, ერის ნებისყოფა ამ შემთხვევებში შედარებით უვნებელ და ნეიტრალურ საგნებისადმი არის მიმართული. შემდეგ, თვით „ერიც“ აქ ახალ შინაარ-

¹ Theophanis Chronographia, I 216, De-Boor, 1883 წ.
² ნინოს ცხ., კელ. 791
³ ქართლ. მოქც., 715
⁴ იქვე, 717
⁵ მარ., 236

სის ცნებაა. მაგ., ახალ რელიგიის ოფიციალურად მიღების შემდეგ ბერძნები წინადადებას იძლევიან საუფლო ნიშის აღმართებზე, ¹ ² ³ ხებ. ეს „სათნო უჩნდა მეფესა და ყოველსა ერსა“¹, ² ³ ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸² ¹²⁸³ ¹²⁸⁴ ¹²⁸⁵ ¹²⁸⁶ ¹²⁸⁷ ¹²⁸⁸ ¹²⁸⁹ ¹²⁹⁰ ¹²⁹¹ ¹²⁹² ¹²⁹³ ¹²⁹⁴ ¹²⁹⁵ ¹²⁹⁶ ¹²⁹⁷ ¹²⁹⁸ ¹²⁹⁹ ¹³⁰⁰ ¹³⁰¹ ¹³⁰² ¹³⁰³ ¹³⁰⁴ ¹³⁰⁵ ¹³⁰⁶ ¹³⁰⁷ ¹³⁰⁸ ¹³⁰⁹ ¹³¹⁰ ¹³¹¹ ¹³¹² ¹³¹³ ¹³¹⁴ ¹³¹⁵ ¹³¹⁶ ¹³¹⁷ ¹³¹⁸ ¹³¹⁹ ¹³²⁰ ¹³²¹ ¹³²² ¹³²³ ¹³²⁴ ¹³²⁵ ¹³²⁶ ¹³²⁷ ¹³²⁸ ¹³²⁹ ¹³³⁰ <

გარდა ამისა, როცა საეკლესიო მწერალს ქსურს დაჯიჯი-
წმუნოს რომ ერმა, თუნდაც ქალაქის ერმა, ერთხმად მიიღოს
ქრისტიანობა, ამაში მისი ტენდენცია მელაენდება, და არა ისტორი-
ული სინამდვილე მთელი თავისი სახით.

ტენდენციური და ყალბია აგრეთვე ცნობები მოწინააღმდეგე საზო-
გადოებრივ ძალთა შესახებ. არაფერი ან, ყოველ შემთხვევაში, უაღ-
რესად მკირე და უფერული რამ არის ნათქვამი ქურუმთა წოდების
შესახებ. ქართული წარმართობა წარმოდგენილია, როგორც კერპთ-
თაყვანისმცემლობა. ქართველები „ცეცხლსა და ქუათა და ძელთა
თაყუანის სცემდეს“¹, მათი ძველი ღმერთები არიან „ღმერთნი დიდ-
თა ნაყოფთა მომცემელნი და სოფლის მპყრობელნი, მზის მომფენელ-
ნი და წვიმისა მომცემელნი, ქუეყნისა ნაყოფთა განმზრდელნი ქარ-
თლისანი—არმაზ და ზადენ,—ყოვლისა დაფარულისა გამომძიებელნი
და ძუელნი ღმერთნი მამათა ჩუენთანი—გაცი და გა“.² ღმერთებს
ჰყავთ თავიანთი „მსახურნი“, რომელნიც განსაკუთრებულ პრივილე-
გიებით არიან აღჭურვილნი. არმაზის „მსახურად“ და, ამასთან და-
კავშირებით, „მცხეთის მკუიდრად“ გახდომა³, მიაგალითად, მიჩნეუ-
ლია ისეთ უპირატესობად, რომლის მინიჭებაც მხოლოდ მეფეს შეუ-
ძლია. ჩვენ ვიცით უკვე, რა პრივილეგიები იგულისხმება აქ. ამ პრი-
ვილეგიების საფუძველზე შეუძლია შემაღიანეს სთქვას რომ ეს „ღმერ-
თები“ (-ტაძრები) არიან არა მარტო „სოფლის (ე. ი. ქვეყნის)
მპყრობელნი“, არამედ, უფრო კონკრეტულად, რომ ისინი არიან
„ღმერთნი, მპყრობელნი ქართლისანი“⁴. სათანადოდ, პოლიტიკუ-
რი მდგომარეობაც მცხეთაში წარმოდგენილია როგორც ისეთი მდგო-
მარეობა, როცა „ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ“⁵. თუ
მოვიფიქრობთ იმას, რასაც ჩვენ თავის ადგილას ვამბობდით ქურუმ-
თა ბატონობის საფუძვლებისა და ხასიათის შესახებ, ამ ციტატებში
ბევრი რამ იქნება ჩვენთვის საგულისხმო. საერთოდ-კი, ცნობები ნა-
კლულია. და სულ არაფერი არ ვიცით ყველაზე დაბლა მდგომ სო-
ციალურ ჯგუფების (სტრაბონისეულ მეოთხე გენეს) მდგომარეობის
შესახებ.

აი, ასეთი იყო ქართლის საზოგადოებრივი აღნაგობა, როცა აქ
წამოიჭრა საკითხი ქრისტიანობის სახელმწიფოებრივ კულტად მიღე-

¹ ნინოს ცხ., შატ. 750 (შეადრ. 752)

² იქვე 769.

³ იქვე.

⁴ ლეონტი მროველი, შარ. 26

⁵ ნინოს ცხ., კელ. 748

ბის შესახებ. როგორც ვამბობდით, ქრისტიანობა მიიღეს სამეფო დინასტიამ და მისმა მოკავშირე საზოგადოებრივმა კლასმა, თავის სოციალურ პოლიტიკურ ინტერესების გულისათვის. ეს კლასი ერთსაგან გამოთიშულ ელემენტებისაგან შესდგებოდა. ზოგადად ეს არიან „წარჩინებულნი“¹, ხოლო ამ წარჩინებულთა შორის, ვნახეთ, არიან ცალკე ჯგუფები „მთავართა“, „ერისთავთა“, მეფის „პალატ-ბანაკისა“ და სხვ. საერთოდ კი, მერმინდელი ტერმინოლოგია რომ ვიხმაროთ, ეს არის „აზნაურთა“ წრე თუ ჯგუფი (არ ვიცით, ნამდვილად არის ის ამ დროს უკვე ცალკე წოდებად ჩამოყალიბებული, თუ არა). მერმინდელი ტერმინოლოგიაო, ვამბობთ, რადგანაც უეჭველად მიგვაჩნია რომ ამ სოციალურმა ფენამ თავის შინაგან განვითარების გზით უკვე სავსებით მკაფიო სახეს მიაღწია უფრო ადრე, ვიდრე მის აღსანიშნავად უცხოური (ირანულ წარმოშობის) ტერმინი „აზნაური“ დამკვიდრდებოდა². ვიმეორებთ, ამ მერმინდელ ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ ქრისტიანობა საქართველოს მოველინა როგორც აზნაურთა რელიგია და ძველი მონარქიის ოფიციალური კულტი. და მიუხედავად ქრისტიანულ წყაროების მთელი ტენდენციურობისა, მათში მაინც არის შერჩენილი (ე. ი. მთლად ვერ წარუხოცავთ) კვალი იმ ბრძოლისა, რომელიც, თეოკრატიულ ელემენტების განადგურების შემდეგ, კიდევ გაუმართავთ ქრისტიანობის მოციქულებისა და გამავრცელებლებისათვის. მას შემდეგ, რაც „ნათელი მოიღო მირიან მეფემან და ნანა დედოფალმან და ყოველმან პალატ-ბანაკმან მათმან“, ამის შემდეგ საჭიროდ მიიჩნიათ „უქადაგონ“ ქრისტიანობა პროვინციასაც. პირველ რიგში მიჰმართავენ მცხეთის ჩრდილოეთით მდებარე მთიან რაიონებს. აქ წასულ ნინოს თან წაუყვანია საბერძნეთიდან მოსული სამღვდელთა და „ერისთავი ერთი. წარვიდა და დადგა წობენს და მოუწოდა მთელთა ქართალელთა და ფხოველთა და წილკანელთა და უქადაგა სარწმუნოებებაჲ ქრისტესისი“. მაგრამ ამ მთიულებს არ აღმოაჩნდათ საჭირო „სათნოება“: „ხოლო მათ პირუტყუ-სახეთა (ე. ი. პირუტყვის მსგავსთა) განუყარეს თავი და პირნი გარე მიიქცივნეს და იღრქენდეს კბილთა მათთა წმიდისა ნინოსის ჯს“. მაგრამ ნინოს

¹ ეს არ იყო ერთადერთი ტერმინი ამ ფენის აღსანიშნავად. სხვა ტერმინიც მრავალი იყო, და განსაკუთრებით ცალკე კუთხეებს თავისი ადგილობრივი ტერმინებიც მოეპოვებოდათ (მაგ., თავადნი, მოთაულნი, თავკაცნი, ერისთავნი, თავნი და სხვ.). სხვადასხვა დროსაც აგრეთვე მნიშვნელობა ჰქონდა ამ მხრივ. დაწერილობით ამის შესახებ სხვა ადგილას.

² ტერმინ „აზნაურის“ ისტორიისათვის იხ. პროფ. ივ. ჯაფარიძის შრომა, ქართ. სამართლის ისტ., წ. I, გვ. 190 შემდ.

ერისთავი თან ტყუილად კი არ ახლდა—ქადაგების გარდა სხვა მითოდების გამოყენების საჭიროება იმთავითვე იყო გათვალისწინებული. „ხოლო ნინო უბრძანა ერისთავსა, რათა წარმართობა შეერყოდო მისი მხარე მახვლი მათ ზედა. და ერისთავმან მცირედ წარჰმართა მახვლი, და ვითარცა შებმა უყვეს, შიშით მოსცნეს კერპნი მათნი დაღეწად. და გარდავიდა ერწოდ და დადგა ქალეთს, დაბასა ედემს და ნათელსცა ერწო-თიანელთა. ხოლო ყუარელთა რა ესმა ესე, შეშინდეს და გარდაკრბეს თუშეთს, რომელნი უკუანაძსკენელი პოვნეს: თრდატ მეფემან მოიყვანა და მონათლნა“¹. მაშასადამე, ზოგნი ამ მთიელ თემთაგან არა მარტო წინააღმდეგობას უწევდნენ ქრისტიანობის მოციქულებს, არამედ, როცა იმედი აღარა ჰქონდათ თავის გამარჯვებისა, მამაპაპეულ მიწა-წყალსაც სტოვებდნენ და სხვაგან მიიხვეწებოდნენ. ჩანს კახეთშიაც ყველა „ილტაცებით“ არ შეჭვედრია ახალ სარწმუნოებას—წყაროები ამბობენ აქ „მთავართა“ გაქრისტიანების შესახებ და „ერი“-კი არ იხსენიება.

მერმინდელი ისტორიკოსებიც ვერ ჰმალავენ რომ როცა „ნათელ იღეს ყოველმან ერმან და სიმრავლემან ქართლისამან... არა ნათელ იღეს მთელთა კავკასიისათა... არამედ დადგეს ბნელსა შინა ეამ რაოდენმე“², რომ მეფე ამ გარემოების გამო იძულებული ყოფილა განეცხადებინა: „მნებავს ესრეთ, რათა იძულე მით მახვილითა მოვაქციენით მთელნი... და დავამოხნე ძესა ღმრთისასა და ვათაყუანნე პატიოსანსა ჯუარსა“-ო³. ამავე ისტორიკოსს მოგვოვება ერთი ძალიან საყურადღებო ცნობა რომ ქრისტიანობის გასავრცელებლად ადმინისტრაციულ ღონისძიებათა შორის მარტო მახვილი როდი იყო გამოყენებული, არამედ სხვა უფრო დახვეწილი საშუალებებიც. „სხუანიცა მთიულელნი უმრავლესნი არა მოიქცეს. არამედ დაუმძიმა მათ მეფემან ხარკი, ოდეს არა ინებეს ნათლისღება“-ო⁴. რატომ იყო რომ ახალ სარწმუნოების პროპაგანდისტებს სწორედ მთაში შეჭვედათ ასეთი გააფთრებული წინააღმდეგობა? ეს საკვებით გასაგებია: სწორედ მთაში ამდროს ფეოდალური ურთიერთობა ან სრულიად არ არსებობდა, ან სუსტად იყო ჩასახული, და, მაშასადამე, აქ არ არსებობდა ჯერ კიდევ ის სოციალური ფენა, რომელსაც ქრისტიანობა დაემყარებოდა. იყო, რათქმუნდა, სხვა, სოციალურად ანალოგიური, თუმც ბუნებრივად გან-

¹ ქართლ. მოქც., შატ., კელ., 716—717

² ლეონტი მროველი, მარ. 98

³ იქვე, 106—7 და შენ.

⁴ იქვე, 107

სხვაგვებული, რაიონები. შედეგი იქაც იგივე იყო. მოიპოვემა დოკუმენტალური ცნობები იმის შესახებ რომ მრავალ საუკუნის შემდეგაც საქართველოს მრავალ კუთხეში წარმართობა უფრო ძლიერად ვიდრე ქრისტიანობა. მთიულების შესახებ თვით ზემოთაღნიშნული წყაროც ამბობს რომ „რომელნიმე უკანასკნელ მოაქცივნა აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსზმან, რომელნიმე მათგანნი დარჩეს წარმართებასავე დღესამომდე“¹, ჩვენს დრომდეო, ავტორის დრო-კი რამდენიმე საუკუნითაა დაშორებული იღებულ ეპოქას.

ქრისტიანობის მიმღებ წრეების დახასიათებისათვის იქნებ უმნიშვნელო არ იყოს წყაროების ცნობები ეკლესიების მაშენებელთა შესახებ. გასაგებია რომ საზოგადოდ ქრისტიან მაშენებელთა შორის და კერძოდ პირველ ქრისტიან მაშენებელთა შორის ქართლში მეფენი და ეპისკოპოსნი იხსენიებიან. მაგრამ თითქოს განსაკუთრებული აზრი ეძლევა ისეთ ცნობებს, რომლებშიაც საუბარია ტაძრების აშენების შესახებ აზნაურთა მიერ, და ეს უკანასკნელნი აქ კოროპორაციულად არიან ნაგულისხმევი. მეოთხე საუკუნის მეორე ნახევრისათვის აღნიშნულია რომ ვარაზბაქურ მეფის „ზე ალაშენეს აზნაურთა ეკლესიაჲ გიორგი წმიდისა მცხეთას“. მეხუთე საუკუნის დამდეგისათვის, მიახლოებით, ნათქვამია რომ არჩილ მეფის „ზე აზნაურთა სტეფანე წმიდაჲ ალაშენეს არაგუსა ზედა“². მხოლოდ უკვე მეექვსე საუკუნის დამდეგისათვის ყრუდ არის აღნიშნული რომ მეფე დაჩის „ზე ტფილისს კაცნი დასხდებოდეს და მარიამ წმიდაჲ ეკლესიაჲ ალაშენეს“³. თუ აქ მაინც მკაფიოდ არ ჩანს ვინ არიან ეს კაცნი, სამაგიეროდ აზრი სავსებით ნათელია მომდევნო ცნობაში, რომელიც მიახლოებით მეექვსე საუკუნის მეორე ნახევარს გულისხმობს. ამ დროს, გუარამ ერისთვის ზე „ტფილისის მკვდრთა დიდსა ეკლესიასა დაიწყეს. ნახევარსა იქმოდა ყოველი ერი და ნახევარსა ერისთავნი“⁴. ორნახევარ საუკუნის განმავლობაში, საზოგადოებრივ განვითარებასთან დაკავშირებით, ქრისტიანობას დიდი ნაბიჯები წაუდგამს წინ თავის გავრცელების მხრით. ტფილისის „ყოველი ერი“, ქალაქის ერი-უკვე იმ საქმიანობის თანამონაწილე (მოთავეც, როგორც ჩანს) არის, რომელიც წინათ მხოლოდ აზნაურებს ახასიათებდა.

მაგრამ ქრისტიანობის ოფიციალურ სარწმუნოებად ქცევა ქართლ

¹ იქვე.

² ქართლ. მოქც. 720.

³ იქვე, 722.

⁴ იქვე, 724.

ში გულისხმობდა არა მარტო გარკვეულს შინაურ სოციალურსა და პოლიტიკურ პირობებს, არამედ გარკვეულს გარეპოლიტიკურ პირობებსაც. ეს გარეპოლიტიკური პირობები განსაზღვრულ იქნა ირანისა და ირანის ბრძოლით პირველობისათვის წინააზიასში, მებრძოლ მხარეთა დაინტერესებით ამიერ-კავკასიის ქვეყნებისა და, კერძოდ, ქართლის მიმართ და, დასასრულ, თვით ქართლის მმართველ წრეების განწყობილებითა და მიდრეკილებებით ამ ბრძოლაში.

როგორც თავის ადგილას ვამბობდით, მესამე საუკუნიდან მოყოლებული, მას შემდეგ, რაც ირანის სამეფო ტახტი სასანიანებმა დაიპყრეს, იწყება ირანის თვალსაზირო გაძლიერება. მესამე საუკუნის შუა წლებში მათ მწარე დამარცხება აწვეწვენიეს რომაელებს მით უფრო ადვილად რომ ამ დროს იმპერია თავისთავადაც ძალზე იყო მისუსტებული, რადგანაც შინაური და საგარეო აშლილობა თავის მწვერვალზე იყო ასული. ირანელებმა იმასაც-კი მიიღწიეს რომ თვით კეისარი ვალერიანე ტყვედ წაიყვანეს (260 წელს), რაც დაგვირგვინება იყო ირანის მეფის შაბურ 1-ის ცდისა ხელში ჩაგდო რომის იმპერიის აღმოსავლეთი პროვინციები. ირანელების გაძლიერებას, რათქმა უნდა, მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნებისთვისაც, საითკენაც ირანის მეფეები ხარბი თვალთ ადრევეც იცქირებოდნენ. ირანელების გავლენა ამიერ-კავკასიაში ყველაზე ადრე, ვასაგებია, სომხეთში და ალბანეთში ვრცელდებოდა. სომხეთში მათ წინა საუკუნეებშიაც არა ერთგზის მიულწვეიათ ჰეგემონიისათვის. სომხურ ეროვნულ ტრადიციების მიხედვით, უკვე პირველმა სასანიანმა არდაშირმა (226—240) დაიპყრა სომხეთი, დახარკა იგი და 26 წლის განმავლობაში ჰმართავდა მას თავის მოხელეების საშუალებით¹. რომაულ წყაროების ჩვენებითაც სომხეთი არდაშირის შეილის შაბურის დროს სპარსულ გავლენის სფეროში შედიოდა². ირანელების „მოდვაწეობა“ სომხეთში როგორც ჩანს, არც თვით სომხებს ჰზიზღავდა და სომხების მეზობლებისთვისაც ცუდი მაგალითი უნდა ყოფილიყო. როცა იმპერატორი ვალერიანე ირანელებმა ტყვედ წაიყვანეს, სომხეთის მეფეს არტავაზდს შაბურისათვის მიუწერია—ამ აქტით (ვალერიანეს ტყვედ წაყვანით) შენ გადაიმტერე და ჩვენც გადაგვამტერე, იმიტომ რომ ჩვენ შემწეობა გამოგიგზავნეთ, ყველა ხალხი, რომელნიც მეგობრულ ურთიერთობაში იმყოფებიან რომაელებთან ან ემორჩილებიან მათ³. ამ ხალხთა შორის სომეხთა მეფე აღმოსავლეთში და

¹ ხორენელი, II 77.
² კაპიტოლინი, S C II. 298.
³ იქვე.

პონტოში მცხოვრებ ხალხებსაც იხსენიებს. და მართლაც ნაქტორი
ლებს, იბერიელებს, ალბანელებსა და ტავროსკელებს უკვე
უგდიათ შაბურის წერილები, რომლებითაც სპარსეთის მეფე
ხებს ალბათ თავის მხარეს ეპატიებოდა, და, სამაგიეროდ, რომაელ-
თა წინამძღოლთათვის მიუწერიათ, ვალერიანეს ტყვეობიდან გამოხ-
სნის საქმეში დაგებმარებით¹. მაშასადამე, შესამე საუკუნის მეორე
ნახევარში ამ ხალხების მმართველ წრეების ორიენტაცია რომისკენ
ყოფილა მიმართული. უეჭველია, ამ მოვლენას თავისი უფრო ღრმა
მიზეზებიც უნდა ჰქონოდა.

298 წლის ზაფხუა, როგორც ვნახეთ, დაადასტურა რომის უპირატე-
სობა კერძოდ ქართლში. მაგრამ ქართლის დამოკიდებულება რომი-
საგან ამ დროს სავსებით მსუბუქი ფორმის უნდა ყოფილიყო, მიუხე-
დავად იმისა რომ ფორმალურად ეს ვასალობა იყო. რომის იმპერა-
ტორები ხომ უფრო ადრევეც ცდილობდნენ უხვი საჩუქრებით განე-
მტკიცებინათ თავიანთი „მეგობრობა“ იბერიის მეფეებთან. მაგრამ
შემდგომში, საერთო მდგომარეობის გამო, კიდევ უფრო მეტი საფუძ-
ველი ჰქონდათ ასეთი პოლიტიკა განეგრძოთ. მეოთხე საუკუნის სა-
მოციან წლებში, ირანელთა გაძლიერებულ შემოტევების გამო (461 წ.
ზამთარში), რომაელები ცდილობდნენ მდ. ტივროსის გაღმა მცხოვ-
რები მეფენი და სატრაპები თავიანთ მხარეს გადმოებირებინათ
მდიდარი საჩუქრებითა და საჭირო შთაგონებით. მაგრამ, უწინარეს
ყოვლისა, ცდილობდნენ მოექართამათ ბრწყინვალე სამოსლებითა და
მრავალფეროვან საჩუქრებით არშაკი და მირიანი („მერიბანე“), სომ-
ხეთისა და ქართლის (იბერიის) მეფეები, რომელთაც შეეძლოთ მა-
შინდელ საეჭყო გარემოებაში ევნოთ რომაელებისათვის, სპარსელე-
ბის მხარე რომ მიეღოთო, ამბობს რომაელი ისტორიკოსი². მართლაც,
მეოთხე საუკუნის დამდეგიდან ირანელების იერიშები რომაული
ტერიტორიის მიმართ სულ უფროდაუფრო ძლიერი ხდება. ამიერ-
კავკასიაში, სომხეთისა და ალბანეთის შემდეგ, ირანელებს ეხლა ქარ-
თლიც ჰქონდათ მიზანში ამოღებული და ძალღონეს არა ზოგადად
რომ რომაელები აქედან გაეძევიანათ. რადგანაც არც ერთს მებ-
რძოლ მხარეს იმ ხანად ისეთი რეალური ძალა არ გააჩნდა რომ
იარაღით გადაეჭრა საკითხი, ამიტომ ადგილობრივ მმართველ წრეე-
ბის განწყობილებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.
ორივე მხარე სწორედ ამ განწყობილების მოპოვებას ცდილობდა.

¹ იქვე.

² ა. შიანე მარკელინი, S C II 324.

წყარობიც მკაფიოდ მიუთითებენ მდგომარეობის ასეთ დასაბუთებზე. მეხუთე საუკუნის დამდეგისათვის, როცა ბრძოლა ქართლის ვაიკუნეურობის კიდევ არ იყო საბოლოოდ გადაწყვეტილი, ძველი ქართველ-ქრისტიანული გრაფი აღნიშნავს: „მათ შინა შინა უკუე იყო ბრძოლა შორის ბერძენთა და სპარსთა და ეწინოდა ბერძენთა, ნუ უკუე შვერთოს მეფე ქართველთა სპარსთა და ბრძოდიან სამეფოსა ბერძენთასა და მძლე ექმნენ ბერძენთა, ამისთვისცა მოსთხოვა (კეისარმა)... მეფესა ქართველთასა ფიცითა სიმტკიცე, რათა არა შვერთოს სპარსთა“. ქართლის მეფე სათანადო პირობას იძლევა. მაგრამ კეისარმა მას „უმეტესისა სიმტკიცისათვის მოსთხოვა მძვეალიცა მეფესა ქართველთასა. ხოლო რათა არა განიწვალნენ [ე. ი., არ გაიყონ, არ გაეთიშონ ერთმანეთს] ბერძენნი და ქართველნი და რათა იყოს მათ შორის მშვიდობა და სიყუარული, ამისთვისცა თავს იღვა ესე მეფემან ქართველთამან და წარგზავნა ძე თვისი“ მძველადო¹. დასავლეთისკენ აულიათ ორიენტაცია ქართლის მმართველ წრეებს ჩვენთვის სიანტერესო ხანაშიაც. დამოკიდებულება შორეულ რომთან მათთვის უფრო ხელსაყრელი იყო და მისაღები, ვიდრე ირანელების ზედ კარზე მომდგარი ბატონობა. მემპტიანე ამტკიცებს რომ პირველი ქრისტიანი ქართველი მეფე (მირიან) „ულონო იქნა მირიან და შეეშინა ოტებისათვის ქართლით, რამეთუ მომწყდარ იყუნეს წყობასა მას შინა ყოველნი წარჩინებულნი მისნი... და ამისთვისცა წარგზავნა მოციქული წინაშე კონსტანტინე მეფისა და ითხოვა მისგან მშვიდობა და აღთქმა მას მსახურება და განდგომა სპარსთაგან და შემოდგომა მისი, რომელი ესე სთნდა კონსტანტინეს, რამეთუ შიში აქუნდა კუალადცა სპარსთა მეფისაგან და თანაშემწეობისაგან [ქართველებისა სპარსელების სასარგებლოდო]. დაეზავა მირიანს და აღიყუანა შვილი მირიანისი მძველად“-ო². რომის იმპერიაში ამ დროს ქრისტიანობა უკვე სახელმწიფო რელიგიაა, და იგი ბუნებრივად გამოყენებული ხდება აღწერილ საურთიერთო პოლიტიკურ მიდრეკილებების განსამტკიცებლად. ეს ამბავი და მისი ნამდვილი აზრიც მშვენივრად აქვს აღწერილი იმავე მემპტიანეს. როცა მირიან მეფემ თავისი საბრძანებელი „განამტკიცა... სრულსა სარწუნობასა ზედა“, კონსტანტინე კეისარმა ქართველთა მეფეს „მძვეალი, ძე მირიანისი... გამოუგზავნა... ნიჭითა დიდითა (დიდი საჩუქრებით) და მოუწერა

¹ პეტრე ქართველის ცხ. მარის გამოც.: „Православный палестински сборник“, вып. 47, გვ. 5—6.

² ლეონტი მროველი, მარ. 54.

ესრეთ: „მე, კონსტანტინე თვითმპყრობელი, ახალი მონაღარა მფრთხილისა, პირველ ეშმაკისაგან წარტყუნული და გამოკსნილი დებელისა მიერ, მოვისწერე შენდა... ჩემთანავე ახალნერგის მთარაგისა მისა მეფისა მირიანისა—იყავნ შენთანა მშვიდობა და სიხარული. ვინაჲთგან იცან შენ სამება და ერთარსება, ღმერთი დამბადებელი ყოვლისა, არღარა მიკმს მე შენგან მძევალი, არამედ კმა არს ჩუენ შორის შუამდგომელად ქრისტე... და ჯუარი მისი... ვიყუნეთ ჩვენ სიყუარულსა ზედა მმებრივსა. შვილი შენი შენდავე მიმინიჭებია, იხილე და განიხარე... განსდევნენ ღმერთმან დამბადებელმან ეშმაკი მაცთური საზღვართაგან შენთა“-ო¹, რადგანაც შენ ჩვენი ღმერთი იცან, მძევალი ეხლა ჩვენთვის საჭირო აღარ არის, მის შავიერობას ქრისტე შეასრულებს—ის განამაგრებს კავშირს ჩვენ შორის და მაცთურ ეშმაკსაც (ირანელებს!) გააძევებს შენი მიწაწყლიდანაო. ჯერ საკვლევია, რათქმაუნდა, თუ საიდან აქვს ავტორს ეს საყურადღებო ცნობა ამოღებული, მაგრამ რომ თვით ცნობა სავესებით შეეფერება ისტორიულ სინამდვილეს, ამას საუცხოოდ ადასტურებენ უცხოური წყაროები. ბერძნული წყარო მე-4 საუკუნისა, რომელსაც საფუძვლად დასდებია იბერიის სამეფო სახლის შვილის მოთხრობა ქართლის გაქრისტიანების შესახებ და რომელიც თითქმის თანამედროვეა ამ ამბებისა, გვამცნობს: როცა ახლად გაქრისტიანებულ იბერიიდან მოციქულები მივიდნენ რომის იმპერატორთან საშლვედლო პირთა გამოსათხოვად, „კონსტანტინე მეფემ ისინი მეგობრულად მიიღო, უხაროდა რა უფლისათვის. მან შეიწყნარა თხოვნა და... ხელთდაასხმევინა (ე. ი. აკურთხებინა) იბერთა ეპისკოპოსი. ამავედროს მას (კარგად) ესმის რომ ეს არის ნიში ღმერთისა, რომელიც უცხოთესლთ უჭვემდებარებს მას“-ო².

ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად მიღება ქართლში უნდა მომხდარიყო მეოთხე საუკუნის ოცდაათიანს თუ ორმოციან წლებში. ქართლის იმ მეფეს, რომელმაც ეს აქტი შეასრულა, ქართულ-სომხური წყაროები ეძახიან მირიანს, ბერძნულ-ასურულნი-კი ბაკურს. არსებითად ეს ცნობები არ ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს. უცხოურ წყაროების

¹ იქვე, 109—110.

² „მომთხრობელი“ I, 62—3; შადრ. რუის-ურბნისის კრების „ძველისწერის“ ცნობა მირიანის შესახებ.

ბაკური არის მირიანის მემკვიდრე და მომდევნო მეფე ბაკური¹ ამ ბაკურმა, როგორც ვნახეთ, გარკვეული როლი ითამაშა ამბებში. შესაძლებელია ის მძევალი არ ყოფილიყო (დღს წმ. გარტაქა) მოება მერმე იყოს შეთხზული), მაგრამ საესებით დასაჯერებელია, რომ მას იმპერატორის კარზე ეცხოვრა და კეისრის მთავრობას მისი იქ ყოფნა მართლაც გამოეყენებინა თავის მიზნებისათვის. შესაძლებელია ისედაც მომხდარიყო რომ ქართულ სამეფო სახლიდან ფაქტიურად ქრისტიანობა პირველად სწორედ კეისრის კარზე მყოფ ბაკურს მიედო. სახელმწიფოს გაქრისტიანებას—კი მხოლოდ მეფის მონათლვა უდებდა საფუძველს. ქართული წყაროებიც შემდეგში ბაკურს განსაკუთრებით ენერგიულ მიმდევრად აცხადებენ ახალ სარწმუნოებისათვის და მისი შემდგომი გავრცელების აქტიურ ორგანიზატორად. ამიტომ გასაგებია რომ ბაკური ქართლის პირველ ქრისტიან მეფედ გამოცხადებინათ გარკვეულ წრეებს—აქაც ალბათ პოლიტიკური ტენდენციები იფარება.

რომ ზემოთწარმოდგენილი ანალიზი სწორი უნდა იყოს, ამაში დასავლეთ საქართველოს გაქრისტიანების ისტორია გვარწმუნებს. უმკველია რომ დასავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის ოფიციალურ კულტად ქცევის მნიშვნელოვნად დააგვიანდა აღმოსავლეთ საქართველოსთან შედარებით. თანაც ეს მოხდა იქ დიდი ყოყმანისა და მერყეობის შემდეგ, როგორც ჩანს. ამავე დროს ისიც უმკველია რომ ამ ფაქტის განხორციელებისათვის დასავლეთ საქართველოში ბევრად უფრო ხელსაყრელი პირობები იყო, თუ ფორმალურ თვალსაზრისზე დავდგებით. დასავლეთი საქართველო იმთავითვე ბევრად უფრო მჭიდრო კავშირშია რომის სახელმწიფოსთან, ვიდრე ქართლი. იგი გეოგრაფიულადაც ხომ უფრო ახლოს იყო რომთან. გარდა ამისა, დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უძველეს დროიდან მოყოლებული იყო უცხოელთა ფაქტორიები—ზღვისპირა სავაჭრო ქალაქები (ფაზისი, დიოსკურია, პიტიუნტი), რომლებშიც მოსახლეობის უდიდეს ნაწილს აგრეთვე უცხოელები, კერძოდ, ბერძნები, შეადგენდნენ. იმპერიის სხვა ნაწილებთან ეკონომიურად, პოლიტიკურად და კულტურულად მეტად ახლო დაკავშირებულმა, ამ ქალა-

¹ ასე ეძახის მას უძველესი „ქართლის მოქცევის“ მატეანგ. უფრო გვიანდელი ლ. მროველის, თხზულებით ამ პირს ბაქარი ჰქვია. ცხადია, უპირატესობა პირველ წყაროს უნდა მიეცეს. სახელი „ბაქარი“ ამ დროს მით უმეტეს უფუძლებელია, რომ, როგორც დოც. ნ. ბერძენიშვილმა მიაქცია ჩვენი ყურადღება, ეს სახელი არაბულ წარმოშობისაა და ალბათ ხანისათვის ანაქრონიზმს წარმოადგენს.

ქების მოსახლეობამ ქრისტიანობაც ადრე მიიღო. მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში ზოგიერთს ამ ქალაქთაგანში უკვე საეპისკოპოსოს კათედრაც-კი არსებობს. ყოველივე ამას სათანადო გავლენა მოეხდინა ქრისტიანობის გავრცელებაზე ადგილობრივ მოსახლეობაში. საამისო ფაქტებიც არსებობს—ახალ რელიგიის მიმდევართა არსებობის შესახებ ლაზიკაში. მაგრამ უკვე ვამბობდით—ქრისტიანობის გავრცელება ერთია და მისი სახელმწიფოებრივი სანქცია და ლეგალიზაცია—მეორე. მართალია, მოხსენიებულია რომ მეხუთე საუკუნის სამოციან წლების დამდეგს კონსტანტინოპოლში ჩასული ლაზიკის მეფე, გუზაზი, თავის ქრისტიანობის ნიშნებს ატარებდა¹, მაგრამ ეს, როგორც ჩანს, ვერ გამოდგება იმის საბუთად რომ ლაზიკის სამეფო სახლი საბოლოოდ გადასული იყო ქრისტიანობის მხარეს. შესაძლოა ლაზიკის მეფის მხრით ეს ერთგვარი ხერხიც ყოფილიყო: ის კონსტანტინოპოლში თავის სამართლებლად იყო ჩასული, რადგანაც მას რომაელების ღალატი ბრალდებოდა. და, მართლაც, ამ ცნობის ავტორი ამტკიცებს რომ ლაზიკის მეფემ რომაელი კარისკაცები, რომელთაც იგი თავდაპირველად საყვედურით აავსეს, მოხიბლა თავის პირმოთნე სიტყვებითა და თავის ქრისტიანობის ნიშნებითო. მეორე მხრით, ამავე პირის შესახებ ნათქვამია რომ იგი კონსტანტინოპოლში ჩავიდა ირანულ ტანი სამოსში გამოსწყობილი და მიდურად მცველებით გარშემორტყმული². მაშასადამე, მას ირანული ზნეჩვეულება და მიდრეკილებაც მკაფიოდ ახასიათებდა. პოლიტიკური ორიენტაციაც მას, კარგად ვიცით, ირანული ჰქონდა. ლაზიკის სამეფო სახლის საბოლოო გაქრისტიანება, რაც, რათქმაუნდა, ნიშნავდა ამ რელიგიის ოფიციალურ კულტად ქცევის ეგროსში (ლაზიკაში), მოხდა, როგორც ჩანს, მხოლოდ მეექვსე საუკუნის ოციან წლებში, და ისიც თავისებურსა და საგულისხმოდ პირობებში. ლაზთა მეფე წათე შიღის კონსტანტინოპოლს, სადაც კეისარს უცხადებს სურვილს გაქრისტიანებისა და ეგროსის სამეფო ტახტზე დამტკიცების შესახებ (ის ბიზანტიის ვასალია!). კეისარის ხიზარულით ნათლავს წათეს და მის შვილს (მაშასადამე, მეფის ოჯახიც წარმართია), უბოძებს მას სამეფო გვირგვინსა, ძვირფას სამოსლებსა და სამვაულებს და თანაც ცოლად ჰრთავს წათეს თავის ერთ დიდებულ კარისკაცთაგანის ასულს³. ცხადია, ქრისტიან-

¹ პ რ ი ს კ ე, SC I. 842.
² ი ბ ე მ.
³ თ ე ო ფ ა ნ ე, ქრონოგრაფია, I 164.

ნობა, რომელიც თან გაჰყვა წათეს სამეფო გვირგვინსა და ახალ
 კოლს, იყო პირობა იმისათვის რომ იმპერატორს თავისი გვსალო
 ტახტზე დაემტკიცებინა. წათეს მეორე კოლიც ბიზანტია-ეგრისის
 პოლიტიკურ კავშირის განმტკიცების იარაღი უნდა ყოფილიყო. ეს
 პოლიტიკური მდგომარეობა აიძულებდა ალბათ წინათაც ლაზიკის
 სამეფო სახლს წინააღმდეგობა და ქრისტიანობას. მისთვის კავშირი
 რომთან სრულებით არ იყო საძიებელი. ეს კავშირი არსებობდა,
 და არსებობდა საკმაოდ მძიმე ფორმითაც: დასავლეთი საქართველო
 იმთავითვე რომის ვასალი იყო და არა ფედერატი. გვაქვს
 საბუთი ვიფიქროთ რომ გარკვეულ პერიოდში ქვეყანა ხარკსაც იხდი-
 და რომის სასარგებლოდ. ასეთ პირობებში, იბერიის საწინააღმდე-
 გოდ, ეგრისის მმართველი წრეები აშკარად ირანულ ორიენტაციისა
 არიან. ჩვენ, სამწუხაროდ, თითქმის სრულებით არ მოგვეპოვება
 ცნობები დასავლეთ საქართველოს ვითარების შესახებ მეოთხე საუ-
 კუნეში. მეხუთე საუკუნის შუა წლებისათვის-კი (456 წ.) დადასტუ-
 რებულია რომ ლაზები ირანელების დახმარებას ეძიებენ რომაელე-
 ბის წინააღმდეგ. ეგრისის მეფემ გუბაზმა ამ დახმარების გამოსათ-
 ზოვრად ელჩები გაუგზავნა „პართის“ მეფეს, მაგრამ ირანელებს ამ
 დროს ომი ჰქონდათ ჰუნებთან და ლაზებმა თხოვნაზე უარი მიიღეს.
 ამიტომ, თუ თავდაპირველად ლაზებმა დამარცხება აწინვეინეს რო-
 მაელებს, ეხლა გუბაზი იძულებული შეიქმნა მორჩილება განეცხადე-
 ბინა იმპერატორისათვის, შეესრულებინა მისი მთავარი მოთხოვნა და
 თავისი სამეფო შვილისათვის დაეთმო, ერთმმართველობის დამყარე-
 ბის მიზნით ეგრისში. შემდეგ გუბაზი კონსტანტინოპოლშიაც ჩავიდა
 (465—474 წლებს შორის: ეს ამბავი მოხდა დედაქალაქის გადაწვის,
 465 წ., შემდეგ, და იმპერატორ ლეონის მეფობაში, ლეონი-კი
 გარდაიცვალა 474 წ. 3. II), სადაც საბოლოოდ გამოასწორა თავი-
 სი საქმე¹, როგორც ეს ზემოთ იყო მოთხრობილი. გუბაზის მემ-
 კვიდრე, როგორც ჩანს, უფრო მოქნილ პოლიტიკას აწარმოებდა და
 რომაელების ძალის გამოყენებას სცდილობდა ურჩობისადმი მიდრე-
 კილ სვანების წინააღმდეგ².

რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა და ირანელები უფრო და უფრო
 შავრად იდგამდნენ ფეხს ქართლში, მით უფრო მეტ მზრუნველობას
 იჩენდა კონსტანტინოპოლის მთავრობა თავის ინტერესების მიმართ
 ეგრისში. რომაელებს საფუძვლიანად ეშინოდათ იმისი რომ ირანე-

¹ პარისკე პანიელი, SC I 840—843, 847.
² იქვე, 845-6.

ლები დასავლეთ საქართველოს ხელში ჩაგდებასაც მოინდომებდნენ ასეთი ვითარება განსაკუთრებით აშკარა გახდა მეექვსე საუკუნის დამდეგიდან მოყოლებული. 502 წ. ირანელებმა აიღეს ქალაქი დოსიოპოლიც-კი (ერზერუმი), რაც მრისხანე გაფრთხილება იყო რომაელებისათვის. უკანასკნელი ეხლა თვითონ ცდილობენ ინიციატივის ხელში ჩაგდებას და კავშირს აბამენ ირანელების საწინააღმდეგოდ განწყობილ ელემენტებთან ქართლში. რომაელების აქტიურობა საქართველოში განსაკუთრებით უნდა გაძლიერებულიყო მას შემდეგ, რაც იუსტინე კეისრის მეფობის პირველსავე წლებში (518—523¹) ირანელებმა დიპლომატიური გზით დააყენეს ეგრისის საკითხი: ირანელების წარმომადგენელი რომაელთა წარმომადგენლებს, საზავო მოლაპარაკების დროს, უმტკიცებდა რომ „კოლხიდა, რომელსაც ეხლა ლაზიკე ეწოდება, ძველითგანვე... სპარსელთა ქვეშევრდომი იყო“ და რომ ეს ქვეყანა ეხლა „რომაელებს ძალით უჭირაეთ, უსამართლოდ“-ო. „რომაელები აღშფოთებით ისმენდნენ ამას, სპარსელები რომ ლაზიკესაც ეცილებოდნენ“². მართალია, იმ მომენტში ირანელებმა თავისი ვერ გაიტანეს, მაგრამ მათ მიერ აღძრული საკითხი საბოლოოდ მაინც გადაწყვეტილი არ იყო. კონსტანტინოპოლის მთავრობა მაინც დარწმუნებული იყო, რომ ირანის მბრძანებელს, „კავადს, ვანზრახვა ჰქონდა რამენაირად შეჭრილიყო რომაელთა მიწაწყალში“³. ამიტომ, როცა ირანელებისაგან შევიწროებულმა ქართლის მეფემ „გურგენმა მოინდომა იუსტინე მეფის მხარეს გადასულიყო და პირობა მიეღო რომ რომაელები არასდროს სპარსელების ხელში არ ჩააგდებდნენ იბერებს“, რომაელების იმპერატორმა გურგენს „დიდი სიამოვნებით მისცა ეს დაპირება და ბოსპორში გაგზავნა დიდძალი ფულით „ერთი სანდო კაცი“, რათა ჰუნების ჯარი ფულის საშუალებით დაეყოლიებინა და იბერთა დასახმარებლად გაეგზავნა“. რადგანაც ეს ცდა უშედეგოდ დამთავრდა, „მეფემ პეტრე სტრატეგოსი გაგზავნა ლაზიკეში რამდენიმე ჰუნითურთ რომ ის დახმარებოდა გურგენს, რამდენადაც შესაძლებელი იყო. ამავე დროს კავადმაც დიდძალი ჯარი გაგზავნა გურგენისა და იბერების წინააღმდეგ... გურგენმა რომ დაინახა რომ ის სუსტია სპარსელთა იერიშის ატანისათვის, რადგან რომაელების გამოგზავნილი

¹ ეს ამბავი ხდება იუსტინეს გამეფების შემდეგ (518) და, როგორც ჩანს, გურგენ, ქართლის მეფის, აჯანყებამდე (523).

² პროკოპი კესარიელი, იბ. პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის გამოც. „გეორგია“. II 21.

³ იქვე.

და მხმარე ძალები საკმაო არ იყო, ლაზიკეში გაიქცა იბერი-
თა ყველა დიდებულთურთ და თან წაიყვანა ცოლი, შვილები და
ძმები... ლაზიკის საზღვრებში რომ მოვიდნენ, აქ გაჩერდნენ და მხელ-
ვასასვლელი ადგილებით დაკულნი, იგერიებდნენ მტერს. სპარსელე-
ბი-კი დაედევნენ მათ, მაგრამ მაინცდამაინც ვერაფერი დააკლეს,
რადგან საქმეს აფერხებდა ძნელვასასვლელი ადგილები. შემდეგ იბე-
რები ბიზანტიონში ჩავიდნენ¹.

ამრიგად, ლაზიკა ამ დროს რომაელებს უკვე გადაქცეული აქვთ
ირანელების საწინააღმდეგო მოქმედების ბაზად და ირანის მემამო-
ხეთა თავშესაფარად. თვით ლაზებს კი თავი ორკოფულად ეჭირათ
და აღწერილი მდგომარეობა არაფრად ებიტნავებოდათ. იგივე მე-
მატიანე ამტკიცებს, რომ „ლაზებს არ სურდათ თავისი ქვეყნის თა-
ნადაცვა“, ე. ი., ეგრისის მმართველ წრეებს არ უნდოდათ დახმარებო-
დნენ რომაელებს მათს სამხედრო თავდაცვის ოპერაციებში ლაზიკის
საზღვრებზეო, და ამიტომ „მეფემ გადაწყვიტა გაეგზავნა ჯარი და სარ-
დალი ირენე. იბერიის საზღვრებიდან რომ შედიხარ, იქვეა ლაზების მიწა.
წყალზე ორი სიმაგრე, რომელთა დაცვა ძველთაგანვე აღ-
გილობრივი მცხოვრებლების საზრუნავს შეადგენ-
და, თუმცა მათ ბევრი ნაკლებობის გადატანა უხდებოდათ, რადგან იქ
არ მოდის არც ხორბალი, არც ღვინო, არც სხვა რამ სიყვითე. სხვა
ადგილიდან რისამე შემოზიდვა, ვიწრობების წყალობით, შეიძლება
შოლოდ ისე, ათუ კაცები თვითონ მოიტანენ. მაინც, რადგან იქ რამ-
დენადმე ქერიმა მოდიოდა, ლაზები ახერხებდნენ, ჩვეულებისა-
მებრ, თავის გამოკვებას. მეფემ გამოიყვანა იქიდან ეს
მცველები [ცხადია იმიტომ რომ რომაელები მათ ვერ ენდობოდ-
ნენ, ს. ჯ.] და რომაელ ჯარისკაცებს უბრძანა სიმაგრეების სადარა-
ჯოზე დამდგარიყვნენ. თავდაპირველად მათ ლაზები აწოდებდნენ
ძლივს-ძლიობით საჭირო სურსათს, მაგრამ შემდეგ მათ უარი
განაცხადეს ამ სამსახურზე და რომაელებმა ეს სიმაგრეები
დატოვეს; ისინი ხელთ იგდეს სპარსელებმა სრულიად გაურ-
ჯელად². ნათელია: როცა ლაზები აღნიშნულ ციხეებს თავისად
პგრძნობდნენ, ისინი მათს და მთელი ქვეყნის დაცვასაც ახერ-
ხებდნენ; ებლა მათ არავითარი სურვილი არ ჰქონდათ თავი
მოეტყუებინათ და თავისი ქვეყნის დაცვის მაგიერ არსებითად რომ-
მაელთა ინტერესების უვნებლობისათვის ეღვაწნათ, — რომაელები

¹ იქვე, 21—24.

² იქვე, 24—25.

ხომ მარ სრულიად არა სასურველ ბატონობას უმზადებდნენ, ლაზების დაუზმარებლად კი რომაელებს ამ შორეული და ძნელად მისაღწევ სიმაგრეების (აქ იგულისხმება შორაპანი და სკანდა) შენახვებში არ შეეძლოთ და ციხეებიც სრულიად გაურჯელად ირანელებმა დაიპყრეს. შორაპანი და სკანდა რომაელებმა მხოლოდ 532 წ. დაიბრუნეს.

ამ სიმაგრეების თავდაპირველი გადასვლა ირანელთა ხელში სრულებით არ ნიშნავდა ამ უკანასკნელთა გაბატონებას მთელს ეგრისში, ან რომაელების წასვლას აქედან. რომაელებმა მხოლოდ ეგრისის აღმოსავლეთი საზღვარი დასტოვეს. უფრო მისაწვდომ პუნქტებში კი, განსაკუთრებით, ზღვისპირა ზოლში, განსაკუთრებული მაგრება დაიწყეს. იგივე რომაელი მემატანე გვიამბობს: „როდესაც მოხდა გურგენ, იბერთა მეფის, წყალობით შემთხვეული ამბავი, როგორც ეს ზემოთ იყო ჩემ მიერ მოხსენებული, ლაზებთან დაიწყეს ჩადგომა რომაელთა ჯარისკაცებმა, რომლებითაც ის ბარბაროსები შეწუხებული იყვნენ, და, პირველ ყოვლისა, შეწუხებული იყვნენ პეტრე სტრატეგოსით, რომელიც ადვილად ექცეოდა ხოლმე მათ უდიერად“-ო¹. ეს სწორედ ის პეტრეა, რომელიც იუსტინე კეისარმა ვაგზავნა ეგრისში ქართლის მეფის გურგენის დასახმარებლად.

აი, სწორედ ამ დროს და ამ პირობებში მიიღო წათემ რომაელები-საგან ეგრისის სამეფო გვირგვინი და ქრისტიანობა: თეოფანე ქრონოგრაფი პირდაპირ ამბობს რომ წათეს გამეფება და გაქრისტიანება მოხდა 523 წ.².

შოველენის შინაგანი და გარეგანი მიზეზები და მექანიკა ნათელია.

საინტერესოა, რომ ირანელებს შურისძიებაც უცდიათ ლაზების მიმართ: მომდევნო კეისარის, იუსტინიანეს, მეფობის პირველ წელს, 528-ში, მათ გაულაშქრნიათ ლაზების წინააღმდეგ. ეგრისის მეფეს წათეს და იუსტინიანეს მიერ გამოგზავნილს რომაულს დამხმარე რაზმს მტერი დაუპარცხებია³.

¹ იქვე, 46.

² „დასაბამიდან სოფლისა“ 6015 წ., „ქრონოგრაფია“, დე-ბოორის გამოც., I 168. შედეგად საუკუნეში მიიღეს ქრისტიანობა აბაზგებმაც, რაც აღიარებულა საყოველთაოდ. ესეც საბუთია იმისა რომ მეფეთე საუკუნეში ლაზიაში, რომლის ნაწილს შეადგენს მაშინ აფხაზეთი, ქრისტიანობა ჯერ კიდევ სახელმწიფო სარწმუნოება არ არის.

³ თეოფანე, იქვე, I, 174.

§ 17. ჯვარი, როგორც ფეოდალური რელიგიისა და იდეოლოგიის სიმბოლო. ქართული ქრისტიანული კულტურის გავრცელება მთიანეთში.

ქრისტიანობის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნული ემბლემა და სიმბოლო, რომელიც ამ სარწმუნოებამ ჩვენშიც თავიდანავე მისი განსაკუთრებული მნიშვნელობა მისცა, იყო ჯვარი.

ცნობილია, რომ ჯვარი არის წინაქრისტიანული მოვლენა. ქრისტიანობამ გამოიყენა ის, გააერთიანა ხალხის ფართო მასებში ეს ემბლემა და მას თავისი სამსახური დააკისრა. ჯვარი, ისევე, როგორც ხატი, იყო გარკვეული ხარკი მმართველი წრეებისა იმ ფსიქო-იდეოლოგიის მიმართ, რომლითაც ფართო მასები შეპყრობილი იყვნენ. ეს იყო ხარკი ძველი კერპთაყვანისმცემლური განწყობილების სასარგებლოდ, რომელიც უაღრესად ძლიერი იყო ხალხში. ქრისტიანობამ ბევრი რამ მიიღო ძველი და ცდილობდა ძველ გუდაში თავისი ახალი ლეინო ჩაესხა, მაგრამ ცხადია, ამ გზით თვით სითხესაც გარკვეულად ეცვლებოდა იერი და ფერი.

ქრისტიანული ჯვარის საქართველოში შემოტანის შესახებ ჩვენ თავიდანვე გარკვეული ცნობები გვაქვს.

უძველესი მატიანე ნინოს შესახებ ამბობს, რომ—პირველ სამ წელს ქართლში მოსვლის დღიდან ნინო „ილოცვიდა ფარულად ადგილსა ერთსა, შებურვილსა ბრძამლითა მაცულისაჲთა“. და სწორედ ამ დროს მან თითქოს „შექმნა სახც ჯუარისაჲ ნახსლევისაჲ“¹, ე. ი., ნინოს მაცულის ბუჩქის ქვეშ ჰქონდა თითქოს საბლოცველო და აქ შექმნა მან „სახე ჯვარისა“, ნახსლევადან ჯვარი გააკეთა. ბუნებრივად იზადება აზრი რომ აქ იგულისხმება ვაზი, მაგრამ ამ აზრს ხსნის გაცილებით უფრო მკაფიოდ შემდეგი დროის წყარო, რომელიც „ქართლის მოქცევის“ მატიანეზე არის დამყარებული და მის შემდგომ გადამუშავებას წარმოადგენს.

ამ მერმინდელ წყაროში ნათქვამია, რომ ეს ნინოს ჯვარი იყო „ჯუარი... შემზადებული ნახსლევთაგან ვაზთისა“².

აქ პირდაპირ არის ნათქვამი რომ ჯვარი ვაზისაგან იყო გაკეთებული.

მეორე წყარო, აგრეთვე ნაგვიანევი (XII ს.) რედაქციის ნაყოფი, გვეუბნება რომ ეს ჯვარი ვითომც ჯერ კიდევ საქართველოში მოსვლამდე მიიღო ნინომ ქრისტეს დედისაგან. ნინო ჯერ კიდევ საქართვე-

¹ „მოქცევაი ქართლისაი“, შტბ. რედ., Ошнс. II 712.

² ჭტა. მარ., 75.

ლოს გარეთ ხედავ ჩვენებაში თითქოს, ზედა კერძო ცხედარსა (საწოლსა) მისსა იყო ვაზი რტოა გარდაფენილი. გამოუჩნდა ყოველი წმიდა იგი ნეტარსა ნინოს და პრქუა: „აჰა, ესერა, წარგებულნი შენ ქადაგებად ნათესაეთა მიმართ უცხოთა, ნაწილსა ჩემსა ქვეყანასა ჩრდილოასასა, ერისა მიმართ ქართველთასა, წარვედ სიმკნით და ყოველთა უქადაგე ქეშმარიტებაჲ“. ხოლო მან, შეძრწუნებულმან ხილვისა მისგან, მიუგო: „დედოფალო, ვერ შესაძლებელ არს ეგე ჩემ მიერ, რამეთუ მე დედაკაცი ვარ უცხოა, უნდოა და უსწავლელი, ანუ რაჲ იყოს სასწაულ და წინამძღუარ საქმისა ამის“.

მაშინ დედოფალმან მიყო ზედა კერძო ცხედრისა მისისა მყოფსა მას რტოსა ვენაკისასა და მოჰკუსთა მისგან და შექმნა ჯუარის სახედ და მისცა იგი კელთა ნინოასთა და პრქუა: „ამით ნიშითა სძლო ყოველთა მანქანებათა ეშმაკისათა და წარგემართოს ქადაგებაჲ შენი, და თანაშემწე გეყო და არა დაგიტეო შენ“. ამისსა შემდგომ მოეგო რაჲ თავად თვსად ნეტარი იგი, იხილა კელთა შინა თვსთა, რამეთუ აქუნდა ჯუარი იგი ვაზისაჲ... კრძალულად მარადის ებყრა მის შორის ჯუარი იგი წმიდა¹. შემდეგ აეტორი გვაცნობებს რომ ეს ჯვარი შეინახეს დიდ ჯვარში, რომელიც კლდეზე აღმართეს საჯარო თაყვანისცემისათვის: „და ჯუარი იგი ვენაკისა რქისაჲ, რომელი მოილო წმიდის ლუთისმშობელისაგან—არს მას შინა ნაწილად“².

ნინოს საწოლზე თითქოს გადმოფენილა ვაზის რტო და ქრისტეს „დედა“ ეუბნება—წადი იმ უცხო ტომებში, რომლებიც ჩემი წილზედომილი არიან და უქადაგე მათ ქრისტეს სარწმუნოებაო. ამან თითქოს ნინო შეაშინა. მე გამოუცდელი, უცხო, უცოდინარი ქალი ვარ, რა უნდა იყოს ნიშანი და წინამძღოლი ჩემი საქმისა იმ შორეულს და უცხო ქვეყანაშიო. „დედოფალი“ უკეთებს ნინოს ჯვარს ვენახის რტოსაგან, ამ ნიშნით შენ აჯობებ ეშმაკს და ყოველგვარ წინააღმდეგობას დასძლევო.

შემდეგში ქართულმა ეკლესიამ ნინოს ჯვარის გარშემო დიდი ლეგენდა შექმნა და იგი თავის ერთერთ ყველაზე დიდ თაყვანისცემის საგნად აქცია.

გადმოცემით, ჯვარი როლს თამაშობს არა მარტო ნინოს საკუთარ ცხოვრებაში, არამედ იმ ამბებშიაც, როდესაც ქრისტიანობა ოფიციალურ კულტის ადგილს იჭერს ჩვენში. ამის შესახებ უძველეს წყაროში ნათქვამია:

¹ ცხოვრება წმ. ნინოსი, ტფ. 1903, გვ. 13.

² იქვე გვ. 39.

...ნათელი მოიღო მირიან მეფემან და დედოფალმან და ყოველმან სახლმან მათმან. ითხოვეს ხს ეპისკოპოზმან და ნინო, რათა შექმნიდნენ ჯუარნი. და ძიება ყვეს ხუროთა. და პოვეს ხე ერთი, მდგომარეობდა ზედა კლდისასა, რომელსა ფურცელი მისი არაოდეს დასცუიოდა, და სულ ჰამოჲ იყო ხე იგი და შუქნიერი ფრიად... მეფემან წარგზავნა ძე თვისი რევე და მთავარ დიაკონი. იხილეს შუქნიერად დგომა ხისა მის... და უბრძანა ხუროთა მოკუცთაჲ ხისა მის. და შექმნეს სახე პატიოსნისა ჯუარისა... სამგუამად შექმნეს ხისა მის ტანისაგან სამნი ჯუარნი და აღმართნეს—მცხეთას, ვითარცა სწერია მცირესა მას მოკლედ აღწერილსა მას წიგნსა ქართლისა მოქცევისასა, გრიგოლი დიაკონისა მიერ აღწერილსა. და ერთი ჯუარი აღმართა მირიან მეფემან მთასა ზედა მალნარისსა, რომელსა ჰქუიან თხოთისა და ერთი იგი მახლობელად პატიოსნისა ჯუარისავე“...¹

მაშასადამე, ახალი კულტის მიღების პირველი აქტები მდგომარეობდა ნათლისღებასა და ხის ჯვრის აღმართვაში. ყურადღებას იქცევს რომ ჯვარის გასაკეთებლად ყოველთვის ეძებენ საუკეთესო ხეს. შემდეგ, ჯვრის მნიშვნელობის განმარტებისას ახალი საარწმუნოებისთვის, ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებასაც, რომ აქ დასახელებულ უძველეს ქართულ ისტორიულ ნაწარმოებში, რომელსაც არ მოუღწევია ჩვენამდე, უმთავრესად სწორედ ჯვრის აღმართების ისტორია ყოფილა მოთხრობილი. ჩვენ გვაქვს სხვა უტყუარი ცნობებიც ამგვარი ჯვრების შესახებ. ეს იყო მინდვრად დადგმული, ჩვეულებრივად ქვის პოსტამენტზე დამაგრებული, ჯვარი, რომელსაც ხალხი თაყვანსა სცემდა ისე, როგორც უწინ სცემდა თაყვანს კერპებს. სომხური წყაროებიდან ვიცით რომ ასეთი ჯვრების თაყვანის საცემად სომხეთიდანაც კი მოდიოდნენ საქართველოში. ეს ცნობები ეკუთვნის VI საუკუნეს.

ასეთსავე როლს ჯვარისას ჩვენ ვხედავთ სხვა მეზობელ ქვეყნების მოქცევაშიც. ასე, მაგალითად, სუმბატ დავითის-ძე პერაკლე კეისრის შესახებ გვიამბობს რომ ქართლიდან იგი „მოვიდა გარდაბანს ვარაზ გაგელისასა“² და დაილაშქრა ადგილსა მას, რომელსა ჰქუიან ხუზაშენი, და ნათელსცა პერაკლე ვარაზ-გრიგოლისა (ქკბ.: ვარაზ გაგელსა) და ყოველსა ერსა მისსა. დაიწყო შენებად ეკლესიასა, რომელი იგი

¹ ქართლის მოქცევა, შატბ. და ქელ., *Опис.* II, 713—714. ქარაგმები გახსნილია და ტექსტში შეტანილია მცირეთაღწერი კორექტურა, უმთავრესად თრთო-გრაფიული ხასიათისა.

² დამაზინჯებულთა, უნდა იყოს „ვარაზ გრიგოლისასა“.

უბრწყინვალეს არს ყოველთა ეკლესიათა და წარვიდა ბერდუჯს, და დგა გულსა სოფლისასა, და აღმართა ჯუარი ქვს. და ფუძეელი წმიდისა ღმრთისმშობლისა ეკლესიისა და აღასტყუდა: გუმბათი ბადი მისი¹.

აქაც, როგორც ვხედავთ, ჯვარი გვევლინება, ასე ვთქვათ, როგორც ახალი მოძღვრების მატერიალური გამოსახულება, რომელიც აკმაყოფილებს ფართო მასების ძველ ანიმისტურ რწმენებსა და შეხედულებებს. ასეთი განწყობილების შესახებ ჩვენ გვაქვს ერთი საინტერესო ცნობა, შემონახული XII საუკუნიდან.

აი, რას გვიამბობს თამარ მეფის ისტორიკოსი ფხოველებისა და დიდოელების შესახებ („ფხოველები“ დღევანდელი ფხოველები და, განსაკუთრებით, ხევსურებია, დიდოელები მათი უახლოესი მეზობელი დაღისტნის თემია, რომელიც დღესაც ამ საბელწოდებას ატარებს): ისინი „მშთავარსა და უხარშავსა ჭამენ და მრავალნი ძმანი ერთსა დედაკაცსა მიიუწანებენ ცოლად, რომელნიმე უწინარსა რასამე ეშმაქსა თაყუანისცემენ, და ზოგნი — უნიშნოსა შავსა ძალსა. და ამას ჰყოფენ, ხოლო ფხოველნი ჯვარის მსახურნი არიან და ქრისტიანობასა იჩემებენ“².

როგორც აქ ვაღმოცემული ცნობები ფხოველებისა და დიდოელების ზნე-ჩვეულებათა შესახებ (მაგ., უალრესად საყურადღებო ცნობა პოლიანდრიის შესახებ), ისე სხვა მოსაზრებებიც სრული უეჭველობით გვარწმუნებს რომ აღნიშნული ტომები ამ დროს თემურ-გვაროვნულ ყოფას განიცდიან. ასეთს სოციალურ გარემოში ქრისტიანობა, როგორც ფეოდალური რელიგია, ცხადია მკვიდრად ფეხს ვერ შიიდგამდა. იძულებით შეტანილსაც მას აქ, ვასაგებია, უნდა სათანადოდ გამოეცვალა თავისი ბუნება და ფუნქცია. სწორედ ამიტომ ამბობს ეს ფეოდალური ისტორიკოსი, ქრისტიანობას იჩემებენო ე. ი., მათ ნამდვილ ქრისტიანებად არ სთვლის. თუ მოვიგონებთ რომ ფხოველები დღევანდელი ხევსურები არიან და იმასაც, თუ როგორი გავრცელება ჰქონდა XX ს. დამდეგსაც ჯვრის ემბლემას ხევსურებს შორის, დავრწმუნდებით, რომ მემატიანის ცნობა მართალია რომ ჯვარის სამსახური ჯერ კიდევ ქრისტიანობას არ ნიშნავს, რომ აქ მოხდა თავისებური და სასურველი, მოცემული საზოგადოებრივი წრის ინტერესებისათვის, გამოყენება ამ ემბლემისა.

ერთის მხრივ, მაშასადამე, როგორც ვთქვით, ჯვარი არის სიმ-

¹ ქც. მარ., 340—341.

² ქც. მარ., 527.

ბოლო, რომლის საშუალებით ქრისტიანობა ეგუება წინათვე არსებულ რწმენებს, განწყობილებასა და წარმოდგენებს. მეფრევე მწერელი უცქველია რომ თვითეულ კონკრეტულ გარემოში ეს სემპლული ვის შემდგომ გამოყენებასა და გამოხატულებას პოულობს. კერძოდ, რით უნდა აიხსნას რომ ნინოს ჯვარი, რომელიც შემდეგში ასეთ უღრიდეს სიწმინდედ იყო გამოცხადებული ქართული ქრისტიანული ეკლესიის მიერ, ამ ლეგენდის შემქმნელია (რათქმაუნდა, ეს ლეგენდა) ნინოს უსათუოდ ვაზისაგან გააკეთებინა? ჩვენ ფეიქრობთ, ესეც უნდა აიხსნას იმ ნიადაგზე, რა ნიადაგზე აეხსენით ჩვენ თვით ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად მიღება.

ჩვენ ვთქვით, რომ როდესაც ჯვარისათვის ხეს ეძებდნენ, ცდილობდნენ საუკეთესო, ყველაზე ძვირფასი, ხე შეერჩიათ. მევენახეობა წამყვანი კულტურა იყო ქართული ფეოდალიზმისათვის და საუკეთესო მასალად ქრისტიანობის სიმბოლოსათვის სათანადო საზოგადოებრივ წრეში სწორედ ის მცენარე მიიჩნიეს, რომელიც ამ წამყვანი კულტურის მატარებელია. რომ ეს ლეგენდა სწორედ ასეთი ფეოდალური ფსიქო-იდეოლოგიის ნიადაგზე უნდა აიხსნას, ამაში ჩვენ გვარწმუნებს ჯვრის გამოყენების კიდევ სხვა შემთხვევები.

ჯერ ერთი, ჯვარი გამოდის, როგორც ფეოდალური საკუთრების ნიშანი. ვგულისხმობთ ქვისაგან გაკეთებულ ჯვრებს, რომელსაც აღმართავდნენ ისეთ მიწის ნაკვეთებზე, რომლებიც კერძო საკუთრების საგნად იყო გამოცხადებული. ამეამად ჩვენ გვაქვს უძვირფასესი ძეგლი VI საუკუნისა, ამგვარი ნიშანი, რომელსაც სათანადო წარწერაც აქვს: ვგულისხმობთ წყისეს (ადიგენის რაიონი ქვაჯვარის წარწერას, რომელიც შემდეგს ტექსტს შეიცავს (ქარაგმლის გახსნით): „ესე ჯვარი ქრისტსი მე, კოსტანტი, ძემან სტეფანესმან და გუდანსმან, აღჰუმართე, სახელსა მცხეთისა ჯურისასა, ნასყიდევსა ქუეყანასა ზედა, შაპრაშანსა ა, საცოდ (სალოცველად?) ჩუენდა, ცოლისა და შვილთა. ნოენბერსა იზ. ამენ“¹. ეს არის, მოლწეულთა შორის, უძველესი დოკუმენტი, რომელიც აშკარად მოწმობს, რომ მეექვსე საუკუნის დამლევეს თუ მეშვიდე საუკუნის დამლევეს, მიწა ყიდვის და, საერთოდ, თავისუფალი გასხვისების საგანია. ამ უფლების, ფეოდალური საადგილმამულო უფლების, გარეგანი გამოხატულებაა სწორედ აქ ეს ქვა-ჯვარი².

¹ ა. შანიძე, ძვ. ქართ. ქრესტომათია, ტფ. 1935, გვ. 25.

² ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, ტფ. 1935, გვ. 92—93.

ასეთივე ფეოდალური საკუთრების ემბლემად გვევლინება ჯვარი სხვა ქვეყნებშიაც. ბიზანტიურ ეკლესიაში, მაგ. ჯვარი, თავისუფლად ბრძივი რელიგიურ-რიტუალური ფუნქციის გარდა, კონსტანტინოპოლის იერარქთა კანონიკურ-საიურისდიქციო და, ამასთან ერთად, სავსებით გარკვეული ეკონომიური უფლებებისა და ხელისუფლების გამოხატვის მოვალეობასაც. ეპისკოპოსის ჯვრის აღმართვა ავტოდესპოტიურ (თვითმმართველ) მონასტრებში იყო გარეგანი ნიშანი ამ მონასტრების დამორჩილებისა ეპისკოპოსის კანონიკურ იურისდიქციისადმი. მაგრამ თუ მიტროპოლიტი ასეთ მონასტრებში თავის ჯვარს აღმართავდა (სამიტროპოლიტო სტავროპიგია), მაშინ ისინი უკვე მიტროპოლიტის განკარგულებაში გადადიოდნენ. ყველაზე უფრო ფართოდ აღნიშნული უფლებით, რათქმუნდა, პატრიარქები სარგებლობდნენ (საპატრიარქო სტავროპიგია). პატრიარქის სტავროპიგიული უფლება მდგომარეობდა და გამოიხატებოდა იმაში, რომ სამონასტრო ტაძრის საკურთხეველის უკან აღმართებოდა პატრიარქის ხის ჯვარი, რომელსაც წარწერა ჰქონდა ცერემონიის წლისა და დღის შესახებ. ამგვარი საპატრიარქო ჯვრის აღმართვით ეკლესია-მონასტრები ადვილობრივ ეპისკოპოსების იურისდიქციიდან პატრიარქის უშუალო იურისდიქციაში გადადიოდა. პატრიარქებს შეეძლოთ აღნიშნული უფლება იმპერიის ყველა მხარეში განეხორციელებინათ. რადგანაც იურისდიქციას თანსდევდა უაღრესად მნიშვნელოვანი ნივთიერი შემოსავალი, ამიტომ ამ ჯვრის აღმართვის, სტავროპიგიური უფლების განხორციელების, გარშემო მწვავე ბრძოლები იმართებოდა პატრიარქებს, მიტროპოლიტებსა და ეპისკოპოსებს შორის¹.

ჯვრის ასეთი როლი იყო ერთი კერძო შემთხვევა გარეგნული ნივთიერი ნიშნის გამოყენების საერთო ჩვეულებისა ინდივიდუალური უფლებების, პირველ რიგში—საკუთრების უფლების, აღსანიშნავად. იმავე ბიზანტიაში ეს ნიშნები „ტიტულებად“ იწოდებოდა. მათ მიწებზე აღმართავდნენ იმის აღსანიშნავად რომ ეს მიწები პატრონინიუმის ძალით რომელიმე მავნატის განკარგულებაში იყო გადასული. როგორც ჩანს, ასეთი ტიტულების აღმართვით იზრდებოდა სწორედ სენატორთა მსხვილი მიწისმფლობელობა. ამიტომაც იყო რომ კეისრები ებრძოდნენ ამ ჩვეულებას და ტიტულების აღმართვის უფლებას თავის პრეროგატივად აცხადებდნენ, რითაც შესაძლებლობას იტოვებდნენ სამეფო მემამულეობის გაფართოებისათვის. იუსტინიანე 535 წ.

¹ К. Н. Успенский, Очерки по истории Византии, ч. I. М. 1917, стр. 192—194.

გამოცემულს ინსტრუქციაში ადგილობრივ მმართველებისადმი, აწუკანასკნელთა საყურადღებოდ დაყენებით მიუთითებდა რუმეცხვარე ტიტულების შეუბრალებელი აღმოფხვრა იყო ადგილობრივ მმართველებთან უმთავრესი მოვალეობათაგანი, საინტერესოა, რომ ასეთი ინსტრუქციით იუსტინიანე სპეციალურად მიმართავს პონტოს მოღერატორს¹.

აღნიშნული საერთო ჩვეულება საქართველოშიაც დიდად იყო გავრცელებული და მის შესახებ ჩვენ დოკუმენტური ჩვენებები მოგვეპოვება ქართული ფეოდალიზმის თითქმის მთელ სივრცეზე.

ბიზანტიურ „ტიტულს“ ჩვენში „ხელი“ (კელი) შესატყვისება. სათანადო აქტს „კელის აღმართვა“ ეწოდება. ცხადია, ტერმინი „ხელი“ აქ თავისი ძველი მნიშვნელობით, უფლებების აზრით, არის გამოყენებული. ხელის აღმართვა მიწაზე მიწაზე უფლების გამოცხადებას ნიშნავს. მატერიალურად ეს „ხელი“ სხვადასხვა სახისა იყო — უბრალო ქვებით დაწყებული, გათავებული გამოსახულებიანი და წარწერიანი ქვებით. ზოგზე სწორედ აღამიანის ხელის მტევანია ამოკვეთილი, ზოგზე — გვარი, ზოგი თვით არის გვარის სახისა. უძველესი ძეგლი ამ გვარისა, რომელიც თავის-თავს „კელს“ უწოდებს, ჯერჯერობით მეათე საუკუნისაა ცნობილი². აღუმართავთ იგი ცხრაზმის ხევის ხევისუფალთ, როგორც ჩანს, იმის იურიდიკულად გაფორმებისათვის რომ მათ მიერ „აგებულ“ „წისქვილთა და სახლის“ სასარგებლოდ გარკვეული „სამსახური“ იყო დაწესებული. აქ, საფიქრებელია, ხელისმოწერის აღსანიშნავად, სხვა სიმბოლურ ნიშანთა შორის, გვარიცაა რამდენიმეჯერ გამოყენებული.

სამიჯნე სამანიც, რომელიც, თავისი დანიშნულებით, უახლოვდება განმარტებულ კატეგორიას, აგრეთვე მსგავსი ტიპებისაა ცნობილი. ვახტანგ VI-ის „დასტურ-ლამალი“ მათგან იხსენიებს „ქვას“, „ქუაკაც“ (ან „ქუა-კაცა“), „ჯუარიან ქუას“, „სამანი ქუას“³.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ „ჯვრის“ ზემოაღწერილ ფუნქციასთან შესაძლოა დაკავშირებული იყოს ჩვეულება ჯვრის ნიშნის გამოყენებისა ხელისმოწერის მიზნით, წერა-კითხვის უცოდინართა მიერ (როგორც ზემოთაღწერილ „ხელშია“). აქაც ეს ნიშანი გამოდის როგორც ინდივიდუალობის სიმბოლო.

¹ იქვე გვ. 93.

² გ. ბოქორიძე, ორი ფიქალწერილი, „სისტ. მოამბე“, წ. I, 1925 წ., გვ. 96 შემდეგ.

³ „დასტურ ლამალი“, პ. უმიკაშვილის გამ., გვ. 36—39.

ჩვენ არ დაგვკვირდება აქ აზრის განვრცობა იმის შესახებ რომ ქრისტიანობის შემოსულა ჩვენში იყო მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენა, მაგრამ ისიც არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ ქრისტიანობის საქართველოში არ შემოსულა როგორც ისეთი რელიგია, რომელსაც ბირველად მოსდევდა თან მწიგნობრობა. მწიგნობრობა საქართველოში არსებობდა ქრისტიანობამდე. ამაში ჩვენ დარწმუნებული ვართ, მაშასადამე, ქრისტიანობას მწიგნობრობა არ შემოუტანია. პირობით, მან მოსპო ის ძველი კულტურა, რომელიც ჩვენში მანამდე არსებობდა.

ამასთან ერთად, რათქმუნდა, ისიც ნათელია, რომ ქრისტიანობის გზით ახალი კულტურული კავშირები იმშობოდა დასავლეთის ქვეყნებთან და ფეოდალური ქართული კულტურა სწორედ ქრისტიანობის მიერ გაკვლეული გზებით წარიმართა გარკვეულ დრომდე, ვიდრე ფეოდალური საზოგადოების განვითარება საკითხს არ დააყენებს ქრისტიანული საეკლესიო კლერიკალური იდეოლოგიისა და კულტურის დაძლევის აუცილებლობის შესახებ.

ამ თვალსაზრისით ჯვარს შეიძლება ჩვენ დაუვკვირდეთ როგორც ისეთს გარეგნულ ნიშანს, რომელიც ქრისტიანობის გავრცელების გზებზე მიუთითებს.

ამ მხრივ საყურადღებოა რომ მაშინ, როდესაც (რამდენადაც ვიცით) აღმოსავლეთ-საქართველოში თავიდანავე ამ ნიშნის გამო-სახატავად მკვიდრი ქართული სიტყვა „ჯვარი“ იყო გამოყენებული, დასავლეთ საქართველოში სათანადო აღრინდელი ტერმინი ბერძნულია—„სტაეროს“. ეს ტერმინი თავდაპირველად იყო, როგორც ჩანს, ჭანურ-მეგრულშიაც, რის ნაშთსაც ჩვენ ეპოულობთ ჭანურ „სტაეროშინა“-ში. იგივე სიტყვა დღემდე შენახულა სვანურში გარდმონაშთის სახით¹. ეს გარემოება სხვა ფაქტებთან ერთად მაჩვენებელია სწორედ იმ გზებისა და ფორმებისა, რომლებითაც ქრისტიანობა ვრცელდებოდა აღმოსავლეთსა და დასავლეთ საქართველოში.

თუ აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანული ეკლესიის ენა თავიდანვე ადგილობრივია, ეროვნული—ქართული, დასავლეთ საქართველოში ჩვენ სხვა სურათს ვხედავთ. იქ საეკლესიო ენა, თავდაპირველად, ბერძნულია, როგორც ჩანს. ყოველ შემთხვევაში უცილობელია, რომ ეგრისის ზღვისპირა საეპისკოპოსოებში სწორედ ამგვარი უნდა ყოფილიყო ვითარება. ანალოგიურივე უნდა ყოფილიყო მდგომარეობა

¹ ა. შანიძე, შემთხვევა ბერძნული სიტყვის აკუსტიური ფორმით სესხებისა სვანურში, ტფ. უნ. მოამბე, V, 1925 წ., გვ. 254-6.

შიდა რაიონების უმრავლესობაშიც, ისევე როგორც მეზობელ კანონში და აბაზგიის საერისთავოში. მაგრამ შემდეგში, საკმაოდ რადიკალური ტეხილის სახით, ბერძნულ-ბიზანტიური საეკლესიო კულტურა და სავლეთ საქართველოში ადგილს უთმობს ქართულს. ეს ამბავი ჯერ კიდევ პირველ გაერთიანებამდე (X ს.) ხდება. ამრიგად დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა კულტურული დაახლოება ხდება უფრო ადრე, ვიდრე პოლიტიკური გაერთიანება. ამას თავისი საფუძველი ჰქონდა. განსაკუთრებული როლი ამ საქმეში ითამაშა აბაზგიის საერისთავოს განვითარებამ და აფხაზთა სამეფოს წარმოშობამ. აფხაზთა მეფეებმა უკვე IX ს. დამდეგისთვის არა მარტო დაიპყრეს თავიანთი ძველი სიუზერენების—ეგრისის მეფეების—სამფლობელო, არამედ გაარღვიეს ეგრისის ძველთა-ძველი პოლიტიკური საზღვარი აღმოსავლეთით—სკანდა-შორაპნის ხაზი—და ხელთ იგდეს პროვინცია არგვეთი, ზემო იმერეთის უმნიშვნელოვანესი ნაწილი. შემდეგ, IX საუკუნეშივე, აფხაზთა მეფეების ექსპანსიამ დახავეს ლიხის ქედსაც და ქართლში იჭრება.

ამ გარემოებამ რომ აფხაზთა მეფეებმა ფართო ტერიტორიაზე გაშალეს თავისი პოლიტიკური სუვერენიტეტი, აიძულა ისინი ეცადნათ უფრო ფართო, კერძოდ კულტურული თვალსაზრისით, პოლიტიკის წარმოება. აფხაზთა მეფეებმა, პირველად ისტორიაში, დას. საქართველოს სატახტო ჭალაქი ქუთაისში გადმოიტანეს. ეს გარემოებანი—რომ ძველ დროში, არგვეთში, როგორც ჩანს, ქართული მოსახლეობაა, რომ აფხაზთა მეფეები ცდილობენ მთელი საქართველოს გამაერთიანებელი დინასტიის როლი ითამაშონ, რომ ხდება საქართველოს სხვადასხვა რაიონების დაახლოება სამეურნეო აღმავლობის ნიადაგზე, ყოველივე ეს ხელს უწყობს აღმოსავლეთ საქართველოს საეკლესიო კულტურის შექრას დასავლეთ საქართველოში. ბერძნულ ენას ეკლესიასა და საეკლესიო მწერლობაში, ისევე როგორც სახელმწიფო დაწესებულებებში, სცვლის ქართული. აფხაზთა სამეფოში ქართულმა ენამ აღწერილი მდგომარეობა მოიპოვა უკვე IX საუკ., რაც დოკუმენტალურად მტკიცდება. ბუნებრივია რომ ამ პროცესის ერთი პატარა გარეგნული ნიშანთაგანი იყო ბერძნ. „სტავროსის“ შეცვლა ქართ. „ჯვარით“. საინტერესოა ამ ნიშნის მოძრაობა კავკასიონის ჩრდილოეთით.

ნიადაგი ქრისტიანობის გავრცელებისათვის, როგორც განმარტებული გვაქვს, იყო ფეოდალური ურთიერთობის განვითარება. ფეოდალიზმის განვითარებასთან ერთად ქრისტიანობა ნელნელა იპყრობს მთელ კავკასიას. ამ მხრით, ჩრდილო-კავკასიამ, რათქმაუნდა, უკა-

ნასკნელ რიგში მიიღო ქრისტიანობა, იმიტომ რომ აქ ყველაზე ნე-
ლი ტემპით ვითარდება ეს ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობა.
ამ შემთხვევაში, ბაზა, ასე ვთქვათ, ამოსავალი წერტილბ
ანობის გაერცელებისათვის ჩრდილოეთ-კავკასიაში არის უკვე სა-
ქართველო—ჯერ აფხაზთა სამეფო, შემდეგ—საქართველოს ფეოდა-
ლური მონარქია.

საყურადღებო ცნობებია, მაგალითად, ბიზანტიურ წყაროებში
დაცული აღანების ანუ ოსების გაქრისტიანების შესახებ.

ამ ცნობათა ანალიზით ირკვევა რომ ქრისტიანობა ოსებს (ალა-
ნებს) მიუღიათ შეათე საუკუნის დამდეგს, როცა, აქ, ფეოდალური
განვითარების წარმატებას შეუქმნია ხელსაყრელი საზოგადოებრივი
პირობები ამ ამბისათვის. მთავარი ინიციატორი და პრაქტიკული
ორგანიზატორი ალანთა გაქრისტიანების საქმისა აფხაზთა მეფე
ყოფილა. აფხაზთა სამეფო და ოსეთი ამ დროს უშუალოდ მოსაზლ-
ვრე ქვეყნებია თუნდაც იმიტომ რომ ყუბანის სათავეები ოსებს
უქირავთ. სწორედ აქეთკენ, მდ. კოდორისა და მისი შენაკადების
სათავეებით, მიიმართება გზა, რომელიც გადალახავს კავკასიონს
ქლუბორის და, ზოგჯერ, მარუხის ზეკარით და რომელსაც ძველთაგან-
ვე აფხაზეთისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა—ოსეთის ამ
სასაზღვრო ხაზს გულისხმობს სწორედ „ქართლის მატთანე“, როცა
გვიამბობს რომ მურგან ყრუსაგან ლტოლვილი აფხაზეთის ერისთავი
ლეონ „შესრულ იყო ციხესა შინა სობლისსა, რომელ არს გარდასა-
ვალსა ოცხეთისასა“-ო¹. ოსეთთან დაკავშირებული ინტერესები,
ეკონომიური და პოლიტიკური ხასიათისა, არის სწორედ ის სტი-
მული, რომელიც აფხაზეთის მმართველ წრეებს აიძულებს ოსების
გაქრისტიანებაზე იზრუნონ.

ოსები იღებენ ქრისტიანობას, როგორც ოფიციალურ კულტს, კონ-
სტანტინოპოლელი პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის დროს, რომ-
ლის მიმოწერა ამ საქმის გამო აფხაზთა მეფესთან არის ჩვენ მიერ
დასახელებული წყარო². ნიკოლოზი ორჯერ იყო პატრიარქად:
901—907 წწ. და 912—925 წწ. ეს თარიღები არკვევს ნიკოლოზის
კორესპონდენტის, აფხაზთა მეფის, რომლის სახელი წერილებში არ
შენახულა, ვინაობასაც, საქმე ისაა, რომ პატრიარქი ულოცავს აფ-

¹ ქცხ. მარ., 201.

² ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილთა კრებულს საერთოდ უადრესად დიდი ის-
ტორიული მნიშვნელობა აქვს, იხ. А. Васильев, История Византии, т.
I, 307.

ხაზეთის მფლობელს მიმისეულ სამეფო ტახტზე ასვლას, იძლება შეეხებოდეს მხოლოდ ცნობილს გიორგი II-ს, ჩვენი ანგარიშით, ტახტზე ადის, დაახლოებით, 915—916 წლებში. მაშას გიორგისას, კონსტანტინე III-ს, რომელიც გამეფებულია, ყოველ შემთხვევაში, არა უადრეს IX ს. ოთხმოციანი წლებისა, როცა ნიკოლოზი ჯერ კიდევ პატრიარქი არ ყოფილა. გიორგი აფხაზთა მეფე მართლაც ცნობილია თავისი საეკლესიო მშენებლობით.¹

საყურადღებოა ნიკოლოზის წერილების შინაარსი. პირველ ეპისტოლეში პატრიარქი ულოცავს გიორგის ახლად გარდაცვალებული მიმის ტახტზე ასვლას და სამძიმარს უცხადებს მას შვილური მწუხარების გამო. წერილის დასასრულ პატრიარქი, როგორც ჩანს, უპასუხებს აფხაზეთის მფლობელს შეკითხვაზე ალანიის არქიეპისკოპოსისათვის შემწეობის აღმოჩენის შესახებ და მთელ საქმეს მთავრის კეთილწადიერ მოსახრებაზე მიაგდებს; დარწმუნებული ვარ, მეზობელი ხალხის მწყემსს შემწეობას აღმოუჩენო². ეს წერილი ერთ საკითხსაც აღძრავს: „ეს მეზობელი ხალხი“, ალანები, რომ არ ეზმარებოდნენ გიორგის ტახტის გამო ბრძოლაში, რომელიც ატყდა გიორგის მიმის, კონსტანტინეს, გარდაცვალების შემდეგ და რომელშიაც გიორგის კონკურენტს, მის უმცროსსა და, როგორც ჩანს—დედით სხვა, ძმას ბაგრატს დახმარება მოსდიოდა სამხრეთიდან, ტაოკლარჯეთის იმდროინდელ უძლიერეს მფლობელისაგან, რომელიც სიმაშირი იყო ამ ბაგრატისა³.

¹ მის შესახებ მატიაზე წერს: „იყო იგი სრული ყოველითა სიკეთითა, სიმკნითა და ახოვნებითა, ღმრთის მოყუარე. იყო უმეტეს ყოველთა მამუნებელი ეკლესიათა... ამან განაგნა და განაწყენა ყოველნი საქმენი კეთილნი მამულისა სამეფოსა თვისისა. აღაშენა საფდარი ჭყონდიდისა, შეკმნა საეპისკოპოსოდ“... ქცხ. მარ., 229;—ერთ-ერთ წერილში, რომელიც თმცა თავისი შინაარსით ალანების გაქრისტიანების ამბავთან დაკავშირებული არ არის, მიმართულია აბაზგიის მფლობელისადმი, უკანასკნელი წოდებულია გრიგორად (იხ. № 162, იქვე). უბკველია, დედანში „გიორგი“ უნდა ყოფილიყო, რაც შემდეგში გადამწერლების მიერაა დამახინჯებული. არსებითად ისაა საყურადღებო რომ გიორგი მეფე ნიკოლოზის მუდმივი კორესპონდენტი გამოდის.

² Migne, Patr. gr., t. CXI, 236, № 46; Ю. Кулаковский И. Христианство у Алан. „Визант. временник“, V, გვ. 1 შემდ.

³ „ქართლის მატიაზე“ ამბობს: „გარდაიცვალა კონსტანტინე მეფე და იმდებოდა ქვეყანა აფხაზეთისა ვამ რაოდენმე, რამეთუ ესხნეს ძენი ორნი კონსტანტინე მეფისა: ერთი უხუცესი და მეორე, რომელი უშვა (სხუამან) ცოლმან, უმრწემესი. უხუცესსა ერქვა გიორგი და უმრწემესსა—ბაგრატ. და იყო მათ შორის ბრძოლა დიცხელი, რომელი თვთველად ბოროცხვრებდასა მათსა. ხოლო ესე ბაგრატ სიძე იყო გურგენ ერისთავთა-ერისთავისა. უშეუღლა გურგენ ყოველითა

აფხაზეთი კიდევ ამ დროს, კულტურული თვალსაზრისით, ქართული ქვეყანაა, ამიტომ ქრისტიანობასთან ერთად ჩრდილოეთ-კავკასიაში ქართული კულტურა გადადიოდა. აღნიშნული პროცესის ნივთიერი ნაკვალევია სპეციალურ ლიტერატურაში აღწერილი ფაქტი რომ მდ. ყუბანის სათავეებში, კერძოდ, მდ. ტებერდას ხეობაში, დღემდე შენახულია ქართული ხუროთმოძღვრების საყურადღებო ძეგლები. ეს ძეგლები მისდევს სწორედ იმ აფხაზეთ-ოსეთის გზას, — რომლის შესახებაც ზემოთ იყო საუბარი, — და ამ გზის არსებობის უტყუარ საბუთსაც წარმოადგენს.

საქართველოდან ვრცელდება ქრისტიანობა და, მასთან ერთად, ქართული ქრისტიანული კულტურა ჩრდილოეთ-კავკასიის შუა და აღმოსავლეთ ნაწილშიაც. აბიბოსის შესახებ, რომელიც ნეკრესის (კახეთში) ეპისკოპოსი იყო, მატთანე ამტკიცებს, რომ მან „მოაქცივნა უმრავლესნი მთიულნი არავჟსა აღმოსავლით“ (ქცხ. მარ., 197).

რადგანაც ქ. ნეკრესი თვითონ კავკასიის შთის კალთებზე მდებარეობდა, ამიტომ საფიქრებელია რომ „მთიულებში“ მემატთანე შთის კავკასიელ ტომებსაც ვულისხმობს. ასე ესმის ეს კერძოდ ვახუშტის, რომელიც ამბობს რომ აბიბოსი იყო „მწყემსი ვალმაკრისა დიდოთურთ“. მერვე საუკუნისათვის შემდგომს ენერგიულ აქტებს, ქრისტიანობის აღმოსავლეთ-კავკასიისა და კავკასიის მთიანეთში დამკვიდრების მხრივ, მემატთანე მიაწერს არჩილ მეფეს. მატთანით, არჩილ „დაჯდა წუქეთს (ზაქათალა-ნუხის მხარე, ს. ჯ.) და აღაშენა კასრი. და კვესა ლაქუასტისასა აღაშენა ციხე. და პოვნა წუქეთს მთავარნი, რომელთა მიებოდა ვახტანგ მეფესა წუქეთი. და იყო მაშინ, რომელი ერისთავობდა თუშთა და ხუნზთა ზედა და ყოველთა წარმართთა მის მთისათა, სახელით აბუ-ხუასრო. და არა ინება მისაგან წაღებად წუქეთი. აღაშენა ციხე-ქალაქი ერთი, ნუხპატისი, ორთა წყალთა შუა. ზოლო ნუხპატელნი უწინარეს იყუნეს კაცნი წარმართნი და მკეცის ბუნებანი, არამედ ყრუსა მოესრა სიმძლავრე იგი მათი. და იძულებით მონათლნა არჩოლ იგინი“¹. აქაც ნაცნობი სურათია: გარკვეულს საზოგადოებრივ პირობებში (მემკვიდრეობითი ერისთავობა) პოლიტიკური და, უმკველია, აგრეთვე

¹ ქ. მარ. 210. მატთანის დათარიღებით, ეს ამბები ხდება მორვან ყრუს შემოსევიდან 50 წლას განვლის შემდეგ, ე. ი. VIII ს. ოთხმოციან წლებში. არაბული ხანის შედარებით გვიანდელ პერიოდზე მიუთითებს ერისთავის სახელიც „აბუ-ხუასრო“. ცნობა იმდენად კონკრეტულია რომ მის სინამდვილეში გვიის შეტანა უნაფუძვლო იქნებოდა. — ტექსტა აღდგენილია.

ეკონომიური ინტერესები აიძულებს ქართლის მმართველ წრეებს იზრუნონ „მხეცისბუნებიან წარმართების“ „ცივილიზაციის“ გაქრისტიანების გზით, ე. ი. სასურველი მიმართულებით ზებული ურთიერთობის კალაპოტში ამ ტომების ჩაყენებისათვის. მეთოდი სხვადასხვა წრეების მიმართ სხვადასხვანაირია: ერისთავებს უდასტურებენ მათს მემკვიდრეობითს პრეტენზიას საერისთავო „ხელის“ მიმართ, ხალხი-კი, რომლის სიმძლავრე¹ აღრევე შეუზღუდავს მურვან-ყრუს, ინათლება „იძულებით“. ყოველივე ამას თანსდევს ციხე-ქალაქების გაძლიერებული მშენებლობა, რაც, ერთი მხრით, უფრო მტკიცე ორგანიზაციას უქმნის ამ იძულებას, მეორე მხრით-კი—ეკონომიური ინტერესების ხასიათს ამკლავებს. პოლიტიკური გეოგრაფიის თვალსაზრისით უაღრესად საყურადღებოა თუშებისა და ხუნზების (თანამედროვე ავარიელები, ხუნძები) ერთს ქართულ საერისთავოში მოქცევა. ამ მხრით ცნობის მნიშვნელობა ჩვენ დაწვრილებით სხვაგან გვექნება განმარტებული.

ისეთს მაღალი მთის ქვეყანაში, როგორცაა ხუნზეთი, ქრისტიანობის გავლენა VIII ს. არ უნდა ყოფილიყო ღრმა, რამდენადაც ფეოდალური ურთიერთობა მაშინ კავკასიის მთიანეთში ახლად ფეხადგმული იყო. ამიტომაცაა რომ შემდეგშია ჩნდება ცნობები ახალ ღონისძიებათა შესახებ ამ მხრივ დასახელებულ მხარეებში. ნიადაგი პროცესის გაღრმავებისათვის იქმნებოდა, უწინარეს ყოვლისა, თვით სათანადო რაიონების ფეოდალიზაციის, ხოლო შემდეგ, ქრისტიანულ ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ გავლენის ზრდით. უკანასკნელი მხრით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დავით აღმაშენებლის საჭმიანობას, რომლის შედეგადაც საქართველოს ფეოდალური მონარქიის სუვერენიტეტი შორს გადასცდა, ჩრდილოეთით, კავკასიონის ქედს. ყივჩაყების გადმოყვანისას, გვიამბობს დავითის ისტორიკოსი, მეფე და მისი თანამოღვაწენი „შევიდეს ოვსეთს და მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოველნი მთავარნი და ვითარცა მონანი დადგეს წინაშე მისსა. აიხუნა მძევალნი ორგნითვე, ოვსთა და ყივჩაყთა, და ესრეთ ადვილად შეაერთნა ორნივე ნათესავენი და ყო შორის მათსა მშვიდობა და სიყუარული ვითარცა ძმათა. აღიხუნა ციხენი დარიალისა და ყოველთა კართა ოვსეთისა და კავკასიისა მთისა თანა და შექმნა გზა მშვიდობისა ყივჩაყთა თვსა“¹ და საერთოდ თავისთვის, რათქმუნდა. უეჭველია რომ „მშვიდობის გზებს“ თან მისდევდა და ამტკიცებდა ქრისტიანობა. ტყუილად კი არ ახ-

¹ დავითის ისტორია, ქცხ. მარ., 300—302.

ლდა დაეითს თან მისი მწიგნობართუხუცესი, გიორგი ქუონდიდელი, სამეფოს უპირველესი ბერთავანი და პირველი მოხელე.

მთელი XII ს., ამ თავლასაზრისით, დაეითის მიერ ვეფხისტყაოსნის ქვეშ მიმდინარეობს. XIII ს. მონღოლებმა ამ ურთიერთობას მძიმე ლახვარი ჩასცეს. მაგრამ მთლიანად იგი მაინც ვერ გაუწყვეტიათ. ამ მხრივ საყურადღებოა „ეამთაალმწერელის“ ცნობა, რომელიც დიმიტრი თავდადებულის მეფობისათვის (XIII ს. სამოცდაათიანი და ოთხმოციანი წლები) მიუთითებს პიმენ სალოსის სამისიონერო მოღვაწეობაზე დალისტანში. მემატიანის თქმით, ეს პიმენი „გარეჯით წარმოვიდა და დაემკვდრა ბელაქანს ქუაბსა რასმე. (მან) ნათესავი ლექთა წარმართობისაგან მოაქციენა, რომელნი ჰკიან სარწმუნობასა ზედა ქრისტესა“¹. რადგანაც ეამთაალმწერელი, ამ ცნობის ავტორი, XIV ს. მწერალია (იგი ყოველ შემთხვევაში გიორგი ბრწყინვალის მეფობის მომსწრეა), ცნობა ისე უნდა გავიგოთ, რომ XIV ს. ლეკები ჯერ კიდევ ქრისტიანები იყვნენ. ისლამის გაბატონება დალისტანში ჯერ თემურ-ლენგისა და შემდეგ, განსაკუთრებით, თურქ-ოსმალების ღვაწლს უნდა მიეწეროს.

აღწერილი მოვლენების საყურადღებო ტერმინოლოგიური ნაკვალევებიდან ჩრდ.-კავკასიაში აღენიშნაეთ „ჯვარს“. ქართული ტერმინი „ჯვარი“ დღემდე შენახულია კავკასიის მთიანეთისა და ჩრდილო-კავკასიის მრავალ ადგილას (ჩერქეზეტში: შავიზღვისპირა შაფსულებში, ყუბანის შაფსულებში, საერთოდ კიანების სხვადასხვა ტომში, ყაბარდოელებში²; ამაზეში (პირიქითა აფხაზეტში); ოსებში; ქისტებში).

საყურადღებოა, ამასთან, ტერმინის დღევანდელი მნიშვნელობანი, რომელთაგანაც ძირითადია ორი: 1) ტერმინს შერჩენილი აქვს ძველი აზრი, იგი გამოხატავს ქრისტიანულ სიმბოლოს, 2) ტერმინი აღნიშნავს წარმართულ ღვთაებას, კერძს. საინტერესოა ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა ტერმინისა: უქველია, იგი ვითარდება იმ შედარებით გვიანდელ ხანაში (XVII—XVIII სს.) როცა ხსენებული ტომების გაბატონებულმა წოდებამ, თავად-აზნაურობამ, ახალს პოლიტიკურ პირობებში, თავისთვის უფრო ხელსაყრელად მიიჩნია ქრისტიანობა ისლამზე გაეცეალა. გლებობა-კი, იცავდა რა თავის საკუთარს ინტერესებს, თავდაზნაურობის ახალი იდეოლოგიის, ისლამის, დასაპირისპირებლად ერთ ხანს ეტლათქებოდა ძველს, სწორედ ისევე, რო-

¹ ქცხ. მარ., 731.

² ჩერქეზეტმა ქრისტიანობა მიიღეს ალანებზე ადრე, ბიზანტიელებისაგან, მაგრამ შემდეგ აგრეთვე დაექვემდებარნენ საქართველოს პოლიტიკურსა და კულტურულ გავლენას.

ვორც ამას ჩადიოდა იგი, როცა იგივე აზნაურობა ქრისტიანობა იღებდა. ეს გლეხური „ქრისტიანობა“ მართლაც უფრო წარმართულია იყო, ვიდრე მართლმადიდებელი თუ რომელიმე სხვა ანული ეკლესიის მოძღვრება. არსებითად, გლეხობა ქრისტიანობის ბატონობის ხანაშიაც თავის ძველს ანიმისტურ-წარმართულ რწმენებს მისდევდა. „ჯვარს“ წარმართულ, ე. ი. ამ შემთხვევაში, დევნის ღირს ემბლემად და კერპად აცხადებენ ახალი რელიგიის მოციქულნიც—მათს დამოკიდებულებას ამ შემთხვევაში სულ სხვა ხახიათი აქვს, და ტერმინიც მათ პირში სხვა აქცენტის მატარებელია.

აი, რამდენიმე ფაქტი გამოთქმული აზრის საილუსტრაციოდ. ძველი ალანების შთამომავალ ოსებში „ძუარ“ [ქართ. „ჯვარი“] ნიშნავს: „ჯვარს“, „წმინდანს“, „ღვთაებას“, „სალოცავს“ (სალოცავ ადგილს) და წარმოიდგინეთ, ავადმყოფობა „ყვაფილსაც“—ე. ი. „და მარდ, და ძუარ ქესაქანდ“, „დაილუპოს შენი მკვდარი და შენი ძუარიო“, იწყველებოდა ძველად ოსი. ცნობილია ოსეთის ჭვა-ჯვარები, რომლებსაც თავყანს სცემდნენ. არის ასეთი ძალიან საინტერესო ოსური ანდაზაც: „ხოხ ძუარჯვენ. ბედგერ პლდარჯვენ“—მთაში ძუარია (წარმართული სალოცავი) ბევრი, ბარში-კი—აღდარი (თავადი); სწორედ იმ ურთიერთობის გამოხატულებაა ეს თქმა, რომელზედაც ზემოთ ვსაუბრობდით: ბარში ფეოდალური ურთიერთობა ძლიერია და „ძუარიც“ მთისკენ იხევს! ამ სალოცავებს თავიანთი ქურუმები ჰყავდათ, რომელთაც „ძუარ ლავ“-ს უწოდებდნენ¹.

ასევეა ჩერქეზებშიაც. უმეტეს წილად ეს სიტყვა (გამოითქმის როგორც „ჯუარ“ „ჯორგ“ (კიაზებში), „ეორ“ || „ეორ“ (ყაბარდოელებში), იქ ესმით, როგორც რაღაც „ღვთაება“, „კერპი“, „წარმართული სალოცავი“, „ჩირაღდანი“. ეს სალოცავები შენახელი იყო უკანასკნელ დრომდე, მაგ., ტუაფსეს რაიონში. ეს იყო უბრალო მკვდლური წესით გაკეთებული რკინის ჯვარი, წვეტიანი ბოლოთი დამაგრებული ხეზე სადმე უღრან ტყეში. აქ მოდიოდნენ მაჰმადიანი ჩერქეზები, თავყანს სცემდნენ მას, ჰკლავდნენ სამსხვერპლო საქონელს. უკანასკნელი ასეთი „ჯუარი“ მოსკრეს ტუაფსეს რაიონში, კოლხევას ხეობაში, ამ ათიოდე წლის წინათ².

¹ В. Миллер, Осетинско-русский словарь, I, სათანადო სიტყვის ქვეშ.

² აულ აგუიდან 15 კილომეტრის მანძილზე. ჯვარი გაკეთებული ყოფილა მხლის ხეზე, სამხრეთისკენ პირმიქცევით. ნივთი ამჟამად ინახება ადიღეს საოლქო მუზეუმში (№ 976), სადაც ის ჩვენ ვნახეთ. იხ. აგრეთვე „Аддыгский Областной музей“, Краснодар, 1929, გვ. 7 და 18.

ძველი მნიშვნელობაც აქვს შერჩენილი ტერმინს *ნიერკეზებში* მრავალგან და აგრეთვე აბაზებში (პირიქითელ აფხაზებში) *ნიერკეზები*. ჩვენ აქ ვეღარ განვიხილავთ, ალებული თვალსაზრისიდან *ნიერკეზები* ველო-რუსეთის კულტურულ ურთიერთობას, რაც უფარესად საყურადღებო და საინტერესო ფაქტებშია გამოხატული. ეს შესრულებული იქნება სპეციალურ ნარკვევში ².

§ 18. ადრინდელ- ცნობების თითქმის სრული უქონლობის გამო, ფეოდალურ ურთი- ჩვენ არაფერი ვიცით ფეოდალურ კლასის გან- ერთობის განვითარების ვითარების შინაგანი პირობების შესახებ ლაზი- რება დახ. საქარ- კაში. სხვადასხვა არაპირდაპირი ჩვენების სა- თველოში II — IV ფუძველზე შესაძლოა მხოლოდ ვიფიქროთ რომ ხხ. ეგრისის სამე- ამ განვითარებას აქ არ შეხვედრია ისეთი წი- ფოს წარმოქმნა. ნააღმდეგობა, როგორც ქართლში. თეოკრატი- ული ელემენტები, რომელთაც ჩვენ აქაც ვპოულობთ გარკვეულს და- წყებით პერიოდში, უფრო სუსტად უნდა ყოფილიყვნენ გამოხატულნი და უფრო ადრე უნდა გამჭარალიყვნენ, ვიდრე ქრისტიანობა აქ შინა- სოციალურ და შინა პოლიტიკურ ურთიერთობის სცენაზე გამოვი- დოდა. ქრისტიანობის როლი, მაშასადამე, ამ მხრივაც სხვაგვარი იყო ლაზიკაში, ვიდრე ქართლში.

ფეოდალურ ურთიერთობის ზრდის ისტორიისათვის დას. საქარ- თველოში მეტად საყურადღებოა ფაქტი ახალ სახელმწიფოებრივ ორ- განიზმის წარმოშობისა აქ. მეორე საუკუნის პირველ ნახევარში დას. სა- ქართველოს ტერიტორიაზე არსებობდა, როგორც ვნახეთ (§ 15), ოთხი

¹ ეს ცნობები შეკრებილია ჩვენ მიერ ჩრდ. კავკასიაში სამეცნიერო მოგზა- ურობის დროს 1929 წ. გაზაფხულზე და შემოდგომით: შაფსულურ აულ აგუში ალაღ მუსამ გვაცნობა რომ „ჯტარ“ ნიშნავს ღვთაებას, ბზადულების აულ თლასთანა-ძაბლში გვითხრეს რომ „ჯტარგ“, არის „ჩირადანი“, ხოლო „ჯტარგ“ ქნაშილ-ღან — „ცეცხლთაგანის მცემელი“! ყუბანის შაფსულებში, აულ აფისიფ- ში, მოხუცმა თლასთან ბესამ გადმოგვცა რომ „ჯტარგ“ ნიშნავს კერას, კერა- თაყვანისმცემლობის-დროინდელ სალოცავსა. ყაბარდოელები (ყაბარდოს აეტ- ოლქი) ასლან კარდანა (აულიდან ფსუგანსუ) და თაზგათ თენა (აულიდან ფ- აეყუი იზბარა) ამტკიცებდნენ რომ „ჯტარ“ || „ჯტარ“ არის ერთადერთი სიტყვა ყაბარდოელში ჯვარის აღსანიშნავად. ყაბარდოელივე ლია ბეთროზგა (აულიდან ხათაი) ამასვე ადასტურებს. აბაზი მუსა შაგუაშის (აულიდან დუფარიყვა—ტთ) ცნობით „ჯტარ“ აბაზურში მხოლოდ ჯვარს ნიშნავს. ამასვე ადასტურებდნენ აბაზები ალი ნაქობრაა (აულიდან ბიბარდ-ქთ) და უმარ ბაღარაა (აულიდან ლოქთ).

² ამ პარაგრაფში მოცემული დებულებები, უფრო გაწილი სახით, აეტორს წარმოადგენილი ჰქონდა თავის საჯარო ლექციაში, რომელიც წაკითხულ იქნა ტფილ. სახ. უნივერსიტეტში 1937 წ. 13 აპრილს.

წერილი პოლიტიკური ერთეული. იმავე დროს, რომაელებს სანაპირო ციხე-ქალაქებში, ფაზისსა და სევასტოპოლში, თავისი ჯარი უყენიათ — საკმაო გარანტია იმისათვის, რომ აღწერილი ვითარება, ხელსაყრელი რომაელებისათვის, არ დაირღვეს. მეორე საუკუნის მეორე ნახევარში და მესამე საუკუნეში აქ, ჩანს, იგივე მდგომარეობაა: 255—6 წ. გუთები ანუ სკვითები, — როგორც, ტრადიციით, მათ ეძახიან იმდროინდელი ბიზანტიელი მემკვიდრეები, — თავს ესხმიან პიტინტს (ბიჭვინტას), მაგრამ უკუქცეული არიან პიტინტის რომაელთა ციხოვან ჯარის მიერ და მეტისმეტი ასწრაფებით შინ ბრუნდებიან, რადგანაც ეშინიათ, რომ მეზობელი სიმაგრეების გარნიზონები შეიტყობენ ამ ამბავს, პიტინტის რაზმს შეუერთდებიან და მთლად გაგვანადგურებენო. მაშასადამე, ბიჭვინტის მახლობლად მდებარე სტრატეგიულ მნიშვნელობის პუნქტებშიც ციხოვანი რომაელები მდგარან. ცოტა ხნის შემდეგ, გუთებმა ასეთივე მარცხი განიცადეს ფასიდთან, სადაც მათ ადგილობრივი ტაძრის ხელში ჩაგდება ჰსურდათ, მაგრამ, სამაგიეროდ, პიტინტის აღება-კი მოახერხეს და იქაური ციხის ჯარიც გაკლიტეს¹. ცხადია რომ III ს. ორმოცდაათიან წლებში მთელი ქვეყანა რომაელების განკარგულებაში იმყოფება. ძალთა განწყობილება იცვლება, ჩანს, IV საუკუნეში, როცა რომაელების საქმეები აღმოსავლეთში ძალიან გაფუჭდა. უცხველია, რომაელთა გავლენა ამ დროს უნდა შესუსტებულიყო დას. საქართველოშიაც. თუ გარდამწყვეტ მნიშვნელობას არ მიეცემთ იმ ცნობას რომ კონსტანტინე I-ის (324—337 წ. წ.) მიერ დაყოფილ იმპერიის ის ნაწილი, რომელიც აღმოსავლეთის პროვინციებს შეიცავდა, შავი ზღვის სანაპიროებზე მხოლოდ ფაზისის სიმაგრეებამდის ვრცელდებოდა² და, მაშასადამე, რიონს ჩრდილოეთით მდებარე რაიონები იმპერიის ფარგლებს გარეთ მოდიოდა, რასაც ეწინააღმდეგება ცნობილი ამბავი საეკლესიო მოღვაწის, იოანე ოქროპირის, ვადასახლებისა კონსტანტინოპოლის მთავრობის მიერ პიტინტ-ბიჭვინტაში (407 წ.), მაინც ყველაფერი მოწმობს რომ ამ დროს უკვე, განსაკუთრებით-კი, საუკუნის შუაწლებიდან მოყოლებული, რომაელები ძალიან შევიწროებული არიან და მათი პოლიტიკური ჰეგემონიაც მნიშვნელოვნად შეზღუდულია. სწორედ ამ დროს უნდა მომხდარიყო, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, ის საყურადღებო ამბავი რომ ლაზების ტომის სამთავროს, ერთს ზემოდასახლებულ

¹ ზოსიმა, S C I 790—791.

² იქვე, 797.

ოთხთაგანს, თავის პოლიტიკური საზღვრები გაუფართოებია დანარჩენთა ხარჯზე. რომაელების დასუსტება ამ პროცესისათვის იყო მხოლოდ პირობა. არსებითად ფაქტი შედეგი იყო ბუნებრივი განვითარებისა ფეოდალურ ძალთა გამსხვილებაში.

ახალ სახელმწიფოს ბიზანტიელები „ლაზიკეს“ ეძახიან, ქართული წყაროები — „ეგრისს“, სომხები — „ეგრქს“. „ეგრისიდან“ არის ნაწარმოები ტომური სახელწოდება „მეგრელიც“ (შეადარ. „მეგვიპტელი“ „ეგვიპტიდან“, „მაქარელი“ „აქარიდან“...) რადგანაც ყველაფრიდან ჩანს რომ სწორედ „ეგრისი“ იყო ადგილობრივი სახელწოდება, ამიტომ ჩვენც ყოველთვის ამ ტერმინს ვიხმარო.

თუ როდის წარმოიშვა ეგრისის სამეფო, ამის შესახებ ჩვენ მხოლოდ ერთი, თუმცა არა პირდაპირი, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, უაღრესად საყურადღებო ცნობა მოგვეპოვება ბერძნულს საისტორიო მწერლობაში. ეს ცნობა მემატრიანე მენანდრეს ეკუთვნის.

როცა დიდი ომების დამთავრების შემდეგ ეგრისში (VI ს.) ირანელები და რომაელები საზავო პირობების გაფორმებისათვის ზრუნავდნენ (562 წ.), დიდი დავა გამოიწვია სვანეთის საკითხმა: ირანელები ამ მხარეს თავისად სთვლიდნენ, რომაელებიც მას არ სთმობდნენ. რომაელების ელჩმა პეტრემ მაშინ მთავარ არგუმენტად ასეთი მოსაზრება წამოაყენა: პეტრემ სთქვაო, — მოგვითხოვს მენანდრე, — მე შენ ეხლავე დაგმტკიცებ მთელ ქემშარიტებას, თუ როგორ იყო ეს ყველაფერი მოწყობილი ლაზებშიო. სვანეთის მთავარი ლაზს ემორჩილებოდა და შეტანილი იყო მის სახარკო დავთარში. მეფე იღებდა მისგან ფუტკარის ნაყოფს, ტყავებსა და სხვა მსგავს საგნებს. როცა სვანების მთავარი გარდაიცვლებოდა, ლაზების მფლობელი აირჩევიდა გარდაცვლილის მემკვიდრეს და რომაელთა კეისარს შეატყობინებდა მომხდარის შესახებ. კეისარი უპასუხებდა წერილობით და უბრძანებდა გადაეცა, ვისთვისაც მსურდა, სვანეთის უმაღლესი ხელისუფლების ნიშნები, ოლონდ სვანი კი ყოფილიყო იგი. ასეთი ჩვეულება დამყარდა ჩვენი მეფის თეოდოსის დროიდან და გრძელდებოდა ჰაპა თქვენის [პეტრე ესაუბრება თვით ირანის შაჰს] პეტროზისა და ჩვენი მეფის ლეონის დრომდისო. შემდეგ პეტრემ ქლამიდის ქვეშ გამოიღო წიგნი, რომელშიაც ეწერა, გვერდისგვერდ და ცალკალკე, იმ ლაზთა მეფეების სახელები, რომელნიც აწესებენ სვანთა მთავრებს. წიგნის შინაარსი, თუმც სხვა სიტყვებით გადმოცემული, ასეთი იყო: „ესენი არიან ლაზთა მეფენი, რომელნიც აწესებდნენ (ადგენდნენ) სვანთა მთავ-

რებს, იმ დროიდან, როცა რომს ჰმართავდა თეოდოსი, ხოლო სპარსეთს ბაპრამი და იმ დროისთვის, როცა კეისრად იყო ლეონი, ხოლო შუამდგომლობის პეროზი“. როცა ეს წაიკითხა, პეტრემ სთქვა: ამ თხრობიდან ჩვენ ვიცნობთ ლაზთა მეფეებს ჩვენს დრომდის და მათს ხელქვეით მყოფს სენათა მთავრებსაო.

აქ მოხსენებულ ისტორიულ პირების ვინაობა კარგად ირკვევა: ისინი არიან: პირველი რიგისა — კეისარი თეოდოსი I (379—395 წწ.) და შაჰი ბაპრამ IV (388—399 წ. წ.), ხოლო მეორე რიგისა — კეისარი ლეონ I (457—474 წ. წ.) და შაჰი პეროზი (459—483 წ. წ.). სათანადო სინქრონიზტულ ანგარიშის საფუძველზე უნდა მივიღოთ რომ სენანეთის მთავრის დამოკიდებულება ლაზთა მეფისაგან დამყარებულა 388—395 წლებში და გაგრძელებულა 459—474 წლებამდის.

ეს ქრონოლოგიური დასკვნა თავის დასაყრდენსა და ისტორიულ ახსნას ჰპოვებს ყოველივე იმაში, რაც ჩვენ ვიცით აღმ. რომის იმპერიის მდგომარეობის შესახებ აღნიშნულ პერიოდებში. ხომ ეპქს გარეშეა რომ, თუ აღნიშნულ წერილ ტომურ სამთავროების აღმოცენება რომის მთავრობის სურვილის გარეშე მოხდა, შემდგომი გამსხვილება ადგილობრივ ძალებისა, რაც ევრისის სამეფოს წარმოქმნაში გამოიხატა, მით უმეტეს არასასურველი უნდა ყოფილიყო კეისრისათვის. ასეთ რამეს ისინი შეიძლებოდა მხოლოდ უნებლიეთ დასთანხმებოდნენ, გარკვეულ გარემოებათა იძულების გამო, როცა ფაქტიურად მათ არც შეეძლოთ ხელი შეეშალათ ასეთი პროცესისათვის. კონსტანტინოპოლის მთავრობას მხოლოდ ის უნდა ეცადნა, რომ მისთვის მაქსიმალურად სასურველი ფორმა და მიმართულება მიეცა ამბების მსვლელობისათვის, რომ, გარეგნულ კეთილგანწყობილების შემწეობითა და ერთგვარი დათმობის საშუალებით გაძლიერებულ ლაზთა მეფისა და მისი პრეტენზიების მიმართ, ნაწილობრივ მაინც შეენარჩუნებინა ამ მნიშვნელოვანი ქვეყნის დამოკიდებულება იმპერიისაგან.

სწორედ ასეთი დრო უდგება რომის იმპერიის აღმოსავლეთის საზღვრებზე IV ს. სამოციან წლებიდან. მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა რომსა და ირანს შორის, მიუხედავად სამხედრო და პოლიტიკურ წარმატების ხშირი ცვალებადობისა, ჯერ კიდევ III ს. მიწურულებში რომის სასარგებლოდ ჰხრიდა გამარჯვების სასწორს. მაგრამ მომდევნო საუკუნეში უკვე აშკარა ხდება, რომ უპირატესობა თანდათან სასანიანთა ირანის მხარეზე გადადის. სასანიდები ნელინელ

აკლიან ხელიდან რომაელებს მათს პოზიციებს. კერძოდ, ამიერ-კავკასიაში სასანიდები თავიანთ გავლენას ყველაზე ადრე განსაკუთრებულ-
 ბუნებრივი პირობების მიხედვით, ჯერ არმენიასა და ალბანეთში, შემდეგ
 ნამედროვე საბჭ. აზერბაიჯანზე, ხოლო შემდეგ ქართლზე აერცუ-
 ლებენ. რომაელები მძიმედ, მაგრამ მაინც შეუჭრებლად, უკან იხე-
 ვენ. აქ, ამიერ-კავკასიაში, ყველაზე ადვილად რომაელებს ფეხის მო-
 კიდება, რათქმაუნდა, დას. საქართველოში შეეძლოთ. მართლაც,
 IV ს. სამოციან წლების დამდეგს ეს მხარე ჯერ კიდევ რომაელების
 მოხარკე ჩანს. ამიანე მარკელინე მოგვითხრობს: „[362 წელს, იუ-
 ლიანე კეისართან] ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ ელჩები, ჩვეულებრივ-
 ზე უფრო სწრაფად: ერთი მხრით — ტიგროსგამდებ ხალხებისა და
 სომხებისაგან, რომელნიც ზავს ემუდარებოდნენ... ჩრდილოეთიდან და
 იმ შორეულ ქვეყნებიდან, სადაც ზღვას ერთვის
 მდ. ფაზისი, ბოსფორელებისა და სხვა, მინამდის უცნობ ხალ-
 ხებისაგან, რომელთაც მოგზავენათ ელჩები თხოვნით: მიეცათ მათ-
 თვის ნება მშვიდობიანად ეცხოვრათ მშობლიურ ქვეყნების ფარ-
 გლებში, ყოველწლიურ ჩვეულებრივ ხარკის გა-
 დახდით“. მაგრამ მდგომარეობის შემდგომი გაუარესება ალ-
 მოსავლეთის ფრონტზე, ცხადია, თავის გავლენას ახდენდა დას.
 საქართველოს ვითარებაზედაც. ხოლო აზიაში საქმე სულ უფროდა-
 უფრო ფუჭდებოდა: თუ, თავდაპირველად, აქ მდგომარეობა იმდენ-
 ნად საეჭვო იყო რომ საჭირო ხდებოდა არაჩვეულებრივ ღონისძიე-
 ბათა განხორციელება არსებულ პირობების შესანარჩუნებლად, შემდეგ
 უკვე ირანის მოზღვავებულ ძალთა შეჭრება შეუძლებელი აღმოჩნდა.
 იგივე ამ. მარკელინე 361 წლის შესახებ, მაგ., გვიამბობს: „სპარსე-
 თის მეფე გაჭივრებით უკუჯდებულ იქნა, ზამთრის შეუფერებელ პი-
 რობების წყალობით, მაგრამ რადგანაც ეშინოდათ რომ იგი, წელი-
 წადის უფრო ხელსაყრელი დროის დადგომისთანავე, მეტი სიძლიერ-
 რით მოიტანდა იერიშს, ამიტომ ტიგროსის გაღმა მყოფ მეფეებსა
 და სატრაპებს გაუგზავნეს ელჩები მდიდარი საჩუქრებით იმისათვის,
 რათა შეგონებით გადმოებირებინათ ისინი ჩვენს [ე. ი. რომაელების]
 მხარეზე და რათა მათ არ განეზრახათ არავეითარი მოტყუება ან ვე-
 რაგობა. ყოვლის უწინარეს მაინც ცდილობდნენ მოესყიდათ ბრწყინ-
 ვალე სამოსლებითა და შრავალნაირი საჩუქრებით არსაკი და მერი-
 ბანი, არმენიისა და იბერიის მეფეები, რადგანაც მათ შეეძლოთ რო-
 მაელთა საქმისათვის ევნოთ, მაშინდელს საეჭვო გარემოებაში რომ
 სპარსელების მხარეს გადასულიყვნენ“. რომაელთა საქმეების შემდგომი
 ფრიად თვალსაჩინო, გაუარესებისათვის აქ მხოლოდ რამდენიმე წელი-

წადი იყო საჭირო. კარგად ცნობილია, რომ 368 წ. რომაელებმა იძულებული შეიქნენ პირველად ელიარეტიკონში ირანელების ერთგვარი უფლებები ქართლშიც მიეცათ. ამ ეთმით მათთვის ამ ქვეყნის ერთი, აღმოსავლეთი, ნახევარი. სომხეთში რომაული გავლენა განადგურებული იყო იობიანეს მიერ 355 წ. დადებულ სამარცხეინო ზავის შემდეგ. სომხეთის მეფე არშაკი, მომდევნო წლებში, ტყვედ წაიყვანეს ირანელებმა და მოჰკლეს. არშაკის შვილი, რომელმაც ორიოდ დღის განმავლობაში ფარულად იმეფა თავის სამშობლოში, ბოლოს მაინც იძულებული იყო გაჰქცეოდა ირანელებს და თავი შეეფარებინა იმ მთების ხეობებში, რომლებიც ჰმიჯნავენ რომაელთა სამფლობელოსა და ლაზების ქვეყანას. აქ ლტოლვილნი ხუთი თვე იმალებოდნენ უღრან ტყეებსა და გაუვალ ხეობებში. მტერმა მაინც დაიპყრო მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეები, აიღო დედა-ქალაქიც და ქვრივ დედოფალთან ერთად ხელთ იგდო სამეფო საგანძურებიც. ირანელთა გაბოროტების მაჩვენებელია რომ ისინი სჩებადნენ თურმე ხეხილის ბალებს. მალე მოკლულ იქნა სომხეთის ეს უიღბლო მეფეც. ხოლო სწორედ იმ თეოდოსის მეფობაში, რომელსაც ასახელებს მენანდრე, რომაელების მდგომარეობა სომხეთში უკვე კატასტროფულ სახეს იღებს. უზურპატორ ევგენისთან ბრძოლის გამო თეოდოსიმ სრულიად სამხედრო ძალების გარეშე, გაშიშვლებული და დაუფარავი, დასტოვა აღმოსავლეთის პროვინციები, რომლებსაც ეხლა, კასპიის კარებით შემოჭრილი, ჰუნები ესევიან. ცხადია, სასანიანი შაჰებისათვის ეს ხელსაყრელი დრო იყო. და, მართლაც, 387 წ. თეოდოსი ზავსაჰკრავს მათთან, რომლის პირობებითაც სომხეთი გაიყო ამ ორ სახელმწიფოს შორის. რომაელებს ერგოთ მხოლოდ ერთი მეხუთედი. ყოველივე დანარჩენი საბოლოოდ გადავიდა ირანის ხელში.

ეხლა გასაგებია რომ თეოდოსის მეფობა და, განსაკუთრებით კიდევ, ოთხმოციან-ოთხმოცდაათიან წლების მიჯნა სავსებით შესაფერისი დრო იყო იმისათვის რომ გაძლიერებულ ლაზთა მეფეს თავისი პოლიტიკურ-ტერიტორიული ექსპანსიის დადასტურება მოეთხოვნა კეისრისაგან. ეს უკანასკნელი იმითაც კმაყოფილი იქნებოდა თუ ლაზების მეფე იმპერატორის ფორმალურ ვასალობაზე მაინც არ იტყოდა უარს.

აღბათ დაახლოებით იმავე ხანებში უცნაოდ ლაზთა მეფის სიუხერენიტეტს სხვა ტომებსაც — აფსილებს თუ აფშილებს, აბასკებს, სანიგებს და სხვებსაც. მეხუთე საუკუნის დამდეგისათვის უკვე ჩამოყა-

ლიბებუღია, როგორც ჩანს, ეგრისის სამეფოს ის სტრუქტურა, რომელიც აგრეთვე ნიშანდობლივი და დამახასიათებელია: ლაზები რომაელთა ქვეშევრდომებად ითვლებიან, მაგრამ არც ხაჩნის ხეობაში არც სხვა რამეში ემორჩილებიან მათ; ერთად-ერთი მათი მოვალეობაა დაიცვან თავიანთი ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვარი, რათა ჰუნები და სხვა ნომადები ამ გზით არ შეიჭრან რომაელთა ტერიტორიაზე; როცა ლაზების მეფე კვდება, კეისარი მის მემკვიდრეს, რომელმაც სამეფო ტახტი უნდა მიიღოს (წესისა და ადამიანის მიხედვით), უგზავნის ხელისუფლების ნიშნებს; ლაზების მიწა-წყალზე რომაელთა ჯარები არ დგას — ისინი აქ მხოლოდ VI ს. ოციან წლებიდან ჩნდებიან. მაშასადამე, ლაზების მეფე კეისარის ვასალია, რომელსაც თავის სიუზერენის წინაშე მხოლოდ სამხედრო სამსახური აწევს მოვალეობად. ლაზების მეფეს თავისი ვასალებიც ჰყავს, მაგ., აბაზგები, რომელნიც ძველთაგანვე ლაზების ქვეშევრდომები იყვნენ, თუმცა ყოველთვის ჰყავდათ თავისი მკვიდრი ორი მთავარი“.

ლაზების ქვეშევრდომნი არიან აგრეთვე აფსილებიც. სამწუხაროდ მათი პოლიტიკური ორგანიზაციის შესახებ არაფერი ვიცით. აფსილების მსგავსად მისიმიანებიც (მოსახლეობდნენ მდ. კოდორის ზემოთა ხეობაში) კოლხთა, ე. ი. ლაზთა, მეფის ქვეშევრდომნი არიან, მაგრამ ისინი თავისებურ ენას ლაპარაკობენ და საკუთარ კანონებსაც მისდევენ [ე. ი. გარკვეულ ავტონომიით სარგებლობენ]. ლაზების ქვეშევრდომი იყო სკუმბიაც (თანამედროვე ლეჩხუმი¹), სვანეთთან ერთად. ამ ტომებს თავისი მკვიდრი მთავრები ჰყავთ, რომელთა გარდაცვალების შემდეგ ახალს ლაზთა მეფე ნიშნავს. უფრო სრული ცნობა სვანების დამოკიდებულების შესახებ ეგრისისაგან ზემოთ იყო მოთავსებული.

ყოველივე ზემოთაღნიშნული საფუძველს აძლევდა აგათია მემბტიანეს ეთქვა ლაზების შესახებ რომ ისინი ძლიერი და მამაცი ტომია, რომელიც სხვა ძლიერ ტომებზედაც ბატონობსო. ისინი ამაყობენ კოლხების ძველი სახელით და ზომაზე მეტად მოაქვთ თავი, შესაძლოა, არც თუ უსაფუძვლოდო.

თუ როგორი იყო იმ ვალდებულების ხასიათი, რომელიც აღნიშნულ მთავრებს დაკისრებული ჰქონდათ ეგრისის მეფის წინაშე, ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები შენახული არ არის საკმაო რაოდენო-

¹ ჩვენ დამაჯერებლად მიგვაჩინა პროფ. ს. ვაუხანიშვილის მოსახრება რომ „სკუმბია“ ფორმა ლეჩხუმის ბერძნ. ვადმოცემა, გეორგიკა, II 96 შენ.

ბით. სევანთა მთავრის ვალდებულებების შესახებ ზემოთ იყო გადმოცემული სათანადო ცნობა, მაგრამ, ჩვენი აზრით არც ისაა სრული იქ სევანების ნატურალური ხარკია მხოლოდ აღნიშნული, ვინაიდან დესაც ჩვენ უქვეყლად მიგვაჩნია რომ ამ ტომთა მფლობელების მთავარი მოვალეობა ეგრისის მეფის წინაშე სამხედრო სამსახურში მდგომარეობდა. ყველა დასახელებული ტომი ხომ ეგრისის სწორედ იმ ჩრდილოეთ საზღვარზე მოსახლეობდა, რომლის დაცვაც შეადგენდა თვით ეგრისის მეფის ძირითადად და ერთადერთს მოვალეობას კონსტანტინოპოლის იმპერატორის წინაშე. ამ მოვალეობას ეგრისის მეფე ვერ შეასრულებდა, თუ თავისი ყმებისაგან არ მოითხოვდა იმასვე, რასაც მისგან მისი სიუზერენი მოითხოვდა, ე. ი. სამხედრო სამსახურს. მთელი აღნიშნული ურთიერთობა-კი, — თუმცა იგი ზედნაშენის კატეგორიისაა და, მის მიხედვით დასკვნების გამოყვანისას, სათანადო სიფრთხილეს საჭიროებს, — სხვა წიშნებთან ერთად, უფლებას გვაძლევს მეტი კატეგორიულობით ვილაპარაკოთ აღებულნი ქვეყნის ერთგვარი ფეოდალური ხასიათის შესახებ.

გარკვეული სინათლე ეფინება იმ საკითხსაც, თუ რატომ ერგო წილად დას. საქართველოს ადრინდელ-ფეოდალურ ძალთა გაერთიანების ჰეგემონია სწორედ ლაზთა სამთავროს. ეს აშკარად აიხსნება იმ გარემოებით რომ, აღებულ ხანაში, ყველა უწყებურ ტომურ სამთავროდან სწორედ ლაზების სამთავროს ჰქონდა საუკეთესო პირობები აღნიშნულ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობის განვითარებისათვის. აი, რას გვიამბობს ამის შესახებ იგივე აგათია, VI ს. დამლევის ბიზანტიელი მწერალი: „იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა, ესოდენ სახელგანთქმული და მორქმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბითა და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიციქიტით [წინა ფრაზაში პირდაპირ დასახელებულია რომ ავტორი ლაპარაკობს ლაზების ანუ კოლხების შესახებ. ს. ჯ.]. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ — მათ არც-კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდეც [ნავეებით], რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც

ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ, რომაელებთან კავშირის
 წყალობით, თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და პო-
 ნონითი სახე მიუციათ“. ცოტა უფრო მკაცრად მსჯელობს გეორგი
 წინამორბედი, მეორე ბიზანტიელი მემატინე, პროკოპი კესარიელი,
 მაგრამ მასაც, ბოლოსდაბოლოს, იგივე დებულება აქვს განვითარე-
 ბული. სახელდობრ, თუ ლაზიკას, მთლიანად აღებულს თავისი ვასა-
 ლების ტერიტორიით, პროკოპი აშკარად ლარბ ქვეყნად სთვლის
 და ამბობს: „ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორბლეული
 შოდის, არც ღვინო, არც რამ სიკეთე“, — რაც, უფველია ერთგვარი
 გაზვიადება უნდა იყოს, ვგრისის ერთი, ცენტრალური, რაიონის
 შესახებ იგივე პროკოპი სულ სხვა ცნობას გვაწვდის: „მოხირისი ერ-
 თი დღის სავალ გზაზეა [დაახლ. 30 — 35 კილომ.] არქეოპოლისის
 დაშორებული [ე. ი. თანამედროვე ნოქალაქვეს, მარტვილის რაიონ-
 ში] და შეიცავს მრავალს, მჭიდროდ დასახლებულ, სო-
 ფელს. კოლხიდის მიწაწყალზე ის საუკეთესო მხა-
 რეს წარმოადგენს: ღვინოც კარგი შოდის და სხვა
 ნაყოფნიც იქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა
 ადგილებზე არ შეიძლება იგივე ითქვას“. შემდეგ ავტო-
 რი ამბობს რომ ამ მხარეს ჩამოუდის მდინარე რიონი, რომლის ნა-
 პირზე აშენებულს უძველეს ციხე-ქალაქს ლაზები ქუთათისს უწოდებ-
 ნენო. იქვე, კიდევ ერთხელ, ამ მხარეს პროკოპი „კოლხიდის სა-
 უკეთესო ნაწილს“ ეძახის. სათანადო ცნობების ანალიზით ირ-
 კვევა რომ ბიზანტიელ მწერალთა „მუხირების“ გულისხმობს საკ-
 მაოდ დიდ რაიონს, რომელიც, მთლიანად ან ნაწილობრივ, შეიცავ-
 და თანამედროვე ქუთაისის, ბაღდათის, ვანის, სამტრედიის, აბაშისა
 და მარტვილის რაიონებს, უფრო ზუსტად, მათს ვაკე ნაწილს, რო-
 მელიც, სამეურნეო თვალსაზრისით, გარკვეულ მთლიანობას შეადგენს.
 რომ ეს ყველაზე დაწინაურებული სექტორია, ამას მოწმობს აქ აღ-
 მოცენება ლაზიკის უმდიდრესი ქალაქებისა, კერძოდ, როდოპოლი-
 სის (ვარდციხის) და ქუთაისისა. ეს უკანასკნელი გარემოება დაედო
 საფუძვლად ამ მხარის ძველ-ქართულ სახელწოდებას — „სამოქალა-
 ქო“-ს. სოციალურ-ეკონომიური თვალსაზრისით, ამავე რაიონს მიე-
 კუთვნება ვგრისის პოლიტიკური ცენტრი და მისი მეფეების საჯდომი —
 არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, თუმცა ფორმალურად იგი მუხირების
 ფარგლებს გარეთ ითვლებოდა. პოლიტიკურ ცენტრის მცირეოდ-
 ნად განზე გაწევა ძირითადი რაიონიდან ღრმა ისტორიულ მიზეზე-
 ბით აიხსნება, რის შესახებაც ავტორს სხვაგან ექნება საუბარი¹.

¹ ს. ჯანაშია, ვგრისის სამეფოს წარმოშობა, „ტფ. სახ. უნ. შრომები“, I.

§ 19. სოციალურ-
პოლიტიკურ ძალთა
განწყობილების
ცვლილების ისტორია და პირობები

საბოლოო კონფლიქტი ქერუმებსა და მეფე-
აზნაურებს შორის შედარებით სწრაფად და
დაწყდა, მაგრამ თვით აღნიშნული წინააღმდეგობა
გომა ხანგრძლივ ვითარდებოდა, როგორც ჩანს.
ამ მხრივ შესაძლებელია ინტერესს არ იყოს
მოკლებული, და არც დიდად დაშორებული ისტორიულ სინამდვი-
ლეს, უძველეს ქართულ მატიანის, „ქართლის მოქცევის“, მიერ წარ-
მოდგენილი სურათი, რომელსაც უეჭველად ატყვია მერმინდელ სტი-
ლიზაციის ნიშნებიც. ქართლის პირველი მეფე, აზო, ალექსანდრე
მაცედონელის სარდალი, „ძულ მცხეთას“, დამჯდარა. არ ჩანს, სად გუ-
ლისხმობს მემატიანე ამ „ძულ მცხეთას“, მაგრამ ისტორიულად მაინც,
თუ გეოგრაფიულადაც არა, იგი მემატიანისათვის არ უდრის მერმინ-
დელ მცხეთას. აზოს მომდევნო ფარნავაზი უკვე იწყებს, როგორც
ჩანს, არმაზის შენებას (აღმართავს არმაზის კერპს და აგებს არმა-
ზის ზღუდეს წყლის მხარეს). შემდგომ მეფობათა განმავლობაში
გრძელდება არმაზის შენება და იგი აშკარად ხდება მეფეთა რეზი-
დენცია. მხოლოდ მერვე მეფის, ბრატმანის ზეობაში, „მცხეთას
ქალაქი დაეწყო“, რომლის შენებაც მთავრდება მეთერთმეტე მეფო-
ბაში. და ამის შემდეგ, მემატიანის რწმუნებით, „მეფობაჲ ორად გა-
იყო: ორნი მეფენი დასხდეს იმიერ და ამიერ“ (ე. ი. ერთი—არმაზს
და მეორე — მცხეთას). შემდეგ მემატიანე ექვს წყვილ მეფეს ასახე-
ლებს—თვით სამეფო, მისი წარმოდგენით, მაინც მთლიანია (ეს ჩანს
მეფობათა სათვალავიდან). უკანასკნელ ორმეფობის შესახებ ნათქვა-
შია: „მეფობდა იმიერ როკ და ამიერ შირდატ, და ამისაზე მოაკლდა
არმაზი სამეფოჲ და მცხეთას ოდენ იყო მეფობაჲ“ — მცხეთა სა-
ბოლოოდ იმარჯვებს¹. საკმარისია ჩავუყვირდეთ მცხეთა-მუხრანის
რაიონის თვისებებს რომ აღვიაროთ — იმ სამეურნეო პროცესებისა-
თვის, რომელნიც, როგორც თავის ადგილას ვამბობდით, საფუძვლად
დაედვენენ ფეოდალურ ურთიერთობის განვითარებას, ეს რაიონი
სწორედ შესაფერის ბუნებრივ პირობას წარმოადგენდა.

საინტერესოა, რომ უძველეს ქართულ მატიანის, „ქართლის მოქ-
ცევის“, წარმოდგენითაც ეს რაიონი არის ინტენსიურ კულტურის
უძველესი რაიონი: როცა ალექსანდრე მაცედონელმა მეორე ლაშქ-
რობის დროს მოახერხა ქართლის მთავარ ციხე-ქალაქების დაპრო-
ბა, ქალაქ სარკინის გარდა (სარკინე მდებარეობდა მტკვრის მარც-
ხენა ნაპირას, შიო-მღვიმის მონასტრის ხაზზე), იგი „დადგა სარკი-

¹ სამი ისტორიული ქრონიკა, 5—10.

ნესა დასავალით კერძო და დასცა ვენაკი და როჯ (-რუ) გამოიღო/ქსნიო და დასხნა კაცნი მერუენი დასტავითა რუისაჲთა და კუქქან ადგილსა მას ნასტაგისი-¹ო¹. სახელწოდება „ნასტაგისი“ ცოცხალია ძველებში და ასე ეძახიან ისინი ძვევის დიდი ხიდის ზემოთ გადებულ ბოგირიდან მოყოლებული მტკვრის პირა ზოლს მდ. ქსნამდის და ქსანს იქითაც (ცნობა ჩაწერილია ჩვენს მიერ 1933 X 29. — აქვეა ძველი ეკლესიაც). მაშასადამე, აქ, მემპტიანის წარმოდგენით, ალექსანდრეს, რომლის ეპოქიდან იწყება, მისივე მტკიცებით, ქართლის პოლიტიკური ისტორია, გამოუყვანია სარწყავი არხი და გაუშენებია ვენახი. შეიძლება, რა თქმა უნდა (თუმცა ამ საკითხსაც შესწავლა სჭირია), მემპტიანეს ეს აპზავი შეთხზული ჰქონდეს უკვე არსებულ გეოგრაფიულ სახელწოდების ეტიმოლოგიისათვის. მაგრამ, თუნდაც ასეთი ეტიმოლოგიზაციისათვის აუცილებელი პირობა იყო რაიონის სათანადო სამეურნეო თვისებები უკვე მპტიანის შედგენის, ე. ი., შედარებით ძალიან ადრინდელ ხანაში. მართლაც, რაიონი (რა თქმა უნდა, არა მარტო ნასტაგისი, არამედ მომდგამი არეც) სავსებით შესაფერისია მაღალი კულტურებისათვის — მვენახეობისა, მებაღეობისა და მებოსტნეობისათვის. რუც მპტიანეში შემთხვევით არ არის დასახელებული — ამ ტიპის მელიორაციის თვალსაზრისით ეს იყო ერთი ყველაზე უფრო განვითარებული რაიონი ძველ საქართველოში. მუხრანის თემი ეხლაც ყოველმხრივ გადასერილია ძველი, დღესაც მოქმედი, არხებით. საინტერესოა რომ მებობელ წილკანში, რომელიც ცოტა უფრო მაღალ ზონას ეკუთვნის, სხვა ცნობით, რამდენადმე უფრო გვიან (თუმცა თავისთავად ადრე), VI ს. გაუყვანიათ არხი². თუ მოვიგონებთ იმასაც, რომ მუხრანი, უკვე მის შესახებ დაცულს უძველეს ცნობაში და შემდეგშიაც ჩვეულებრივად შეფრის სადგომი, „სასახლე“, და საზამთრო რეზინდენცია ჩანს (არა გვეგონია, რომ მუხრანი ასეთ მდგომარეობაში მოქცეულიყოს მხოლოდ დავით აღმაშენებლის მიერ ჩატარებულ ფეოდალურ სენიორიის კონფისკაციის შედეგად), მაშინ

¹ იქვე, 3.

² ვგულისხმობთ ისე წილკნელის ცხოვრების ცნობას, „საქ. სამ“. 211, რომ ისე, ვითოჲც „სასწაულებრივად“, რუ გამოიყვანა ქსნიდან: „ქუყყანა იგი დაღრმდებოდა, და წყალი იგი უზუველსა მას და კაცთაგან უქმარსა ადგილსა მოვიდოდა.... ვიდრე მის მოითრია მისა დაუდარსა წილკანს. რომელ ესე ჰკიეს ვიდრე დღევნდელად დღემდე, საკმრად მის ადგილსა“. რუაღურად ამ ცნობის მნიშვნელობა ისაა რომ, ავტორის წარმოდგენით, მის დროს მოქმედი არხი ძალიან ძველი წარმოშობისაა.

აზრი იბადება, რომ ეს რაიონი შესაძლებელია ყოფილიყო ქართლის მეფეთა ძირითადი და, იქნებ, უძველესი დომენი ამასთან დაკავშირებით მოულოდნელი და საინტერესოა იმათაგან, რომ მუხრანის ერთი უმთავრეს არხთაგანი „საგლახოს რუს“ სახელწოდებას ატარებს: იქნებ ეს სწორედ იმის კვალი იყოს რომ აქ, სწორედ მეფის ძირითად დომენზე, სადაც მეფის „ხუდაბუნები“ იყო (იხ. დ. აღმაშენებლის ანდერძი შ. - მღვიმის მონასტრისადმი), ისხდნენ სამეფო ყმები, სტრაბონისეული „ლაიი“, ე. ი., ქართ. „გლეხები“ თუ „გლახები“. საინტერესოა აგრეთვე მახლობელ სოფლის, საქადაგაიანოს, სახელიც, მაგრამ ამის შესახებ სხვაგან.

§20. საგარეო ურთიერთობა IV საუკ. მეორე ნახევარსა და V საუკ. პირველ ნახევარში. ქართველთა საპიტიანთა შიხა დაარსება.

აღწერილი ამბების შემდგომი განვითარება გადაჯაჭურულია საგარეო ურთიერთობის ფაქტებთან. ირანელების გაძლიერებულ იერიშებს, — რომელთაც კიდევ უფრო მძაფრი ხასიათი უნდა მიეღოთ ქრისტიანობის ოფიციალურ კულტად ქცევის შემდეგ ქართლში, რასაც ერთგვარ გამოწვევისა თუ მუქარის ხასიათი

შქონდა ირანისათვის, — პირველ თვალსაჩინო შედეგად მოჰყვა 368 წლის ფაქტი. ამ წელს ირანის შაჰანშაჰს ქართლის მეფე საურმაგი, რომაელთა მფარველობის ქვეშ მყოფი და მათ მიერ დადგენილი, გაუდგენია, მის მაგიერ ქართლისავე სამეფო სახლის წევრი, ვინმე ასპაგური, დაუდგენია და ამ უკანასკნელისათვის სამეფო დიადემაც უბოძებია. ამან რომაელების პასუხი გამოიწვია. იტყდა ბრძოლა. რადგანაც არც ერთ მხარეს საკითხის საბოლოოდ გადასაწყვეტად საკმაო ძალა არ გააჩნდა, ადგილობრივ შეთანხმებით, რამაც შემდეგში რომაელთა დასტურიც მოიპოვა, ქართლის სამეფო ორ ნაწილად გაყოფილა მტკვრის მიხედვით — ერთში, რომელიც ემეზობლებოდა არმენიასა და ლაზეხს, შეფობდა საურმაგი, მეორეში, რომელიც ემეზობლებოდა ალბანეთსა და ირანს, — ასპაგური, რაც არსებითად რომისა და ირანის გავლენის სფეროთა გამოჯვანას მოასწავებდა. შაბურმა პროტესტი გამოაცხადა, ქართლის სამეფოს გაყოფა ჩემდა დაუკითხავად და უნებურად მოხდაო. არსებულ მდგომარეობას ირანის მთავრობა სრულებით არ სთვლიდა იდეალურად — მისი საბოლოო მიზანი ქართლის მთლიანად ხელში ჩაგდება იყო, და ამიტომ რომაელებისაგან მოითხოვდა (374 წ.) იბერიის დაყოფის გაუქმებასა და ქართლიდან რომაულ გარნიზონების გაყვანას¹. მართლაც, მომდევ-

¹ ამიანე, 8 C II 332—336.

ნო ხანაში ორმეფობა, ფორმალურად მაინც, როგორც ჩანს, მისი პო. შემდეგში ქართლის სამეფო ისევ მთლიანი ჩანს და მისი მეფე — შაჰან-შაჰის ვასალი. ასეთი ვასალი ყოფილა ქართლის მეფე მამია I¹, რომლის მეფობაც, როგორც ჩანს, სამოცდაათიან წლებზე მოდის, მაგრამ არც ამით დაკმაყოფილებულან სპარსელები. ფორმალურად მოსპობილი ორმეფობა მათ ფაქტიურად განაახლეს სპეციალურ დაწესებულებების — პიტიახ-შობის — შექმნით ქართლში. ეს იყო კონტროლის ორგანო ადგილობრივ მმართველ წრეებისა და, უწინარეს ყოვლისა, მეფის მიმართ. საგანგებო მოხელე, რომელიც „ქართველთა პიტიახ-შობის“ („პიტიახში“ სპარსულად „ქვეყნის მმართველს“ ნიშნავს) წოდებულებას ატარებს, თვალყურს ადევნებს ქართლის მეფის, სპარსეთის ვასალის, მოქმედებას. ამით თვით პოლიტიკური დამოკიდებულებაც, რა თქმა უნდა, უფრო მჭიდრო ხდება. უძველესი ქართული მატრიანე ამ ამბავს ასე ასწერს: „მაშინ მოვიდა ჭრამხუარ-ბორ-ზარდ, სპარსთა მეფისა პიტიახში, ტფილისად, ქალაქად-ციხედ, და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა, და სომხეთი და სივნიეთი და გუასპურაგანი“². აქ ორი საინტერესო გარემოებაა აღნიშნული. ერთი: პიტიახში ტფილისს ჯდება (ეს პირველი მითითებაა ქართულ წყაროებში ტფილისის წინ წამოწევის შესახებ [IV საუკუნეში!] და ძნელი სათქმელია, თუ რამდენად მართალი უნდა იყოს იგი. ისტორიულად დასჯერებელია პიტიახშისათვის ასეთ რეზიდენციის შერჩევა ქართლის სამეფო რეზიდენციისათვის დასაპირისპირებლად). მეორე — ხარკის დაწესება ირანელების მიერ ქართლში უკვე ამ დროს (IV ს. დამლევს). ამ ამბის სინამდვილედ საძიებელია. მაგრამ უეჭველია რომ ამ ადგილობრივ ცნობაშიც აღნიშნულია ის დიდი გავლენა, რომლისთვისაც ქართლში მიულწევიან ირანელებს IV საუკუნის სამოცდაათიან წლებში.

რაც შეეხება „პიტიახ-შობას“, V საუკ. იგი იქცევა მემკვიდრეობით „ხელად“ (თანამდებობად) ქვემო ქართლის ერთს ფეოდალურ, იქნებ სეფეწულთა, საგვარეულოში (თუმცა მემატრიანე ჯუანშერის წარმოდგენით, ეს პიტიახშები ჩამომავლობით თითქოს ირანელები, „ნათესავნი ფეროზისნი“, არიან). საპიტიახშოს პოლიტიკური ფუნქცია იგივე რჩება. სათანადოდ ირანელები არაჩვეულებრივად ზრდიან პიტიახშის ტერიტორიას — ეს თითქმის სამეფოა ქართლის სამეფოში:

¹ პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტორია, 1² 215.
² „სამი ქრონიკა“, 24.

იმავე უკანაშერით, VII ს. პიტიახში „მთავრობენ თრიალეთს, შირს და აბოცს“¹, ე. ი. შთელს ქვემო ქართლს. სხვა ცნობებშიც დასტურდება საპიტიახშოს აღნიშნული ფარგლები და საზღვრები. მაგ., უკანასკნელთა გავრცელება აღმოსავლეთ მესხეთის ერთ ნაწილზედაც, ხოლო ეს ტერიტორია ზუსტად ჰფარავს იმას, რომელიც 368 წ. შეთანხმებამ მიაკუთვნა ორად გაყოფილ ქართლის ნაწილს, სადაც ირანის კანდიდატი, ასპაგური, მეფობს (რომაულ ცნობით ხომ გაყოფილ იბერიას შუამიჯნად მტკვარი დაედო). ამიტომ „საპიტიახშო“ არსებითად ასპაგურის სამფლობელოს შემდგომი განვითარებაა და მისი ფესვები 368 წ. აქტში უნდა ვეძიოთ. „ქართველთა საპიტიახშოს“ და „ჭერეთის სამთავროს“ გაიგივება², რა თქმა უნდა, შეცდომაა — ჭერეთი საპიტიახშოს მოსაზღვრე ქვეყანა იყო მხოლოდ (შეადრ. ალბანეთი ზემოთმოტანილ რომაულ ცნობაში: „ჭერეთი“ სწორედ „ალბანეთია“).

IV საუკუნის დამლევსა და V-ის დამდეგს, შინაურმა აშლილობამ ირანში შეასუსტა, ჩანს, ქართლის დამოკიდებულება ირანელებსაგან და საშუალება მისცა ქართლის მეფეს მისთვის უფრო სასურველი რომაული ორიენტაცია ეძია კვლავინდებურად. მაგრამ V საუკუნის ოციან წლებიდან მოყოლებული ირანელებმა უკვე საბოლოოდ განამტკიცეს თავიანთი მდგომარეობა ამიერ-კავკასიის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში. 428 წელს მათ მეფობა მოსპეს სომხეთში. ამით ქართლისა და ალვანეთის შემდგომ ბედის საკითხიც უკვე გადაწყვეტილი იყო. კერძოდ, ქართლში მეფე ისევ ვასალურ დამოკიდებულებაში ვარდება ირანის შაჰან-შაჰისაგან და პიტიახშის როლიც ისევ ძლიერდება. იგი აქტიურად ერევა ქართლის სამეფოს შინაურ საქმეებში. მეზუთე საუკუნის დამდეგის ერთ-ერთ მეფის, მირდატის, შესახებ მათიანე, მაგ., გვაცნობებს: „ესე წარიყვანა პიტიახშმან ვარაშ ბაღდადს და მუნ მოკუდა“ (ანაქრონისტული ცნობა ბაღდადის შესახებ აქ, რათქმაუნდა, მერმინდელი ჩანართით)³. მეზობელ სომხეთის მდგომარეობისა და საერთო ვითარების მიხედვით საფიქრებელია, რომ ქვეყანა ამ დროს მაინც უკვე ხარკს იბდის ირანელების სასარგებლოდ.

¹ კ. ებ. მარ., 208; საინტერესოა, რომ სხვაგან მათიანე საპიტიახშოს აიგივებს სომხითთან, იქვე, 188. არსენი კათალიკოზიც ამბობს, ქრწ. I 320, რომ წიხე ცურტაველი „დაედგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა“.

² იბ. მაგ., პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტორია, I² 192, 258, 350-

³ „სამი ქრონიკა“, 26.

§ 21. ქართლის სა-
ზოგადოებრივი აღ-
ნაგობა V ს. სხვა-
დასხვა სოციალურ
კლასებისა და ჯგუ-
ფების ადგილი და
როლი შინაურ და
საგარეო ურთიერ-
ობაში

მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებო ამ-
ბები შეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში და-
ტრიალდა. ჯერ ერთი, თვით ცნობებიც ამ პერიოდში
შესახებ ბევრად უფრო მრავალფეროვანი და მდი-
დარი ხდება. ეს უწინარეს ყოვლისა, ქართულ
წყაროებს შეეხება. იგივე „ქართლის მოკცევის“
მატიანე (მისი საბოლოო რედაქცია მე-7-ე—
მე-8-ე საუკუნეს განეკუთვნება) ეპოქის შესა-
ხებ მრავალ საყურადღებო ჩვენებას შეიცავს.
უფრო ნაგვიანეგია ისტორიკოს ჯუანშერის
(ან ამ სახელს უკან ამოფარებულ მწერლის)

თხულება, — ეპოქის მთავარ გმირის, ვახტანგ გორგასლის, მეფობის
აღწერილობა, — მაგრამ მასშიაც, მერმინდელი არასწორი და ზოგჯერ
ლეგენდარული, შენაზარდების სქელი შრის ქვეშ აგრეთვე უაღრესად
მნიშვნელოვან, ძალიან ძველ, ელემენტებს აღმოვაჩინოთ. შემდეგ,
ამ პერიოდს გვისურათებს საყოველთაოდ ცნობილი, ქართულ ორი-
გინალურ ლიტერატურის უძველესი, ჩვენამდე მოღწეული, ძეგლი —
იაკობის „შუშანიკის ნარტვილობა“. არის სხვა, ფრაგმენტული, ცნო-
ბებიც: უკვე ეპოქის ამ ლიტერატურულ შემკვიდრეობის შედარები-
თი სიმდიდრე და მრავალსახეობა მოწმობს თვით ცხოვრებისა და
საზოგადოებრივ ურთიერთობის გართულებას. ძველი ქართული
(ქრისტიანული ხანის) მწერლობა, ფეოდალური თავის ხასიათით, რა-
თქმაუნდა, თავის მატარებელ სოციალურ ძალის განვითარებასთან
ერთად იზრდებოდა. — გარდა ამისა, მეზობელ ერთა, განსაკუთრე-
ბით - კი, სომეხთა, ისტორიოგრაფიაში დაცული ჩვენებანი გვშვე-
ლიან სურათის მთლიანობის აღდგენასა და ისტორიულ-შედარე-
ბითი მეთოდის მომარჯვებას.

ყველაფერი მოწმობს რომ ახალი წოდებრივი საზოგა-
დოება უკვე გარკვეულ სახეს ატარებს. სხვადასხვა ტერმინებით,
მაგრამ არსებითად ერთსადაიმავე სოციალურ ჯგუფებს აგვიწერენ
წყაროები. უმაღლეს სოციალურ ფენას, ჯუანშერის მიხედვით, ისევ
ის წარჩინებულნი შეადგენენ. მაგრამ რამდენად ტექნიკური
მნიშვნელობა აქვს უკვე ამ სიტყვას, როგორც სოციალურ ტერმინს,
ჩანს ცნობიდან ქართლის საკათალიკოზო ტახტის მპყრობელთა შესა-
ხებ: „აქათგან არღარა მოიყუანებდეს კათალიკოზსა საბერძნეთით, არა-
მედ ქართველნი დასხდებოდეს წარჩინებულთა ნათესავთანი“,¹
გარკვეულ დროიდან კათალიკოზებად თვით ქართველები არიან.

¹ ჯუანშერი, მარ., 187.

წარჩინებულთა შთამომავლობისაო. მაშასადამე, წარჩინებულების ცნება ამ დროს უკვე შთამომავლობის სემანტიკურ მომენტსაც შეიცავდა. წარჩინებულთა წრიდან არიან უმაღლესე მოხელეები — სპასკეტი, ერისთავები და სხვები. წარჩინებულება ისეთი საზოგადოებრივი საფეხურია, რომლის მიღწევაც სხვა გრადაციის ხალხისათვის გარკვეულ დაწინაურებას ნიშნავს. ამ მხრივ დიდად საყურადღებოა ჯუანშერისვე ცნობა რომ ვახტანგმა „გასცა ნიჭი ვრსა თვსსა და წარჩინებულ კმნა მკედარნი მსახურნი (სხვა ვარიანტით: მკნედ მსახურნი), გამოცდილნი წყობასა მას შინა ოვსთასა-“¹. მაშასადამე, მეფეს შეეძლო თავის მხედრებისა და მსახურებისათვის (რომელთა შესახებაც ჩვენ ცალკე ვისაუბრებთ) წარჩინებულება ებოძებინა და ამ საფეხურზე (მსახურობა), რომელიც უკვე ერთგვარი უპირატესობის მაჩვენებელი იყო დანარჩენ მასასთან შედარებით, უფრო მაღლაც დაეყენებინა. ამ წრეს უდრის ან შეიძლება რამდენადმე მასზე ფართო იყოს აზნაურობა. ტერმინს „აზნაურს“ ჯუანშერიც ხმარობს, მაგრამ უფრო ხშირად იგი სხვა ძეგლებში გვხვდება. იაკობის თხზულების მიხედვით ქართლში უმაღლეს საზოგადოებრივ ჯგუფს აზნაურები შეადგენენ. აზნაურობას ამ დროისათვის უკვე შინაგანი დიფერენციაციაც განუცდია. იხსენიებიან აზნაურნი „დიდ-დიდნი“, რაც, რათქმუნდა, „მკირე“ აზნაურებსაც გულისხმობს². ეს გარემოება უკვე აზნაურობის ხანგრძლივ განვითარების პროცესზე მიუთითებს. ამავე გარემოებისა და, მასთან ერთად, აზნაურთა გარკვეულ სოციალურ განკერძოებულობის მაჩვენებელია ისეთი ტერმინები, როგორიცაა „ზეპური“, „სეფე-ქალი“ და სხვ., რომელნიც აზნაურის შთამომავლობისა და მფლობელობისადმი კუთვნილებას აღნიშნავენ. ვინ უპირისპირდებოდა აზნაურებს იმდროინდელ საზოგადოებრივ ქვედა საფეხურზე? იაკობის მიხედვით, ეს იყვნენ „უაზნონი“, ისეთი მასა მოსახლეობისა, რომელიც, თვით თავის სახელწოდების აღნიშვნის მიხედვით, აზნაურის თვისებებს მოკლებულ პირთაგან შედგებოდა. თუ იაკობის თხზულების მიხედვით ჯერჯერობით მაინც არ შეიძლება იმის თქმა (საკითხის უფრო დეტალურად შესწავლამდე) რომ მეხუთე საუკუნეში „უაზნო“ უკვე ეწოდება ყველა იმას, ვინც აზნაური არ არის (წირვე შესაძლებელია მეტნაკლებად შეზღუდული ყოფილიყო), სამაგიეროდ, ჯუანშერი გვაძლევს ასეთს ზოგადი მნიშ-

¹ შარ., 136.

² იაკობის სომხ. თარგმანში „დიდ-დიდ აზნაურს“ „ნაბარარი“ უფრის, რაც კარგად არკვევს ქართული ტერმინის მნიშვნელობას.

ვნელობის ტერმინს. ვახტანგის მეფობის სარწმუნოებრივ მოვლენების აღწერისას, ჯუანშერი გვიამბობს რომ მცხეთელთა ეპისკოპოსმა ბინქარანმა, რომელიც ფარულად ცეცხლისმსახური ყოფილა, მხარეზე მხოლოდ დაბალ ხალხის გადაბირება მოახერხაო. ბინქარანი, ამბობს მემატიანე, „ასწავებდა ქართველთა სჯულსა თვსსა. არამედ არა ერჩდა (არ დაემორჩილა, არ დაჰყვა) წარჩინებულთაგანი, გარნა (მაგრამ, გარდა, თუ არ) წვრილისა ერისაგანი მოაქცია ცეცხლისა მსახურებასა. და შერიოა ქართლსა შინა ერსა ზედა წვრილსა ცეცხლის მსახურება... მაგრამ ბინქარანს აღმოუჩნდება მოწინააღმდეგე, რომელიც მას ბრძოლას უმართავს და ნაწილობრივ გამოასწორებს ბინქარანის მიერ ქრისტიანობისათვის მიყენებულ ზიანს: „ესე მიქაელ ეპისკოპოსი წინააღმდეგა ბინქარანსა მაცთურსა, რამეთუ ასწავებდა ყოველთა სჯულსა ჭეშმარიტსა. ამან (მიქაელმა) იპყრნა სარწმუნოებასა ზედა ყოველნი წარჩინებულნი ქართლისანი და ერიცა უმრავლესი. არამედ მცირედნი ვინმე წვრილისა ერისაგანნი მოიქცეს ცეცხლის მსახურებასა“-ო¹. შესანიშნავი ცნობაა რომელიც მიუთითებს ქართველ „ერის“- (სტრაბონისეულ მესამე გენეს) დიფერენციაციის მეტად მნიშვნელოვან ეტაპზე. ეხლა უკვე აშკარა გამხდარა რომ მთელი საზოგადოება ორ სხვადასხვა ნაწილად არის გაპოხილი: ერთი მხრით, მაღლა მოქცეული უმცირესობა — „სეფეწულნი“, წარჩინებულნი“, „ერისთავნი“, „მოთაულნი“, „თავადნი“ (არა მერმინდელ წოდებრივ მნიშვნელობით), „მთავარნი“ და სხვა, ასეთი ჯურის ხალხი, მეორე მხრით, დამდაბლებული უმრავლესობა. „წვრილი ერი“, ძველი „ერი“, გვაროვნულ დემოკრატიის, ისეთი ნაშთები, რომელთაც პირადი თავისუფლება ჯერ კიდევ თითქმის მთლიანად შერჩენილი აქვთ, მაგრამ რომელთაც სხვა თავისი მნიშვნელოვანი (მაგ., პოლიტიკური) უფლებები დაუკარგავთ. „წვრილ ერის“ ხსენება შემდეგ საუკუნეებში კიდევ დიდხანს გვხვდება. ეს იმიტომ რომ „წვრილი ერი“ კიდევ დიდხანს იბრძვის გააღმასებით თავის უკანასკნელ, გვაროვნულ საზოგადოების წიაღიდან გამოყოფილ, უფლებების შენარჩუნებისათვის. მაგრამ სულ უფროდაუფრო დიდი მასები „წვრილ ერისა“ და სულ უფროდაუფრო სწრაფი ტემპით ეშვებიან კიდევ უფრო დაბლა, ისი-

¹ მარ., 123.

ნი საკუთრივ „გლეხობის“, „ყმა-გლეხობის“, კატეგორიაში გა-
დიან. ამ პროცესის დამთავრება საქართველოს ძირითად არეზე ნიშ-
ნავდა ფეოდალურ საზოგადოების საბოლოო ჩამოყალიბებას.
წყაროები არ შეიცავენ კონკრეტულ მითითებებს „წვრილ ერის“
სპეციფიკურ ნიშნების შესახებ, მაგრამ მერმინდელ ცნობებისა და
ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისის წყალობით ამ ნიშნების მი-
ახლოებით წარმოდგენა შესაძლებელი ხდება. წვრილ ერის წევრი-
სათვის, ჯერ ერთი, დამახასიათებელი უნდა იყოს პირადი თავისუფ-
ლება. შემდეგ — ის რომ მისი მდგომარეობის სპეციფიკურობისათვის
სამამულო დამოკიდებულება ამ დროს ჯერ კიდევ სავალდებულო
არ არის. პირიქით, „წვრილ ერს“ ამდროს თავისი სამამულო უფ-
ლებები უმრავლეს შემთხვევაში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს, სათე-
მო თუ კერძო მფლობელობის სახით. მისი ვალდებულებები უმეტეს
წილ შემთხვევაში პოლიტიკურ ნიადაგზე არიან აღმოცენებულნი იმ
გარემოების წყალობით, რომ ძველ გვაროვნულ საზოგადოების ნე-
ბაყოფლობითი ვალდებულებანი თავის საკუთარ არჩეულ მოხელეების
მიმართ ეხლა, უზურპაციის გზით, მითვისებული აქვთ სახელმწიფო-
სა და ცალკე კერძო პირთ. ასეთი ვალდებულებებია ეხლა სახელმ-
წიფო გადასახადები — ხარკი, სამხედრო ბეგარა, საციხო და საციხის-
თავო ვალდებულებანი, და გარდა ამისა, სხვადასხვა „ძღვენები“,
„სათხოვრები“ „საჩუქრები“ და სხვ., ე. ი. ისეთი მისართმევები, რომელ-
ნიც ფორმალურად ნებაყოფლობით ხასიათს ატარებენ, მაგრამ
ფაქტიურად და არსებითად სავალდებულონი არიან (ეს შეეხება
მხოლოდ ამ „ძღვენსა“ და „საჩუქარს“). საწარმოო თვალსაზრისით,
წვრილ „ერისგანები“ წვრილი მწარმოებლები არიან. გასაგებია ამი-
ტომ რომ ქონებრივად „წვრილი ერი“ საშუალოდ ან მცირედ
შემძლე პირებისაგან შესდგება. ლარიზ-ლატაკთა გაჩენასაც მათ
წრეში საკმაო შესაძლებლობა მოეპოვება. ამ ნიადაგზე შეიძლება
სამამულო დამოკიდებულებაც გაჩნდეს. საზოგადოებრივად „წვრილი
ერი“, ყველა შემოთამაშოთვლილ მიზეზის გამო, რათქმაუნდა, მოკლე-
ბულია „წარჩინებულთა“ თანასწორ პატივსა და უფლებებს. თვით
სახელწოდება „წვრილი“, რომელიც აშკარად კნინობითობის მნიშ-
ველობას ატარებს, უკვე მოწმობს ამას. ცხადია რომ ეს სახელი
ზევიდან არის დარქმეული, იგი ამ წარჩინებულთა ტერმინია „დაბალ“,
„პატარა“, ხალხის აღსანიშნავად (მსგავსი ტერმინები სხვა ქვეყნების
ისტორიაშიაც გვხვდება). თვით „წვრილი ერი“-ცი, რომელიც გა-
ნაგრძობდა თავის უფლებებისათვის ბრძოლას და რომელსაც საკუთა-
რი ჩამომავლობა კარგად ახსოვდა, თავის თავს „ერს“ ეძახოდა. ჯერ კი-

დღე მეთოთხმეტე საუკუნეში მთის თავისუფალი მოსახლეობა-თავის თავს
„პეროვანს“ უწოდებს, ე. ი. „ერის“ მოდგმას, „ერის“ შთამომავლობას!
ამავე ძირის ნაყარია მეგრული „ერებაში“, „პერებაში“, „მწესე-
ნიერს“, „სასიამოვნოს“ ნიშნავს („ერები“ მეგრულად აღნიშნავენ
„დიდ ოჯახს მთელი თავისი ქონებითა და საქონლით“. მისი კავშირი
„ერთან“ უეჭველია).² სხვადასხვანაირი სემანტიკური აქცენტი, რო-
მელიც ამ ფორმებს (ერთი მხრით — „წვრილი ერი“, მეორე
მხრით — „პეროვანი“, „პერებაში“) თვალსაჩინოდ თან ახლავს, მათს
სხვადასხვაგვარ სოციალურ წარმოშობას ცხადად მოწმობს.

„წვრილ ერის“ გვერდით საკუთრივ ემა-გლებობაც ამ დროს უეჭვე-
ლია მოიპოვება, მხოლოდ ბევრად უფრო მცირე რაოდენობით. სამ-
წუხაროდ, წყაროები ამ სოციალურ კატეგორიას სრულებით არ
იხსენიებენ. სამაგიეროდ, წყაროები ეხლა უკვე ხშირად აღნიშნავენ
საზოგადოების ფსკერზე მოთაესებულ „მონა-მხველებს“ (მხვეალი —
მონა-ქალი).

აზნაურები, წვრილი ერი, გლეხები, მონები წარმოადგენენ ძირითადს
წოდებრივ კატეგორიებს ქართლის მოსახლეობისას მეზუთე საუკუნის
მეორე ნახევარში. მაგრამ ამ დაჯგუფებებით არ ამოიწურება მაშინ-
დელ სოციალურ დანაწევრების მთელი მრავალფეროვნება. აზნაურ-
თა (წარჩინებულთა) შორის, უკვე ვამბობდით, ამ დროს „დიდდიდ-
ნიც“ განიჩივნიან. ჩვენ ეხლა სწორედ მათ უნდა ჩაუუკვირდეთ, უა-
მისოდ გაუგებარი დარჩებოდა როგორც ვახტანგის მეფობის შინა-
პოლიტიკური ამბები, ისე ირანელების მოქმედებაც ქართლში. „დიდ-
დიდი“ აზნაურები ისეთი პირნი უნდა იყვნენ, რომელნიც თავის
წრის სხვა წევრთაგან პირველ რიგში ალბათ ქონებრივ შეძლებით
განიჩივნიან. საფიქრებელია რომ ეს ქონებრივი შეძლება, უწინარეს
ყოვლისა, მსხვილ მამულშია გამოხატული (ეპოქისათვის დამა-
ხასიათებელი მიწისმფლობელობის ფორმით), რომე-
ლიც მათ სხვადასხვა გზით აქვთ შეძენილი. განსაკუთრებული მნი-
შვნელობა აქვს, ცხადია, მოძრავ ქონებასაც (პირველ რიგში,
ჯოგს, შემდეგ ფულს, განძებს და სხვ.). ამ ნიადაგზე თვით აზნა-
ურთა წრეშიც მათი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური მნიშვნელო-

¹ ტერმინი დაკუთვლია, მაგ., გიორგისეულ „ძველისწერაში მთიულთათვის“. პეროვანთა შენახვა მთაში საესეებით გასაგებია. ჯერ კიდევ სტრაბონის დროს მე-
სამე გენეს, ერის, მთავარი ადგილსამყოფელი მთიანი რაიონებია; ეს აშკარაა
სტრაბონის ცნობიდან რომ იბერიის სწორედ მთიელები იყვნენ გამოჩენილი თა-
ვიანთი მეომრებით, მოლაშქრობა-კი მესამე გენეს ნიშანი იყო.

² ყ ი თ შ ი ძ ე, მეგრ. გრამატიკა, ლექსიკონი.

შა განსაკუთრებული ხეობა. ეს მნიშვნელობა ჩვენ წყაროების პირ-
 დაპირ თუ არაპირდაპირ ჩვენებათა წყალობით შეიძლება გავარკვევოთ
 მიეაქციოთ, კერძოდ, ყურადღება ირანელების პოლიტიკას, ქართლში
 უკვე 368 წლის აქტი, ქართლის სამეფოს ორ ნაწილად გაყოფა მოწ-
 მობსი მას რომ არსებობდა რაღაც ფენა ქვეყანაში, რომელსაც, მათი სხვა-
 დასხვაგვარი ინტერესების მახედვით, შეიძლებოდა დაპყრდნობოდნენ
 ერთს მხარეში—რომაელები, მეორე მხარეში—კი ირანელები. მეხუთე
 საუკუნეში უცხო ძალის ეს შინაური საყრდენი უფრო მკაფიოდ ჩანს.
 გორგასლის მამის მეფობისათვის მემატინე აღნიშნავს: „მეფობდა
 შირდატ, და მთავარებისკოპოსი იყო გლონოქორ. და ესე მთავარ-
 ებისკოპოსი ერისთავადაც იყო ბარაზბოდ პიტია-
 ხშისაგან ქართლს და ჰერეთს“¹. უაღრესად საყურადღებო
 ცნობაა: ირანის მთავრობის ფისარი ქართლში—პიტიახში—ქართლის
 ეკლესიის მეთაურს (ჯერ კათალიკოსობა არ არსებობს) თავის ერისთა-
 ვად, საერო მოხელედ, ნიშნავს! კავშირი იბმება სპარსეთის ცეცხლის-
 შსახურ მთავრობასა და ქართლის ქრისტიანულ ეკლესიას შორის. მაგ-
 რამ ჩვენ ვიცით ჯუანშერისაგან რომ მეხუთე საუკუნის გარკვეულ
 (ჯუანშერის შემცთარ ისტორიულ პერსპექტივის მიხედვით — უფრო
 გვიანდელ) ხანიდან მოყოლებული ქართლის ეკლესიის საქეთ-მპყრობელ-
 თა ტახტზე „დასდებოდეს წარჩინებულთა ნათესავთანი“, წარ-
 ჩინებულთა, აზნაურთა მალალ წრის, შთამომავალი პირები. მაშასადამე,
 ირანელების მიერ ქართლის ეკლესიასთან კავშირის გაბმა არსებითად
 ნიშნავდა ადგილობრივ აზნაურობის გარკვეულ ფენებთან კავშირის
 დამყარებას. ასეთსავე მოვლენას, მხოლოდ სპეციფიკურ პირობებში
 განვითარებულს, ვხედავთ ჩვენ მეზობელ სომხეთშიაც. ძველი ქართვე-
 ლი მწერალი, არსენი კათალიკოზი, გვიამბობს რომ გარკვეულ ხანაში
 ირანელები სომხეთში სწორედ ადგილობრივ ეკლესიას ეყრდნობიან:
 „რომელთამე კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა მეფენი სპარსთანი და-
 იშვილნეს და ძეობილად უწოდდეს... რომლისათვისცა მსჯელობა მთავ-
 რობისა თვთ მიიტაცეს და არა სიმართლისაებრ კანონთასა, არამედ
 თვისისაებრ ნებისა იქცეოდეს, საკმარსა ეკლესიათასა, არა ვითარ დაწე-
 სებულ იყო ეკლესიათათვს, არამედ საკმარად თვსად და კაცთა საჩუე-
 ნებლად ვანაზნეედეს, რომლისათვს ეპისკოპოსნი ყოველნი და მამა-
 სახლისნი ყოველნი მიიტაცეს ღუთისა განსარისხელსა ამაოსა შესაძი-
 ნელსა სათნოებითა მეფეთა უღთოთათა... და იქმნეს საეპისკოპოსოზი
 ვითარცა საკრპონი, და მივიდიან აზნაურნი კარად საეპისკოპოსოდ

¹ „სამი ქრონიკა“, 28; ნატ. 721.

და არა ჰპოვიან ვამი შესლვად და შეიქციან სირცხვლელნი, ვითარ-
 ცა კარისაგან სპარსთა მარზპანთაჲსა და უფროჲს-ლა¹ქრქუფუნქს¹
 ლების შემდგომი დაახლოება ქართლის დიდ აზნაურებთან¹ ფამრჩქს¹
 ტა თვით პიტიახშის თანამდებობის გადაცემაში ამ აზნაურობის წარ-
 მომადგენელთათვის, რაც მოწმობდა როგორც თვით ამ დიდ აზნაურ-
 თა¹ზრდას, ისე წინააღმდეგობის განვითარებას დიდ აზნაურთა ჯგუფ-
 სა და ქართლის მეფეს შორის. ქართლის ადგილობრივ მკვიდრ პი-
 ტიახშთა ისტორია საყურადღებო ფურცელია ქართულ ფეოდალიზ-
 მის განვითარებისა. მეხუთე საუკუნის შუა წლებისათვის იხსენიება
 პიტიახში არშუშა. იგი „მთაერობს“ (წყაროების გამოთქმა) ე. წ. ქვე-
 მო-ქართლის (თრიალეთის ქედის სამხრეთით, მდებარე ნაწილი ქარ-
 თლისა, სომხეთამდე; აღმოსავლეთით ისაზღვრებოდა მტკვრით) გარ-
 კვეულ ტერიტორიაზე. განსაზღვრულ ხანაში, როგორც ვნახეთ, ქარ-
 თველთა პიტიახშს თითქმის მთელი ქვემო-ქართლი ექვემდებარებოდა.
 არშუშას განსაკუთრებულ საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ როლზე
 მიუთითებს ის ცნობა რომ როცა ირანის მეფემ, იეზდიგერდ მეორემ
 მოიწადინა ქართლში, სომხეთში და ალბანეთში მახდვიანობის გავ-
 რცელება ადგილობრივ ფეოდალურ ძალების საშუალებით, ქართლი-
 დან მან სხვა თავკაცებთან ერთად პირველ რიგში სწორედ არშუშა
 პიტიახში დაიბარა. არშუშამ, სხვებთან ერთად, იეზდიგერდის მოთ-
 ხონით, უარყო ქრისტიანობა და იქვე იქნა დატოვებული, ალბათ
 როგორც თავმდები იმისა რომ შინ დაბრუნებული ქართლის სხვა
 წარჩინებულნი მეფის ნების აღმსრულებელნი იქნებოდნენ. არშუშას სო-
 ციალურ მდგომარეობაზე მიუთითებს ის გარემოებაც რომ იგი მოყვრო-
 ბითა დაკავშირებული მეზობელ ჭვეყნის, სომხეთის უდიდეს ფეოდა-
 ლურ საგვარეულოსთან — მამიკონიანებთან. არშუშას შემდეგ ქარ-
 თველთა პიტიახშის უფლებას მისი შვილი ვარსქენი იღებს. ვარსქე-
 ნიც ქართლში მეფის შემდეგ პირველი კაცია, როგორც ეს (და სხვა,
 ქვემოთაჩამოთვლილი ფაქტებიც) ჩანს იაკობ ხუცესის შესანიშნავ
 თხზულებიდან. ირანის მეფის კარზე ის შინაურ კაცივითაა. მისი პირ-
 ველი ცოლი სომხეთის ყველაზე წარჩინებულ დიდებულის, ვარდან
 მამიკონიანის, ქალია. მეორე ცოლად-კი თვით ირანის მეფის ასულს
 ირთავს. მის მეუღლეს ყველანი დედოფალს უწოდებენ. საპიტიახშოს
 მთელი მოსახლეობა, როგორც საერო, ისე სასულიერო, მის სრულ
 განკარგულებაში იმყოფება. თავის სამფლობელოში დაბრუნებისას
 იგი განკარგულებას იძლევა რათა „წინა მიეგებნენ მას აზნაურნი და

¹ ქრქ., I, 326.

მისნი ძენი და მსახურნი¹. ვარსკენის განკარგულებით, მის ცოლს, ამ „დედოფალს“, ჯაჭვსა და ბორკილებში სვამენ, სცემენ (საქმე დაჭკრეს ჯობნი!), საპყრობილეში უსასტიკეს რეჟიმში ჰყავთ მისი² საკუთარ ხელითაც სცემს და მიწაზე ათრევს თავის ცოლს, და „დედოფლის“ გამოსარჩლებას ვერავენ ჰბედავს. მხოლოდ პიტიახშის ლეიძლი ძმა კადნიერდება თავის რძლის შევლისათვის, მაგრამ... „შუღლადალდგა ჯოჯიკ, ძმაჲ მისი და იბრძოდეს, ეიდრემდის გუემა (=სცემა) იგიცა და თავსა მისსა მოხეთქა“³! არც სასულიერო პირებს აყრიანთ სიკეთე პიტიახშისაგან. ეპისკოპოსს აგინებს და მისს ლმერთსაც ჰგმობს. ეპისკოპოსის ერთს მოსარჩლე მღვდელს ვარსკენი ჯობით სცემს: „უხეთქნა კუერთხითა ხუცესსა მას ზურგსა და მან ვერღარა იკადრა სიტყუად“⁴. ვარსკენი გარკვეულ ტერიტორიაზე ყველას „უფალია“ (=ბატონი), და ასეც მიჰმართავენ მას. ზემოთმოხსენებული ხუცესი სწორედ ასე ეუბნება ვარსკენს: „უფალო, რაჲსა ეგრე იქმ?“⁵... ბატონო, ეგრე რათა შერებო. თუ როგორია ფსიქოლოგიური განწყობილება პიტიახშის მიმართ, ერთი დამახასიათებელი ეპიზოდი გვისურათებს. ნაცემი შუშანიკი ტაძრიდან (=სასახლიდან) საპყრობილეში მიჰყავთ. იქვე მღვდომ ერთ სასულიერო პირს უნდა „დედოფალს“ გამხნეებისა და ნუგეშის სიტყვა უთხრას. იშვიათ მხატვრულ ექსპრესიით ავტორი ასე ასწერს ამ სცენას: „ღიაკონი ვინმე ერთი მის ეპისკოპოსისაჲ დგა წმიდისა შუშანიკის თანა მას ეამსა, რომელსა გამოჰყვანდა იგი ტაძრით, და უნდა რაჲთამცა ჰრქუა თუ: „მტკიცედ დეგ.“ და თვალი ჰკიდა პიტიახშმან, სხუაჲ ვერღარაჲ სცალდა სიტყუად — ესთენ ოდენ ჰრქუა: „მტკი“... და დადუმნა ხოლო და სიელტოლად იწყო (=გაიქცა) სწრაფით“⁶. ასეთი შიშით სავსე დამოკიდებულება პიტიახშისადმი ცხადად ჰმოწმობს იმ განუსაზღვრელ უფლებას, რომელიც ჰქონდა მას თავის სამფლობელოს მოსახლეობის მიმართ. ამ უფლების განმტკიცებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა პიტიახშის უფლების შთამომავლობით დამკვიდრებას ერთ სახლში. მეექვსე საუკუნის შუა წლებში ქართლის პიტიახშად ისევ არშუშა იხსენიება. სახელის განმეორების მიხედვით ცხადია რომ იგი იმავე სახლს ეკუთვნის (შესაძლოა, ზემოთმოხსენებულ არშუშას შვილიშვილი და ვარსკენის შვილიც იყოს). მეშვიდე საუკუნის დამდეგსაც ქართ-

¹ შუშანიკის წამება, ს. გორგაძის გამოც., 2.
² იქვე, 8.
³ იქვე, 11.
⁴ იქვე, 10.
⁵ იქვე, 11

ლის შთაფართო შორის აგრეთვე არშეშა იხსენიება. ესეც ალბათ იმავე ოჯახის შთამომავალია. საუკუნეების სიგრძეზე, უხედავად ჩვენგან, ტიახშის „სამთავრო“ უფლება ერთსა და იმავე სახელს უჭირავს ხელში. გასაგებია, თუ როგორ კარგად შეეძლო ამ სახელს ასეთ პოლიტიკურ მდგომარეობის გამოყენება თავის სოციალურ და ეკონომიურ ძლიერების შემდგომ ზრდისა და გადიდებისათვის.

მაგრამ ქართლის პიტიახში მხოლოდ ერთი „მთავართაგანი“ იყო¹. შესაძლოა (და მეფობის უკანასკნელ პერიოდში ეს ასეც იყო), ის სხვებზე შემძლე და წარჩინებულიც ყოფილიყო. მაგრამ აზნაურობის წრეში, ეკვს გარეშეა, ამ დროს უკვე არის სხვა ისეთი ოჯახებიც, რომელნიც მეტნაკლებად ანალოგიურ მდგომარეობაში იმყოფებიან. ესენი არიან არა მარტო „დიდიდი“ აზნაურები, როგორც მათ იაკობი იხსენიებს. მათ ნაწილობრივ განვლილი აქვთ უკვე პიტიახშთა მსგავსი გზა განვითარებისა.

ფეოდალურ ძალების ამ პირველ გამსხვილებს მაჩვენებლებს სხვადასხვა სფეროებში ვპოულობთ. ავიღოთ ეკლესია. ქრისტიანულ ეკლესიის ორგანიზაცია ყოველთვის ეგუებოდა იმ ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ აღნაგობას, რომელშიაც იგი ეწყობოდა. ქართლშიც ასე იყო. ვახტანგ გორგასლის მეფობაში ქართლის ეკლესია უკვე საქმიანოდ რთულ სტრუქტურის მატარებელია. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა საეპისკოპოსოების მრავალრიცხოვანება, რომელსაც ამ დროისათვის აღნიშნავენ წყაროები. ეს ფაქტი იმ მხრივაც საყურადღებოა, რომ იგი მიუთითებს იმ ცენტრალურ პუნქტთა რიცხვის ზრდაზე, რომელთა გარშემოც იჯგუფებოდნენ ქართლის ახალგაზრდა ფეოდალური ძალები. ისე როგორც პიტიახშის სამფლობელო საეკლესიო-იერარქიულ თვალსაზრისით ცალკე საეპისკოპოსოს შეადგენდა, რომელსაც „პიტიახშის სახლის“ საეპისკოპოსო ეწოდებოდა, ასევე ცალკე მეტნაკლებად განვითარებულ სენიორალურ ცენტრებს ვგულისხმობთ ჩვენ იქ, სადაც საეპისკოპოსო კათედრებია აღნიშნული².

ასეთსავე საზოგადოებრივ მოვლენას შეესატყვისებოდა ის სახელმწიფოებრივ-ადმინისტრაციული ორგანიზაცია, რომლის შესახებაც ლაპარაკობენ წყაროები. მაგრამ ეს ცნობები უფრო მეტს კრიტიკულ დამოკიდებულებას მოითხოვენ, და მათს განხილვას აქ აღარ შევუდგებით.

ეპოქის საზოგადოებრივ ურთიერთობის სირთულის გასაშუქებლად

¹ იქვე, 30

² ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, 18—19.

საკიროა კიდევ ერთს გარკვეულ კატეგორიაზე მითითება. ეს არიან „მსახურნი“ ანუ „ტაძრეულნი“ (სიტყვისაგან „ტაძარი“, რაც შეიძლება სასახლეს აღნიშნავდა). ეს არიან პირნი, წარმოშობით, ალბათ, უმეტეს წილ შემთხვევაში „წვრილ ერისაგან“ (ზოგჯერ ისინი შესაძლებელია გააზატებული მონებიც ყოფილიყვნენ), რომელნიც მეფის ან დიდ აზნაურის კარზე რაიმე სამსახურს ასრულებდნენ. მათი რაობა კარგად ჩანს იაკობ ხუცესის თხზულებაში. თავის სამფლობელოში დაბრუნებულ ვარსკენ პიტიახშს წინ ეგებებიან „აზნაურნი, მისნი ძენი და მსახურნი“¹. რა ფუნქცია ეკისრებათ მათ? ჯოჯიკი, ვარსკენის ძმა, ეუბნება შუშანიკს: დაჰყევ ქმრის ნებას, თორემ „უწყი მე, აწ მოავლინნეს მსახურნი და თრევით წარგიყვანოს შენ“². ურჩ კოლს პიტიახში საპყრობილეში (ჯერ—შინაურ, შემდეგ-კი ნამდვილ პატიმრობაში) სვამს—ამ ბრძანების შემსრულებელი და მცველი მსახურია:.... „ბრძანა... კრძალულად დაცვაჲ მისი ერთითა მსახურითა“³. შემდეგშიაც ეს პირი სულ მსახურად იხსენიება. ამავე დროს იაკობი მას „მცველს“ ეძახის⁴. მაშასადამე, მსგავსი ადმინისტრაციულ-პოლიციური მოვალეობანი „მსახურებს“ უნდა შეესრულებინათ. გარდა ამისა, მსახურნი შინაურ წესრიგს იცავენ პიტიახშის „ტაძარში“, წმინდა საყოფაცხოვრებო დავალებებსაც ასრულებენ იქ და სხვ. ერთ დღეს „მოვიდა მგელი იგი (პიტიახში) ტაძრად და ჰრქუა მსახურთა თვსთა: „დღეს მე და ჯოჯიკ და კოლმან მისმან ერთად პური ვჭამოთ, ხოლო სხუასა ნუ ვის უფლიედ ჩუენ თანა შემოსლვად“-ო“⁵, ე. ი. პიტიახშის ტაძარში პურის ჭამის გარიგება და გარკვეულ წინასწარ წესების დაცვა მსახურებს ჰქონდათ დაკისრებული. თავისთავადაც გასაგებია და ჯუანშერის თხზულებიდანაც ჩანს რომ მსახურნი თავიანთ „უფალს“ ომშიაც მისდევდნენ.

„მსახურობა“ გარდამავალი საფეხური იყო „წვრილ ერსა“ და „წარჩინებულთა“ ანუ „აზნაურთა“ შორის. „წვრილ ერიდან“ გამოსულ კაცს, რომელიც „მსახური“ იყო მეფის ან დიდ აზნაურის კარზე, თვითონ ჰქონდა გააზნაურების შესაძლებლობა. თავის ადგილას უკვე მოტანილი იყო ჯუანშერის ცნობა რომ ვახტანგ გორგასალმა, ოსეთის ომის შემდეგ, „ვასცა ნიჭი (საჩუქარი) ერსა თვსსა და წარჩინებულ ქმნნა მკედარნი, მსახურნი გამოცდილნი წყო-

¹ შუშანიკის წამ., 2.
² იქვე, 6.
³ იქვე, 8.
⁴ იქვე.
⁵ იქვე, 7.

ბასა მას შინა ოვსთასა“-ო. კიდევ უფრო საინტერესო და საყუარადღებოა ცნობა, რომელიც უკვე უფრო გვიანდელ ხანას ეკუთვნის (რეალურად იგი მერვე საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს) და სახელწოდებას შემადგინებ ამბობს რომ მეფე არჩილი „მოვიდა კახეთად და ყოველთა ტაძრეულთა მისთამიუბობა კახეთი და აზნაურყუნა იგინი“-ო¹, მამულეებსა და აზნაურობას უბოძებს მეფე თავის ტაძრეულებს, მსახურებს.

„ტაძრეულსა“ და „მსახურს“ შორის არსებული სხვაობის დეტალური ვარკვევისათვის კონკრეტული მასალა გვაკლია. ზოგადად კი შეიძლება ითქვას, რომ ტაძრეულნი რანგით რამდენადმე მსახურებზე მაღლა უნდა მდგარიყვნენ, იმდენად, რამდენადაც თვით „ტაძარი“ თავისი სემანტიკური მნიშვნელობით „მაღლა“ იღვა „სახლზე“ (აქედან არის ნაწარმოები მსახური).

იმ რთული საზოგადოებრივი ბრძოლის გასაწყობად და მისი შედეგების აღრიცხვად, რომელიც ჩვენ ქართლში ვხედავთ IV—V სს., მამულე ურთობათობა IV—V სს. უნდა ვეძიოთ. ამ მხრივ ქართლს ზოგადად შეეფერება ის დახასიათება, რომელიც კ. მარქსმა ძველ რომს მისცა: „შინაგანი ისტორია [მარქსი გულისხმობს რომის შინაგან ისტორიას ავევსტოსის ეპოქამდე, ს. ჯ.] შეიძლება plainly დავეყენოთ წერილი მიწისმფლობელობის ბრძოლამდე მსხვილ მიწისმფლობელობასთან, თავისთავად ცხადია, იმ მოდიფიკაციათა შემოტანით, რომლებიც მონობის არსებობითაა შეპირობებული.“²

ქართლის შინაგან ისტორიაც, ალბურ ღანაში, შეიძლება დაყვანილ იქნას მიწისმფლობელობის ერთი ფორმის ბრძოლაზე მეორესთან. ამ მეტრძალი ფორმებიდან ზოგი ძველია და ზოგიც ახალი.

როგორია ეს ფორმები?

ზოგადად რომ განვსაზღვროთ, მოძრაობის მიმართულება, ან ტაგონის ტურ საზოგადოებათა ხანაში, ისეთია რომ პირველყოფილ-კომუნისტური საზოგადოებრივი საკუთრების ადვილას, მიწაზე, კერძო საკუთრება მკვიდრდება. მაგრამ ეს პროცესი ერთბაშად არ ხორციელდება. მიწის კერძო საკუთრების სრული ინდივიდუალიზაცია მხოლოდ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ხდება. ფეოდალურ საზოგადოებაში გაბატონებულია უკვე სხვა ფორმა — პირო-

¹ ჯ. უანშერი, მარ., 209 — 210.

² მარქსის წერილი ნეგელსს, 1855 წ. 8. III, Сочинения Маркса и Энгельса, т. XXII, გვ. 89.

პითი საოჯახო კერძო საკუთრება მიწაზე. ინდივიდუალური მიწის საკუთრება ფეოდალურ საზოგადოებაში ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად არის შეზღუდული. რაც შეეხება მონათმფლობელურ საზოგადოებას, რაკი იგი დამოუკიდებელი სოციალურ-ეკონომიური ფორმაციაა, ამიტომ, თავისთავად ცხადია, მასაც საადგილმამულო საკუთრების დამოუკიდებელი, თავისი საკუთარი, ფორმა უნდა ახასიათებდეს. ღრმა შენიშვნა მონათმფლობელური, გაბატონებული ტიპის, საადგილმამულო საკუთრების ხასიათზე მოცემული აქვს კ. მარქსს: „საკუთრების მეორე ფორმა, ეს ანტიკური სათემო და სახელმწიფოებრივი საკუთრებაა, რომელიც წარმოიშვის რამდენიმე ტომის, ხელშეკრულებისა თუ დაპყრობის გზით, ერთ ქალაქად გაერთიანების წყალობით და რომლის დროსაც დაკულია მონობა. სათემო საკუთრების გვერდით ვითარდება უკვე აგრეთვე შობრავი, ხოლო შემდეგში — უძრავიც, კერძო საკუთრება, მაგრამ როგორც ნორმისაგან გადახრილი და სათემო საკუთრებისადმი დაქვემდებარებული ფორმა. სახელმწიფოს მოქალაქეები მხოლოდ თანაზიარად ჰფლობენ თავიანთს მომუშავე მონებს და უკვე ამის გამო შეკრულნი არიან სათემო საკუთრების ფორმით. ეს არის თანაზიარი კერძო საკუთრება სახელმწიფოს აქტიური მოქალაქეებისა, რომელნიც იძულებულნი არიან, მონათა წინაშე, დაიცვან ასოციაციის ეს ბუნებრივად აღმოცენებული ფორმა. ამიტომ ამ საძირკველზე დაფუძნებული საზოგადოების მთელი აღნაგობა, და მასთან ერთად, ხალხის ხელისუფლება, იწყებს დაქვეითებას იმზომ, რაზომაც ვითარდება უპირატესად უძრავი კერძო საკუთრება“.¹ ანტიკური საადგილმამულო საკუთრების ეს შესანიშნავი ანალიზი მეცნიერულ შუქს ჰფენს ჩვენს პრობლემასაც და აღებული ხანის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიური სტრუქტურის გარკვევას გვიადვილებს.

წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ ზემოთაღნიშნული საადგილმამულო საკუთრების ფორმები მხოლოდ გაბატონებული ტიპებია თვითეული შესაბამისი საზოგადოებრივი ფორმაციისათვის. მათ გვერდით და მათთანვე ურთიერთმოქმედებაში ჩვენ ყოველთვის ვხვდებით სხვა ელემენტებსაც — ძველი ფორმების გარდმონაშთებსა და ახალი ფორმების ჩანასახებს. შეუზოკავი განკარგულება მიწაზე, მაგ., სუსტად გამოხატული, ჩვენ გვხვდება უკვე კლასობრივი საზოგადოების ყველაზე ადრინდელ საფეხურზედაც.

რა მდგომარეობაა, აღებული თვალსაზრისით, საქართველოში,

¹ Сочинения Маркса и Энгельса, т. IV, стр. 12 — 13.

კერძოდ ქართლში, რომლის შესახებაც ჩვენ მაინც მეტი ცნობები მოგვეპოვება? რაკი ჩვენი აზრით, საქართველო და, პირველ რიგში, ქართლი, ჯერ კიდევ ფეოდალური ჭკეყანა არ არის, ფეოდალური წყობა აქ მხოლოდ ერთი, ძლიერი, ელემენტის სახითაა მოცემული, რაკი, მეორე მხრით, განვითარების კლასობრივი პერიოდის დამდგეს ქართველ ტომებში გაბატონებულად ჩვენ მონათმფლობელური ურთიერთობა მივიჩნიეთ და ეს ურთიერთობა IV—V საუკუნეებში ჯერ კიდევ მეორე ძლიერი კომპონენტის სახითაა მოცემული, ამიტომ საადგილმამულო ურთიერთობის სფეროშიაც აქ სურათი უფრო კრელი უნდა იყოს და არის კიდევ. უძველესი, საგვარეულო, საკუთრების ნაშთი აქ ჯერ კიდევ არის შემონახული სათემო მიწისმფლობელობის სახით. მის გვერდით, სოციალური დიფერენციაციის პირველ ნაბიჯებთან ერთად, ჩნდება კერძო საკუთრება მიწაზე. სოციალური დიფერენციაციის მონათმფლობელურ ხასიათთან დაკავშირებით საადგილმამულო კერძო საკუთრებაც სპეციფიკურ სახეს იღებს — სასეფო და სატაძრო „თანაზიარი“ კერძო საკუთრების სახით. მონათმფლობელური საზოგადოებრივი ურთიერთობის გაბატონება სასეფო და სატაძრო, — აღნიშნული ხასიათის, — შემამულეობის გაბატონებულ, წამყვან, ფორმად გადაქცევას მოასწავებდა.

ამასთან ერთად, როგორც ჩანს, საკმაოდ ადრე ჩნდება, სუსტად გამოხატული, ინდივიდუალური კერძო საკუთრება მიწაზე. მისი ობიექტია წვრილი მიწის ნაკრები, რომელნიც, ახოს აღებისა თუ სხვა გზით, თავისუფალი განკარგულების და, მაშასადამე, ყიდვა-გაყიდვის საგნად არიან გადაქცეულნი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სწორედ ასეთი მიწის ნაკვეთები იწოდება „ავარაკებად“. „ავარაკის“ განმარტება ჩვენ მოცემული გვექნება სხვა ადგილას — ქართული ფეოდალური საადგილმამულო საკუთრების დახასიათებისას. იქ ჩვენ ენახავთ რომ „ავარაკი“ და „სოფელი“ ფეოდალური საადგილმამულო საკუთრების ორს ძირითად ობიექტს აღნიშნავს. ამ ცნებებისა და ტერმინების თანხლება გარკვეული აზრის მქონეა: აქ სათემო, სასოფლო, მიწებთან ერთად ისახელება იმთავითვე სასოფლო მიწებს გარეშე მოქცეული, კერძო განკარგულებაში მყოფი, ცალკეული მიწის ნაკვეთები — „ავარაკები“. ავარაკი ათვისებულნი და მითვისებულნი არა სოფლის, თემის, არამედ ინდივიდის მიერ. მამულების ეს ორივე კატეგორია ფეოდალურ მფლობელობაში თავისი საკუთარი გზით შედის. ტერმინი „ავარაკის“ მნიშვნელობისათვის საყურადღებოა ამ სიტყვის ეტიმოლოგია: ტერმინის ფუძე საკუთრივ „მიწას“ ნიშნავს და ეს თავისთავად მეტად დამახასიათებელია — ინდივიდუალისტურს ფსიქო-იდეოლოგიურ სამყაროში

„მიწა“ ჟიურატესად და „ნამდვილად“ ის მიწის ნაკვეთია, რომელიც თავისუფალი განკარგულების საგანია.¹

ყველაზე გვიან ჩნდება, ზემოთაღწერილი ვხვებით, ადრინდელი ფეოდალური მიწისმფლობელობა. იგი გაბატონებისაყენ მიისწრაფის და ამიტომ ბრძოლას იწყებს ჯერ სატაძრო და შემდეგ სასეფო მემამულეობასთან.

ჩვენ ენახეთ ზემოთ, თავის ადგილას, თუ როგორ იქნა განადგურებული თავდაპირველად სატაძრო ძველი, მონათმფლობელური, მემამულეობა და მასზე დამყარებული თვით ამ მონათმფლობელთა კორპორაცია თავისი ბუნებრივად აღმოცენებული ასოციაციის ფორმით, — ქურუმთა წოდება.

ახლად შექმნილი ქრისტიანული საეკლესიო ორგანიზაცია, რომელმაც ძველი წარმართული ეკლესია შესცვალა, უკვე ფეოდალურს (ადრინდელ-ფეოდალურ) ნიადაგზე ეწყობა. ქრისტიანული ეკლესიისა და, მასთან ერთად, კიდევ უფრო მეტად, ერისკაც წარჩინებულთა მემამულეობის ფეოდალური ხასიათისათვის მეტად ნიშანდობლივია „ქართლის მოქცევის“ ერთი ცნობა, რომელიც რატომღაც არ იქცევა მკვლევართა ყურადღებას. ამ ცნობით, ვარაზ-ბაკურის „ზმ“, ე. ი., მეფობაში, რომელიც მესამე მეფობაა პირველი ქრისტიანი მეფის, მირიანის, შემდგომ და, დაახლოებით, მეოთხე საუკუნის დამლევზე მოდის. „ილაშენეს აზნაურთა წა იგი ეკლესიაჲ მცხეთას, და დაიამოთაულეს (sic!) დიდსა მას ეკლესიასა სოფლებითა და ქარდაგებითა ქართლს შინა.“²

ქელიშური ნუსხა რამდენადმე განსხვავებულ რედაქციას იძლევა:

..... „ილაშენეს აზნაურთა ეკლესიაჲ გი წისა მცხეთას და მიათლეს დიდსა მს ეკლესიასა სოფლებითურთ.“³ აქ ჩვენი აზრით, კ. სამართლიანად ასწორებს „წმინდა იგი“-ს „გიორგი წმინდისა“-ზე, რითაც თვით ტაძრის რომელობის შესახებ ცნობა უფრო კონკრეტული ხდება. შემდეგ საყურადღებოა რომ სრულიად იშვიათი ფორმა „დაიამოთაულეს“ შეცვლილია ჩვეულებრივი და გასაგები „მიათუა-

¹ „აგრაჟი“ თავის შესატყვისებს ჰპოვებს ბერძნულ-გლინისტურსა და რომაულ სამართლში. ანალოგიური ფაქტები ჩვენ შეიძლება საკმაო რაოდენობით ვუჩვენოთ (ფუნდ — fundus, მოდი და მრავალი სხვა), მაგრამ აქ ამის შესახებ სიტყვას ვეღარ ჩამოვადგებთ. აღნიშნავთ მხოლოდ ერთს საინტერესო შეხვედრას: ბერძნ. მეტეკი (მეტოჯი), ჩვენი აზრით, ამჟამად დაკავშირებულია გერმულ „მეტაკია“-სთან („მეტაკია გლეხი“ გერიაში, დოქ. ნ. ბერძენიშვილის ცნობით, ყველაზე დაბალ საფეხურზე მდგომ გლეხს აღნიშნავდა).

² შატბ., Опис. II 720; ქრც. I, 43.

³ Опис. II 720.

ლეს“-ით. სხეაფრივ, შატბერდული საკითხავი უფრო ძველი უნდა იყოს. ცნობაში, უწინარეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს, როგორც ეს ზემოთ, თავის ადგილას, აღნიშნული გვაქვს, მტკიცება რომ მანუ-ნებელი „აზნაურთა“ ჯგუფია. ეს გარემოება უკვე მკაფიოდ ახასიათებს მოვლენის საზოგადოებრივ მხარესა და სათანადო სოციალური წრის გაზრდილ მნიშვნელობას. შემდეგ განსაკუთრებით საინტერესოა ცნობა ეკლესიის შინაგანი ურთიერთობისა და ორგანიზაციის შესახებ. როცა „აზნაურთა“ კორპორაციამ ეს ახალი ტაძარი ააშენა წმ. გიორგის საბელობაზე, ამ დროისათვის მცხეთაში და ქართლის ზოგიერთს სხვა მსხვილ ცენტრში უკვე აგებული იყო ტაძრები (მცხეთის ქვემო ეკლესია, მცხეთის ზემო ეკლესია, ერუშეთის, მანგლისის, წილკნისა და ნეკრესის ეკლესიები; ერუშეთისა და მანგლისის ტაძრებზე ის კი უნდა შევნიშნოთ რომ მხოლოდ მათი საძირკვლის ჩაყრაზეა სათანადო წყაროში საუბარი). ქართლის ეკლესია უკვე გარკვეულს, არც თუ მცირეს — ტერიტორიის მიხედვით, ორგანიზაციას წარმოადგენდა, რომელსაც თავისი სამმართველო აპარატი ჰქონდა და მმართველი ჯგუფი ჰყავდა. აზნაურებსაც მათ მიერ ახლად აგებული ტაძარი სწორედ ამ ორგანიზაციაში შეუყვანიათ: დიდს ეკლესიას „დაიამოთაულეს“ (1) თუ „მიათაულეს“-ო რომ არის ნათქვამი, ეს, რათქმაუნდა იმას ნიშნავს რომ გიორგი წმინდის ტაძარი ქართლის ეკლესიის მეთაურის კათედრალისათვის დაუქვემდებარებით. მაგრამ დაქვემდებარებული ერთეული მარტო ნაგებობით (და მრევლით) კი არ განისაზღვრებოდა. ეს იმავე დროს გარკვეული სამეურნეო ერთეულიც იყო: მას თან მიჰყვება საკუთარი „სოფლები და ქარდაგები“ (ველიშ. საკითხავი). ცხადია, რომ აქ მფლობელობის ობიექტი და ჭონება იგულისხმება. „სოფელი“, უქვეველია, მოსახლეობის ერთეულს აღნიშნავს. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მოსაზრების მიხედვით,¹ „უძველეს ქართულ მწერლობაში „სოფელი“ ქვეყანასა პნიშნავდა“ და მხოლოდ მე-9—10 საუკუნეებიდან მოყოლებული ეს ტერმინი აღნიშნავს „დაბას“. მართლაც, უძველეს ქართულ მწერლობაში სიტყვა „სოფელი“ ქვეყნის, ოლქის, სანახების აზრით იხმარება უპირატესად. მაგრამ თავისთავად ცხადი უნდა იყოს რომ ასეთი მნიშვნელობა ტერმინისა არ შეიძლება თავდაპირველი იყოს. ანალოგიური სხვა ტერმინებიც ვიწროდან ფართო, კონკრეტულიდან უფრო განყენებული მნიშვნელობისაკენ ვითარდებიან. მაგ., „ქუეყანა“ თავდაპირველად „მიწას“ ნიშნავს, „მიწაც“ შემდეგში ფართოვდება „ქვეყნიერების“ აზრის ფარგლებამდე (შეადრ. „დედამიწა“), დაბაჯ თანდათან იფართოებს მნიშვნელობის მოცულობას, განსაკუთ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. სამართლის ისტ., წ. 1, 1928, 139 — 140.

რებით, თუ მართალია ლიტერატურაში გაბატონებული მოსახრება რომ ტერმინი „დაბა“ თავდაპირველად დამუშავებულ მიწას ნაწარმს ნაწარმს ალნიშნავდა¹. აქ ყველგან ჩვენ ვხედავთ ტერმინის მნიშვნელობის გაფართოების პროცესს უფრო კონკრეტულიდან უფრო ზოგადისა და განყენებულისაკენ.

ჩვენ ვფიქრობთ რომ ტერმინ „სოფელ“-საც თავდაპირველად უფრო ვიწრო მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ჩვენი აზრით, იგი უფ ძირისაგან ნაწარმოები სიტყვაა (ს-ოფ-ელ-ი ← ს-უფ-ელ-ი ← სა-უფ-ელ-ი (?); შეადრ. უფალი, მამფალი ← მამაუფალი, დედაუფალი → დედოფალი, სუფევა, სასუფეველი) და ისეთსავე დამოკიდებულებაში (რა-თქმუნდა, წარმოების თვალსაზრისით; რეალური ურთიერთობა ამ მოვლენებისა სხვადასხვაგვარი იყო) იმყოფება მე-უფ-ე-სთან, როგორც ს-ეფ-ე მ-ეფ-ე-სთან; პირველი რიგი განვითარების (როგორც ენობრივის, ისე სოციალურის) უფრო აღრინდელ საფეხურს წარმოადგენს, ვიდრე მეორე. მეუფე — სუფელი პატრიარქალური ხანის უკანასკნელი პერიოდის ნაშთია, ყველა ნიშნის მიხედვით, ხოლო მეფე-სეფე კლასობრივ საზოგადოებასა და სახელმწიფოსთან ერთად ჩნდება. შესაბამისად, მეუფე (სათანადოდ ცვლილ პირობებში — მამფალი — მამა-უფალი) პატრიარქია, ხოლო სუფელი — ტერიტორიული თემი, რომელიც გვაროვნული საზოგადოებიდან კლასობრივისაკენ გარდამავალ ხანაში ჩნდება.

ჩვენი გაგების სასარგებლოდ სვანურ „სვფ“-ზე უნდა მივუთითოთ, რომელიც მოედან-ს ალნიშნავს და რომელიც ამავე ძირის წარმოებაა. თუ იგი ქართ. სუფელ-ის ნასესხობაა, მაინც მისი სემანტიკური ფუნქცია სვანურში ჩვენთვის ძალიან საყურადღებო ხდება: ცხადია, აქ დაცულია ის მომენტი, როცა სასოფლო თემს ჯერ კიდევ შენარჩუნებული აქვს თავისი ძირითადი ორგანო — სასოფლო ერისკრება; თვით კოლექტივთან ერთად „სუფელი“ ამ ერისკრებასაც ალნიშნავს. შემდეგ ტერმინი უკავშირდება, როგორც ეს სვანურშია წარმოდგენილი, იმ ადგილს, სადაც ჩვეულებრივად თავს იყრის „სუფელი“.

ამრიგად, სრულებით არ უნდა იყოს ჩვენთვის გაუგებარი, რომ უძველეს ხანაში სოფელი მოსახლეობის უფრო წვრილ ერთეულსაც ალნიშნავდა. ამდენადვე „ქართლის მოქცევის“ ზემოთმოტანილ ცნობაში „სოფლები“ შესაძლებელია სწორედ დაბებსაც ალნიშნავდეს (უფრო მსხვილი ერთეულების გულებზე აქ ძნელია).

ამრიგად, ეს ცნობა მეტად საყურადღებო ჩვენებსა შეიცავს: ხომ

¹ იქვე, 140.

ცხადია რომ თუ გიორგი-წმინდის ეკლესია აზნაურებმა ააშენეს, მაშე-
მულიც ამ ეკლესიას აზნაურებმავე გაუჩინეს; შემდეგ — აშკარაა ისიც,
რომ ეს „სოფლები“ მაშენებელ აზნაურთა საადგილმამულო-ფორმად
დანაა გამოყოფილი; ამრიგად, უკვე მოძრავე მამულები აქვთ
აზნაურობასა და ეკლესიას და მათი პირვანდელი განმკარგულებელნი
სწორედ „აზნაურნი“ (წარჩინებულნი) არიან. შემდეგ თვით ეკლესიას-
თან ერთად ეს შეწირული მამული ქართლის მთავარ ეპისკოპოსის
ტახტს უქვემდებარდება („დაიაამოთაულეს“). კიდევ უფრო საინტერე-
სო გახდებოდა მოცემული ცნობა ჩვენთვის რომ მოხერხებულყო
სიტყვა „ქარდაგი“-ს მნიშვნელობის გარკვევა. ტერმინი, გარეგნულად,
ირანულ სიტყვას (მიმღობითი წარმოებისას) ჰგავს. მაგრამ არა გვეო-
ნია ეს მერმინდელი „ქადაგი“ იყოს. საშუალო სპარსულში არსებული
მსგავსი ძირების მიხედვით აქ შესაძლებელია „მუშაკი“ იგულისხმე-
ბოდეს (მაშინ ეს ჩვენება კიდევ უფრო საყურადღებო იქნებოდა), ან
„სახლი“. მაგრამ გარდამწყვეტი სიტყვა ირანისტებს ეკუთვნის.

ამრიგად, „ქართლის მოქცევის“ განხილული ცნობა პირდაპირი
მითითებაა ქართლის საერო და საეკლესიო წარჩინებულთა („აზნა-
ურთა“) ადრინდელ-ფეოდალური მიწისმფლობელობის შესახებ. საეკ-
ლესიო სფეროში ამ მიწისმფლობელობას მე-5 საუკუნეში უკვე მთლიან-
ად ეჭირა ძველი (მონათმფლობელური) სატაძრო მემამულეობის ად-
გილი. სულ სხვა მდგომარეობაა საერო ცხოვრების სფეროში. აქ ად-
რინდელ ფეოდალურ მიწისმფლობელობას უხდება ჯერ კიდევ დიდი
ბრძოლის წარმოება სასეფო მემამულეობასთან.

ქართლის სასეფო მემამულეობაში ჩვენ თავიდანვე შეგვიძლია
შევამჩნიოთ ორი ელემენტი: 1) საკუთრივ სამეფო დომენი, რომელიც
სეფე-სახლის უშუალო განკარგულებაში იმყოფება; იგი შესდგება
„სამამასახლისო სამსახურებლისა“ და დაპყრობილი ტერიტორიისაგან,
2) მთელი დანარჩენი მიწა-წყალი („აგარაკების“ გამოკლებით), რო-
მელსაც სეფე-სახლში გაბატონებული შეხედულება, თეორიული ნორმა,
აგრეთვე სეფე-სახლის საკუთრებად აცხადებს; თავისთავად
ცხადია, რომ სეფე-სახლის განკარგულება ამ კატეგორიის მიწების
მიმართ პრაქტიკაში მეტნაკლებად შეზღუდულია არსებული ფაქტიუ-
რი მიწისმფლობელობით (სათემო მიწისმფლობელობა, წვრი-
ლი კერძო მიწისმფლობელობა, ადრინდელ-ფეოდალური მიწისმფლო-
ბელობა). აქ, ამ სფეროში, იხადება სწორედ კონფლიქტი თეორიულ
ნორმასა და ფაქტიურ მდგომარეობას შორის, უპირატესად მაშინ,
როცა ფაქტიური მიწისმფლობელობის სახით წარმოადგენილია მსხვი-
ლი კერძო მეურნეობანი (წარჩინებულთა). კონფლიქტი კიდევ უფრო

მწვავდება იქ, სადაც ამ ადრინდელ-ფეოდალური მიწათმფლობელობის ობიექტი სასეფო დომენიდან მომდინარეობს. პირველ რიგში სეფე-სახლს გამოეყოფიან, მემამულეობის თვალსაზრისით, სეფე-წილები, გაზრდილი და გამრავლებული სამეფო სახლის გვერდითი შტოები. ეს სეფე-წილები ჰქმნიან სწორედ ქართლის უძველეს მემამულე არისტოკრატას, რომელიც შემდეგ, თავისი ინტერესებით, უპირისპირდება სეფე-სახლის უფროს შტოს.¹ გარდა ამისა, სასეფო დომენიდან ადგილ-მამულს პირობით მფლობელობაში იღებენ ტრიდან დაწინაურებული მსახურეული პირებიც (ერისთავები, მთავრები და სხვ.), როგორც ეს თავის ადგილას უფრო დაწვრილებით გვაქვს მოთხრობილი.

სამეურნეო ცხოვრების გართულება, კერძოდ, ისეთი მაღალი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების განვითარება, როგორცაა ვენახი, ხეხილი და სხვა, სათანადო საბაზრო ურთიერთობის პირობებში, იწვევს მისწრაფებას, ადრინდელ-ფეოდალურ ძალთა მხრივ, განმტკიცებულ იქნას ფაქტიურად არსებული მიწისმფლობელობა მემკვიდრეობითი მყარი მემამულეობის სახით. ამ მისწრაფებას წინ ელონება სამეფო ხელისუფლება თავისი ნორმებითა და თავისი შეზღუდვებებით. ჩაღდება ბრძოლა, რომელიც განსაკუთრებით მკაფიო გამოხატულებას იღებს ვახტანგ გორგასლის მეფობაში.

§ 23. ვახტანგ გორგასლის მეფობა. ბრძოლა მეფის ხელისუფლებასა და მსხვილ მემამულეობას შორის.

ასეთი იყო ქართლის საზოგადოებისა და ეკონომიკის სახე, როცა სამეფო ტახტზე ადის ვახტანგ გორგასალი, ერთი ყველაზე უფრო მკაფიო და თანსავესებით ისტორიული ფიგურა საქართველოს უძველეს ისტორიაში. უკვე ტახტზე ასვლისას ვახტანგი ირანის ვასალად ითვლებოდა, როგორც ჩანს: „წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა და შემდგომად რაოდენისამე ეამისა მოიქცა“-ო², ამბობს მემატინე.

მაგრამ თავის მეფობის უკანასკნელ პერიოდში ვახტანგი ცდილობს ამ დამოკიდებულებისაგან გაათავისუფლებას. იწყება ომი, რომელიც თვით ქართლის ტერიტორიაზე მიმდინარეობს. პოლიტიკურ დამოკიდებულების გარდა, ომის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის ხარკიც, რომელსაც ქართლი იხდიდა ირანის სასარგებლოდ.

მაგრამ, გარდა ამისა, ეს საგარეო ომი განისაზღვრებოდა და

¹ ქართლის სეფე-წილთა შესახებ დაწვრილებით იხ. С. Джанашиа, К критике М. Хоренского, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. VI, ტფ. 1937.

² „მოქცევაი ქართლისაი“, 28.

ნაწილობრივ გამოწვეული იყო იმ შინაგან წინააღმდეგობით, რომელიც ქართლის მეფესა და დიდ აზნაურობას შორისაა განვითარებული. ქართლის მონარქია, რომლის მოკავშირედაც ვხვდებით ნაურებს მეოთხე საუკუნის დამდეგს, თავისი წარმოშობითა და მთელი თავისი ხასიათით არ შეეფერებოდა ქართლის ახალგაზრდა ფეოდალურ ძალთა ინტერესებს. თუ ამ დროს ეს ძალები შეურიგდებიან ცენტრალურ ხელისუფლებას, ეს ხელისუფლება სულ სხვა ხასიათისა უნდა იყოს. იგი ცენტრალური უნდა იყოს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ეს საჭიროა ამ ადრეულ ფეოდალურ ერთეულების ურთიერთობისათვის, რომელთა შორისაც სუსტი კავშირი მაინც არსებობს. სხვაფრივ კი მათ ჭარბად გამოხატული ადგილობრივი ინტერესები აქვთ, რომელნიც სათანადო პოლიტიკურ ფორმასაც მოითხოვენ. ეს ინტერესები ამ წრის მემამულეობის ნიადაგზეა აღმოცენებული—მთავარ სტიმულად აქ გვევლინება მისწრაფება განმტკიცებულ იქნას მემკვიდრეობითი, მყარი, მიწისმფლობელობის ფორმით ფაქტიურად არსებული მდგომარეობა. ამიტომ ცენტრალურ ხელისუფლების წარმომადგენელი მათთვის (ამ წრის წევრებისათვის) მხოლოდ იმდენად იქნება მოსათმენი, რამდენადაც იგი იქნება მხოლოდ „პირველი თანასწორთა შორის“, ამ ტოლთავე მსგავსი მემამულე. ქართლის ძველი მონარქი-კი, და განსაკუთრებით ვახტანგ გორგასალი, ეს, ყველა ცნობის თანახმად, ძლიერი და ხელისუფლების მოყვარე პიროვნება, „თვითმპყრობელობას“ ცდილობს. იგი „მეფეა თვითმპყრობელი“, მას „არა ცუდად აბიეს კრმალი, რამეთუ ღმრთისა მიერ მთავრობს ვითარცა ლომი შორის ცხოვართა“.¹ სამამულო სფეროში ძველი ქართლის მეფე, მით უმეტეს, ვახტანგი, — თავის თავს უზენაეს მესაკუთრედ სთვლის. ეს განსაკუთრებით უნდა ითქვას „ამოძრავებულ“ მიწაზე (რაც სათემო მემამულეობის გარეშე მდებარეობს), სულ ერთია, ეს „ამოძრავი“ მამულები მეფის დომენიდან მომდინარეობენ, თუ ეკონომიკურ განვითარების გზით სათემო მიწებიდან არიან გამოთიშულნი და კერძო მფლობელობის საგნად ქცეულნი. ვახტანგ გორგასლის ეს მისწრაფება მსხვილი მემამულეობის ტენდენციების შეზღუდვისა და ცენტრალიზმისაკენ გამოიხატა, როგორც ჩანს, რთულ სამმართველო-ადმინისტრაციულ აპარატის შექმნაში და შემდეგ, ამ აპარატის საშუალებით, სათანადო ღონისძიებათა გატარებაში. მაგრამ ქვეყანაში ეხლა არ არსებობდა საკმაო ძალა, რომელსაც ეს ცენტრალიზმი შეიძლებოდა დაეპყრნობოდა, და ვახტანგის ცდა წინასწარ განწირული იყო. რა-

¹ ჯუანშერი, მარ., 178.

თქმუნდა, ვახტანგის სავარგო და საშინაო პოლიტიკა მართლმადიდებელი
 თავდება. წაგებულია ბრძოლა ირანელებთან და ამის მიზეზია არა
 მარტო სამხედრო უპირატესობა ირანელებისა, არამედ უფროსწინაა
 ის შინაგანი სისუსტე ვახტანგისა, რომლის წყაროც წარჩინებული
 ოპოზიციას. თვით ირანელებთან ომის პროცესში ადგილი ჰქონდა
 აშკარა ლალატს. სომხურ წყაროების ცნობით, როგორც-კი ირანელ-
 თა სარდალი ჰაზარაეუბტი, რომელსაც ნაბრძანები ჰქონდა, ვახტანგ
 ქართლის მეფე ან შეიპყარ, ან მოჰკალ, ან გააძვეო, ქართლში შე-
 ვიდა, მაშინვე მისკენ გადასულან, როგორც, ისინი, ვინც ირანის შა-
 ჰან-შაჰთან ერთგულების კავშირში იმყოფებოდნენ, აგრეთვე ისინიც,
 ვინც თავდაპირველად ვახტანგს ემზრობოდნენ, მაგრამ ეხლა მეფესა
 და სახარების ფიცს უღალატესო. სწორედ ამ ლალატმა აიძულა ვახ-
 ტანგი თავისი სამეფო დაეტოვებინა და ეგრისში გახიზნულიყო.¹
 ცხადია, რომ ეს „მოღალატენი“ იყვნენ სწორედ ის პიტიახში და
 სხვა ძმანი მისნი, „აზნაურნი დიდ-დიდნი“, რომელთაც ზემოთ გავე-
 ცანით და რომელთაგანაც ზოგს ჩვეულებრივ პატივსა და ჯილდოს
 გარდა, თურმე მეფობაც კი ჰქონდა აღთქმული შაჰან-შაჰისაგან.² და
 ამ ლალატის გამო იყო რომ ვახტანგის ბრძანებით ვარსკენ პიტიახში
 მოკლულ იქნა კიდევაც. მაგრამ ვახტანგისა და ამ წრის ბრძოლა
 ჯერ კიდევ ირანელ-ქართველთა ომამდე დაიწყო. თავდაპირველად
 იგი ეკლესიაში მიმდინარეობს. ჩვენ ენახეთ რომ ქართლის ეკლესიის
 მმართველი წრეები ამ დროს „აზნაურობასთან“ არიან დაკავშირე-
 ბულნი და რომ მათ გარკვეული ურთიერთობა აქვთ ირანის შთავ-
 რობასთან სწორედ იმიტომ, რომ ისინი მატარებელი არიან იმავე
 ინტერესებისა, რომლითაც ეს „დიდი აზნაურნი“ იყვნენ გამსჭვალულ-
 ნი. ეკლესიის კავშირი ირანელებთან არა მარტო პოლიტიკურ სახი-
 საა (შთავარებისკოპოსის ერისთავად!). ირანელები ქართლის ქრისტი-
 ანულ ეკლესიაში ზურგს უმაგრებენ ისეთს კონფესიონალურ-სარწმუ-
 ნოებრივ მიმართულებას, რომელიც მტრულადაა განწყობილი აღმოს.
 რომის, „ბერძენთა“, ოფიციალურ ეკლესიაში გაბატონებულ, დოგმის
 წინააღმდეგ. ამიტომაც რომ მეზუთე საუკუნის ქართლის ეკლესიაში
 ასე ხშირად იხსენიებიან „ეპისკოპოსნი, შკმშლელნი წესისანი“. ვითრ
 მათგანის შესახებ შემატყობან ამბობს, რომ „აჩუენებდა იგი მართლ-
 მადიდებლობასა, ხოლო იყო ვინმე მოგვი უსჯულო და შემშლელი

¹ ლაზარე ფარქელი, *წამიდაცხეც საკოც*, გვ. 146.

² იქვე.

³ ჯუანშერი, მარ., 138.

წესათა, ვ. ი. როგორც ჩანს, მანიქეველი¹. მანიქეველობა ერთკვათ, განსაზღვრულ ხანის „სპარსული“ სახე იყო ქრისტიანობისა. მაგრამ გაცილებით უფრო საყურადღებო და საინტერესოა კონფლიქტი, რომელიც გორგასალს მოსვლია მიქაელ მთავარეპისკოპოსთან, როგორც ჩანს, იმ პერიოდში, როცა მეფე ირანელების წინააღმდეგ მზადებას პრაქტიკულად შეუდგა. ეკლესიის შეთაურსა და ვახტანგს შორის მდგომარეობა იმდენად გამწვავებულია, რომ, უკველესი ცნობით, ერთხელ, ყოველგვარ სამეფო ფთიკეტის წინააღმდეგ, მიქაელ მთავარეპისკოპოსმა „ვიამთხუია ფერკი პირსა მეფისასა ვახტანგს გორგასალსა... და განაძო ეკლესიისაგან“—ო.² სხვა ცნობით, მიქაელს ისე მაგრად ჩაუცია მეფისათვის ფეხი პირში, რომ კბილებიც შეუღლეწია მისთვის.³ საბასუხოდ, „მეფე აღივსო გულისწყრომითა მრავლითა და ექცა ფერი პირისა მისისა“... და შემდეგ, მან „წარაე-ლინნა მოციქულნი საბერძნეთა და ითხოვა მეფისაგან და პატრეაქი-საგან კათალიკოზი“⁴, ვახტანგი აწესებს კათალიკოსობას. ცენტრალისაციის ცდა სახელმწიფო აპარატში იწვევდა ასეთსავე ცდას ეკლესიაშიც.

მონარქიის შეხედულება საერო და საეკლესიო ხელისუფლების ურთიერთობის შესახებ მკაფიოდ აქვს გამოხატული ჯუანშერს იმ სიტყვებში, რომელსაც იგი ათქმევინებს კონსტანტინოპოლის პატრიარქს დასახელებული მიქელის მიმართ, უკანასკნელის საქართველოდან გაძევების შემდეგ:

... „კადნიერებისათვის მეფისა თანა-გაც შენ სიკუდილი, ვითარცა იტყვს: დაემორჩილენით თქვენ მეფეთა; რამეთუ არა ცუდად აბიეს კრმალი, რამეთუ ღმრთისა მიერ მთავრობს, ვითარცა ლომი შორის ცხოვართა“,⁵ იმის გამო რომ შენ მეფეს ასეთი რომ შეჰკადრე, შენ სიკუდილის ღირსი ხარ; საღმრთო წერილი გვიბრძანებს, დაემორჩილეთ საერო მთავრობასო. ტუილად კი არ აზია ხმალი მეფეს, ეს მისი ხელისუფლების სიმბოლოა; ხელისუფლება კიდევ მეფეს მიღებული აქვს ღვთისაგან, რომლისაგანაც მეფეს მონიკებული აქვს მთავრობა ერზე ისევე, როგორც ლომს ცხვრის ფარაზეო,— აი პატრიარქის სიტყვების აზრი. კათალიკოსი მეფისათვის საჭირო იყო საეკლე-

¹ იქვე, 120; პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. ერ. ისტ., 1⁵ 282-3.

² „მოქცევაი ქართლისაი“, შატ. ფა. კელ., Опис., II, 721 — 2; ჯუანშერი, შარ., 177.

³ ჯუანშერი, 177.

⁴ იქვე („მოქც.“ და ჯუანშ.).

⁵ შარ., 178.

სიო მმართველ წარების დასამორჩილებლად, რომელნიც მონარქიის წინააღმდეგ იყვნენ განწყობილნი და ირანელებთან კავშირში ეჭვობდნენ. როგორც წარჩინებულთა ჯგუფის სხვა წარმომადგენლები ერთ-ერთ თვით ეს მიქაელიც, როგორც ჩანს, მონოფიზიტია, ე.ი. ირანის მთავრობის მფარველობის ქვეშ მყოფ ერთ-ერთ ქრისტიანულ სექტის მიმდევარი.

მაგრამ ვერც ამ ღონისძიებამ უშველა ვახტანგს. მოწინააღმდეგეებმა გაიმარჯვეს არა მარტო პოლიტიკურად, მათ თვით ვახტანგის ფიზიკურადაც თავიდან მოშორება მოახერხეს: ერთი ძველი ცნობა გვარწმუნებს, რომ ვახტანგი „მოიკლა სპარსთა ბრძოლასა შინა მონაყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განაბევი ჯაჭვსაა ლლიასა ქუეშე, და აღიპყრა რა კრძალი თვისი (გორგასალმა), რათა სცეს კაცსა სპარსთაგანსა, მონამან მან ბოროტმან ჰყრა ისარი ლლიასა ქუეშე“-ო.¹

ეს „მონა-ყოფილი“ და მისი მოქმედება ჩვენს საეკლესიო ურადლებას იზყრობს. მართალია ცნობა განყრდობით დგას და თვით ფაქტიც ამიტომ კერძობითი შემთხვევის შთაბეჭდილებას სტოვებს. მაგრამ თუ მოვიგონებთ ყოველივე იმას, რაც ზემოთ იყო ნათქვამი ქართლის საეკლესიო სტრუქტურის, კერძოდ, მონათმფლობელობის შესახებ, უნდა დავასკვნათ, რომ ქართლის მონათა და „მონაყოფილთა“ მოძრაობის შესახებ ცნობათა სიმცირე მხოლოდ წყაროების მდკომარეობით აიხსნება. ვახტანგის მკვლელი „მონა-ყოფილიც“ ამიტომ მთელი საზოგადოებრივი წრის წარმომადგენლად უნდა მივიჩნიოთ. იგი შორეული მემკვიდრეა „მონა-ყოფილ“ ანიკეტისა და მის თანამებრძოლთა, რომელთაც ოთხი საუკუნის წინათ „მონათა ომის“ ცეცხლი დაანთეს კოლხეთში. აღმოსავლეთ საქართველოში მონათა მოძრაობა, ბუნებრივად, უფრო დაგვიანებით ჰკრავს თავის ისტორიულ წრეს.

ამხანაგმა ი. სტალინმა აღნიშნა რომ „მონათა რევოლუციამ ლიკვიდაცია უყო მონათმფლობელებს და გააუქმა მშრომელთა ექსპლოატაციის მონათმფლობელური ფორმა“. აქ იგულისხმება ისეთი წმინდა მონათმფლობელური ქვეყნები (მაგ., რომი), სადაც მონათმფლობელური წესი წარმოებისა ბოლომდე გაბატონებულ წესად დარჩა. მაგრამ ამხანაგ სტალინის სიტყვები ვრცელდება ქართლზედაც იმდენად, რამდენადაც აქ მონათმფლობელურმა ურთიერთობამ ერთგვარი წონა შეინარჩუნა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მე-5 საუკუნემდე, კონსერვატიული ანტაგონისტური ურთიერთობის სახით.

ქართლის ამ კონსერვატიული ელემენტების მეთაური იყო ვახტანგ

¹ ქრეკ., I, 50

გორგასალი, როგორც უკვე ვამბობდით. ვახტანგის ძირითადი პოლიტიკური მოწინააღმდეგე წარჩინებულთა წრეა. ვისა-ღა უნდა წარმოვიდგინოთ მისი შეფე მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში? ცხადია წარმოვიდგინოთ მისი სიძისა და სხვა საზოგადოებრივი ადგილების წარმომადგენელთ. შეფის ასეთ სოციალურ საყრდენად, ბუნებრივად, საგულისხმებელია, ერთის მხრით, მონათმფლობელური ელემენტები, რამდენადაც ისინი ჯერ კიდევ არსებობენ ქართლში, მეორე მხრით — „წვრილი ერი,“ — წარჩინებულთა („ახნაურობის“) შეურიგებელი მტერი. „წვრილი ერის“, თავისუფალ წვრილ მწარმოებელთა, და წარჩინებულთა ანტაგონიზმის შესახებ ჩვენ ზემოთ, თავის ადგილას, არა ერთგზის გვემონდა საუბარი. ფეოდალიზმის გამარჯვებას ამ ხალხისათვის მხოლოდ დამოუკიდებელი არსებობის მოსაზრება მოაქვს. მეფეში იგი, ვასაგებია, მოკავშირეს ხედავს, რადგანაც მეფე ამ ადრინდელ ფეოდალურ ძალებს ებრძვის. მეფესა და წვრილ ერს ისიც აკავშირებს რომ იმდროინდელ მონურ შრომის ექსპლოატატორთა უმრავლესობა სოციალურად სწორედ წვრილ ერში უნდა ვეძიოთ. ამ ურთიერთობით ვხსნით ჩვენ რომ ქართულს ხალხურ (ე. ი., არსებითად „ერისა“ და „წვრილი ერის“ ფსიქო-იდეოლოგიურ სამყაროდან მომდინარე) გარდმოცემებსა და პოეზიაში ვახტანგი განსაკუთრებული გმირობის შარავანდედითაა შემოსილი, ამ პოეზიის ერთი ფრაგმენტული ძეგლი ამტკიცებს რომ „ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა“.

ასეთ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში, თავისთავად ცხადია, საგულისხმებელია მონათა მოძრაობაც, რომელიც მონათფლობელთა მჩაგვრელობის წინააღმდეგ არის მიმართული. ამასთან ერთად, სოციალური ძალები ისეა დაგვუფებულნი რომ მონები წარჩინებულთა მხარეზე უნდა აღმოჩნდნენ. უფრო სწორედ რომ ვთქვათ, წარჩინებულნი იყენებენ მონათა სტიქიურ სულისკვეთებას და, ამდენად, ძველ ქართლს ანგრევენ არა მარტო ფეოდალიზაციის პროცესი, არამედ მონათა მოძრაობაც. ვასაგებია რომ გამარჯვების ნაყოფი მხოლოდ ფეოდალებს უვარდებათ ხელში, მონებისათვის კი იცვლება მხოლოდ ექსპლოატაციის ფორმა.

ვახტანგის სიკვდილის შემდეგ (პროფ. ივ. ჯავახიშვილის ანგა-

¹ მონურ შრომის გამოყენებაზე ადრინდელ ქართლში მჭევრმეტყველურად მიუთითებენ ეპოქის არქიტექტურული ძეგლები, რომელნიც მკაფიოდ განსხვავდებიან ფეოდალურ ხანის ძეგლთაგან. ასეთია შავ, ციხე-ქალაქი უჯარმა, ვახტანგის ერთი რეზიდენციათაგანი, რომლის კედლების თავისებური წყობა და ქვის თლის ტექნიკა (კვადრები) სწორედ მონათმფლობელური ხანისაა. თამარ მეფის ისტორიკოსის ცნობით, უჯარმა „აგებული იყო ვახტანგ გორგასლისაგან“, მარ. 355.

რიშით, იგი მოკლულ იქნა 502 წელს¹) მეფობამ ქართლში მხოლოდ ოციოდე წელიწადი ძლივს გასძლო, ისიც აღბათ დიდად სახეობის ქართლის მეფემ გურგენმა ირანელების წინააღმდეგ ახალი აჯანყება მოაწყო, რომელიც, იმავე მიზეზების წყალობით, კიდევ უფრო ადრე დამარცხდა და 523 წ. გურგენი იძულებული შეიქნა მთელი თავისი სახლობითა და ამალით ეგრისში გაქცეულიყო. მალე ირანელებმა ქართლში მეფობა სავსებით მოსპეს, რამაც, ასე ვთქვათ, საერთაშორისო სანქცია მიიღო 532 წ., რომ-ირანის საზავო ხელშეკრულებაში.

წარაოებს საუცხოოდ აქვთ აღნიშნული, რომ მეფობის მოსპობა დიდ აზნაურთა გამარჯვებას, შემდგომ გაძლიერებას და გაბატონებასაც მოასწავებდა. ისტორიკოსი სუმბატ დავითის-ძე ამბობს: „ეინათგან (= იმ დროიდან როცა) მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგასლისათა, მით ქამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“-ო. ეს „ქართლის აზნაურნი“ მონარქიას და მის მოკავშირეებზე უფრო ძლიერნი აღმოჩნდნენ.

აღნიშნული ამბები, მეოთხე საუკუნის დამდეგის ამბების შემდეგ, უმნიშვნელოვანესი მომენტი იყო ქართული ფეოდალიზმის განვითარებაში. იგი მოასწავებდა ფეოდალურ საზოგადოების დაბადებას ქართლში.²

¹ პრატ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტორია, 1², 267.

² დაწერილებით: ს. ჯანაშია, ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში ტფ., 1935 წ.

გოლოსიტყვაობა

წარმოდგენილი მონოგრაფია დამუშავებულია ტფ. სახ. უნივერსიტ. ისტორიის კათედრაზე, და უმეტესწილად ადრევე გამოქვეყნებულია სხვადასხვა სახით: 1) 1930 წლიდან—როგორც ნაწილი ავტორის საუნივერსიტეტო კურსებისა (რაც თავის გამოხატულებას ჰპოვებდა ავტორის მიერ, დოც. ნ. ბერძენიშვილთან ერთად, შედგენილს „საქართველოს ისტორიის პროგრამაში“ უმაღლეს სასწავლებლებისათვის), 2) საჯარო მოხსენებების სახით (მათგან, თვით წიგნში მითითებულ მოხსენებათა გარდა, აქ აღვნიშნავთ: „სახლის, როგორც სოციალური ორგანიზაციის განვითარება“, რუსთაველის სახ. ინსტიტუტის ისტორიის სექციის სხდომაზე 1934. 20. XII—ამ მოხსენებიდან წარმოდგენილ პუბლიკაციის § 1-ში მხოლოდ ერთი პატარა ექსცერპტია შესული; „ერთი ისტორიული თარიღის გამო“, საქ. ისტ. კათედრის სხდომაზე 1935. 14. V, იხ. აქვე § 9, და სხვ.); 3) ზეპდური პუბლიკაციის სახით: „ადრინდელი ფეოდალიზმი“, ტფ., 1934, საქ. დაუსწრ. პედ. ინსტ.-ის გამოც., რომელშიაც უკვე მოცემულია წარმოდგენილი წიგნის ყველა ძირითადი დებულება.

ავტორი

სარჩევი

	გვ.
თავი I. ამოსავალი ვითარება.	1—38
მ 1. უძველესი განვითარების მონახაზი.	1
მ 2. საქართველოს ვითარება სტრაბონის ცნობების მიხედვით.	5
მ 3. სტრაბონის ცნობის საკონტროლო პარალელები და ფაქტები.	24
მ 4. შერმინდელი ანალოგიები.	30
მ 5. საერთო დასკვნები.	34
თავი II. უძველესი პოლიტიკური ისტორია.	39—56
მ 6. ადრინდელ პოლიტიკურ ისტორიის ფაქტები.	39
მ 7. რომაელთა შემოსვლა ამიერ-კავკასიაში.	43
მ 8. რომთან დამოკიდებულების ხასიათი. რომაელთა ინტერესები ამიერ-კავკასიაში.	46
მ 9. მონათვაჭრობა და ტყვეთაყიდვა სარმატიასა და ამიერ-კავკასიაში.	51
თავი III. ადრინდელი ფეოდალიზაციის პროცესი.	56—149
მ 10. რომთან დამოკიდებულების განვითარება, რომისა და ირანის ომები.	56
მ 11. „ერის“ (მესამე გენეს) განვითარება, „მძიმე აბჯრის“ მნიშვნელობა ამ განვითარებისათვის, ჯარის ხასიათი.	57
მ 12. „ერის“ განვითარების გარეგანი პირობები.	63
მ 13. „ერის“ განვითარების შინაგანი პირობები, მეურნეობა, შრომის საზოგადოებრივ განაწილების სახე; იღებშიცემა.	64
მ 14. ქართლის განვითარება I—II სს.	69
მ 15. დას. საქართველოს ვითარება II ს.	70

§ 16.	სოციალური და პოლიტიკური პირობები ქრისტიანობის ოფიციალურ კულტად ქცევისა ქართლის სოციალური სტრუქტურა.	75
§ 17.	ჯვარი, როგორც ფეოდალური რელიგიისა და იდეოლოგიის სიმბოლო. ქართული ქრისტიანული კულტურის გავრცელება კავკასიის მთიანეთში.	96
§ 18.	ადრინდელ-ფეოდალურ ურთიერთობის განვითარება და ს. საქართველოში II—IV სს. ეგრისის სამეფოს წარმოქმნა.	112
§ 19.	სოციალურ-პოლიტიკურ ძალთა განწყობილების ცვლილების ისტორია და პირობები.	121
§ 20.	საგარეო ურთიერთობა IV ს. მეორე ნახევარსა და V ს. პირველ ნახევარში. „ქართველთა საპიტაბზოს“ დაარსება.	123
§ 21.	ქართლის საზოგადოებრივი აღნაგობა V ს. სხვადასხვა სოციალურ კლასებისა და ჯგუფების ადგილი და როლი შინაურ და საგარეო ურთიერთობაში.	126
§ 22.	საადგილმამულო ურთიერთობა IV—V სს.	136
§ 23.	ვახტანგ გორგასლის მეფობა, ბრძოლა მეფის ხელისუფლებასა და მსხვილ მემამულეობას შორის.	143
	ბოლოსიტყვაობა.	150

ბერძნულ ციტატებში გაპარული შემთოხების განმარტება

უნდა იკითგებოდეს:

- გვ. 42, 10—*შაჰრჯიჲ* და *ბიოიხუჯ* რქ *ჯაჰრას*
- გვ. 48, 8 —*თჱჱაჱჯია*
- იქვე. შენიშვ., 2 ფს.თა და *თჱჱაჱჯია*
- გვ. 107, 25—*ჩუჱაჱს* თნ *მისიას*

რედაქტორი დოც. ნ. ბერძენიშვილი.

კორექტორი: ტ. სანიკიძე
 ტექნოლოგიური: ვ. ბოლქვაძე
 ტირაჟი 2000.
 მთავლიტის № 15533-დ
 შეგვ. № 1223.

გადაეცა წარმოებას 9/VII 37.
 ნელმოწერილია დასაბეჭდად 25/XII 37
 წიგნის ზომა 6x10.
 ქალაქის ზომა 62x94.
 ფორმ. რაოდ. 91/2.

საგ. კ. პ. (ბ) ც. კ. პარტგამომცემლობის სტამბა, თბილისი, 1988 № 50

№ 263
 Владн. А.

ფანო 7 856.

38
H. რუს.
3-1083
თბილისის
სახელმწიფო

2. 20/5

Проф. С. Н. ДЖАНАШИЯ
Грузия на пути ранней
феодализации

Издательство Государственного Университета
Тбилиси

1937